

Vincze Gábor

**Egy magyar etnikai csoport
a román nemzetépítés árnyékában.
A moldvai csángó-magyarok sorsa
a 19. század végétől a 21. század elejéig***

A moldvai *csángó-magyarok*¹ története a 19. század első felében keltette fel a tudósok figyelmét. Ettől kezdve nyelvészek, etnográfusok, történészek egész sorát foglalkoztatta a csángók *neve és eredete*, majd a *kétféle moldvai magyar nyelvjárás oka*. A két világháború között elkezdődött a moldvai magyar etnikum történetének tudományos szintű feldolgozása, de a kutatók inkább csak a középkorral és a kora újkorral foglalkoztak. A kommunista hatalomátvétel után a csángók múltja hamarosan tabu-téma lett, csak az 1980-as években lehetett ismét ezzel foglalkozni.

Az elmúlt időszakban igen sok, a csángók néprajzával, történelmével foglalkozó publicisztika, forrásközlés, tanulmány jelent meg, főleg az erdélyi magyar és a magyarországi etnográfusok, történészek részéről. Román történészek (leszámítva a jászvásári püspökség holdudvarát) jórészt az elmúlt évtizedben kezdtek el a csángók modern kori történetével (annak egy-egy aspektusával) foglalkozni, de a publikációk nagy többségét az jellemzi, hogy szerzői nem voltak képesek megszabadulni a *csángók román eredetének* dogmájától.² A megindult kutatások ellenére azonban még mindig igen távol állunk attól, hogy a moldvai magyar etnikai csoport modern kori történelmét egy minden részletre kiterjedő, alapos szintézisben mutassuk be. Számos kérdés ugyanis még megválaszolásra vár. Hogy csak 20. századi témákat említsünk: további kutatások szükségesek ahhoz, hogy tisztán lássuk: az 1920-as és 1945-ös földosztás és a kollektivizálás miként hatott erre a közösségre; nem ismerjük az ötvenes években a falusi társadalom ellen folytatott „hadjárat” („kulákosítás”, kollektivizálás, kitelepítések stb.) hatását; kevés információnk van arról, hogy a békepapi mozgalom és a magyar iskolák szervezése között milyen összefüggés van; nem

---

* A tanulmány a szerző *Asszimiláció vagy kivándorlás?* (Kolozsvár–Budapest, 2004.) című könyve bevezető tanulmányának bővített, átdolgozott változata.

¹ Dolgozatunkban a csángó-magyarok fogalma alatt azt a római katolikus népcsoportot értjük, amely az itt tárgyalt korszakban még magyar nyelvű és rendelkezik valamilyen magyar népi öntudattal. A csángókat emlegetve az összes római katolikus vallású moldvai lakosra gondolunk, vagyis azokra is, akik időközben nyelváltáson estek át.

² Lásd az Ilyés Sándor által összeállított bibliográfiát, valamint Tampu írását (Tampu 2006). Annak ellenére így van ez, hogy korábban számos tekintélyes, nagy nevű román történész, nyelvész (pl. D. Onciul, Gh. Brătianu, P. P. Panaitescu, C. C. Giurescu, stb.) a magyar eredet mellett foglalt állást (lásd Pozsony 2005: 11–19).

vizsgálta még senki, hogy a magyar iskolába járt csángók milyen mértékben tudták egyáltalán elsajátítani a magyar kultúrát és azt tovább adták-e a családban; az is feldolgozandó téma lehetne, hogy a román kommunista rezsim egyházpolitikájának, és a Vatikánnal való kapcsolatának változása miként hatott ki a csángó-politika alakulására.

Jelen tanulmányunkban csupán két nagyobb kérdéskörre koncentrálnak: a csángók *nyelv- és identitásváltásának* (asszimilálódásának) okaira és arra, hogy miként akarták őket „*megmenteni*” különböző magyarországi (és 1945 után erdélyi) értelmiségiek, politikusok, egyházi és világi vezetők.³ Az első kérdés kapcsán „a templomra és az iskolára” fordítjuk a fő figyelmet, ugyanis – amint azt még alább bővebben kifejtsük – az általunk vizsgált időszakban a csángó-magyarok egyik legneuralgikusabb problémája a magyar, mint liturgikus- és oktatási nyelv hiánya, sőt, tilalma volt.

Csángók a királyi Romániában 1945-ig

A katolikusok, illetve a csángó-magyarok lélekszámának alakulása a 19. század közepétől 1930-ig

A moldvai magyar népesség lélekszámának vizsgálatakor több nehézségbe is ütközik a kutató. Az első állami népesség-összeírás előtt ugyanis csupán az egyházi schematizmusok adataira és a csángók közt megforduló diplomaták, utazók, kutatók vagy az ottani lelkészek beszámolóira támaszkodhatunk (de ezek jó része is az említett forrásra támaszkodik). Ráadásul számos forrás nem tesz különbséget a *római katolikusok* és a *magyarok* közt – mintegy automatikusan minden katolikus magyarnak számítván – és eltekintenek attól a tényről, hogy már a 19. század második felében sem beszélt magyarul a katolikus vallású népesség egy része. Ami pedig a szervezett, állami népesség-összeírásokat illeti, itt az a probléma, hogy vagy az anyanyelvi és a nemzetiségi adatok hiányoznak (1918 előtt) vagy a vallási adatok (1945 után), mikor pedig mindkettő ismert (1930-ban), akkor az derül ki, hogy a nemzeti kisebbségek „statisztikai eltüntetésében” érdekelt hatóságok a *ténylegesnél kevesebb* magyarul beszélő csángót mutatnak ki Moldvában.

Mindezen problémák előrebocsátásával, lássunk néhány népességstatisztikai adatot a magyar etnikum 19. századi lélekszámának alakulásáról.

Petrás Incze János csángó-magyar pusztinai plébános 45 000-re becsülte az 1830-ban Moldvában élő csángók számát, 1839-ben pedig 57 300-ra – ám azt is megjegyezte, hogy „ezek közül mintegy 30–40–50 ezeren mais hol jobban hol rosszabban Magyarul beszélnek, a’ többiek magokat Magyaroknak hivatni erőssen szeretik, de magok vagy egynehány hibás szavat vagy pedig semmit, egy kevés elpiruló szégyennel az ősi nyelveken kérdezőknek oláh, nem tudommal felelnek.”⁴ Meg kell azonban jegyezzük, hogy Petrás

³ A „csángómentés” problematikájához lásd még Hatos 2002: 10.

⁴ Petrás Incze János Döbrentei Gábornak írott válaszát közli: Domokos 1979: 1322.

Incze ebben az esetben nem megbízható, ugyanis Domokos Pál Péter az 1851-es egyházi schematizmusra hivatkozva csak 45 752 főre teszi a katolikusok számát (Domokos 1987: 116–119). Csakhogy ami az egyházi statisztikát illeti, ha figyelmesen számba vesszük az eddig publikált adatokat, feltűnik, szó sincs arról, hogy egyenletesen nőne (vagy csökkenne) a katolikus népesség száma. Veress Sándor történész (Tatrosi 1921: 69–76). a különböző időpontokból származó schematizmusok végösszegeit hasonlította össze: eszerint míg 1845-ben 52 778 katolikust tartanak számon, addig 1848-ban már csak 48 064-et, hogy aztán ez a szám 1854-ig csak 48 674-re nőjön,⁵ a rákövetkező évben (1855) meg csak 46 326-ot mutasson; míg a lélekszám az 1857-es névtár alapján ismét 48 032, hogy aztán 1858-ban már 50 137 fő legyen.⁶ Mindez azt sejteti velünk, hogy ezt az egyházi forrást csak nagy fenntartásokkal lehet kezelni.

Az első államilag szervezett népesség-összeírásra Moldvában 1859-ben került sor és ebben az esetben a lakosság *anyanyelvére* is rákérdeztek. Ekkor 52 811 római katolikust mutattak ki, amelynek mintegy 71,5%-a, 37 823 személy még *magyar anyanyelvűként* volt feltüntetve (Szabados 1989: 91). (Ez nem azt jelenti, hogy *biztosan csak* ennyien beszéltek ekkor magyarul, hanem azt, hogy *legalább* ennyien igen!) Figyelemre méltó, hogy ekkor a hivatalos statisztika szerint Bákó megye katolikusainak még 86,6%-a, Roman megyének pedig 94,6%-a magyar anyanyelvű volt. (Ha ezek az adatok a tényleges helyzetet mutatják, ez azt jelenti, hogy az északi csángók „eloláhosítása” 1859-ig még korántsem sikerült annyira, mint ahogy azt más források alapján gondolhatnánk. Az elkövetkező harminc évben azonban – mint alább látni fogjuk – igencsak megváltozik a helyzet.)

Ezt követően a népszámlálások nem tartalmaztak anyanyelvi-nemzetiségi adatokat,⁷ ezért a csak különféle becslésekre, illetve spekulatív úton kikövetkeztetett adatokra hagyatkozhatunk. Például a Szent László Társulat által Moldvába küldött delegáció egyik tagja, Veszely Károly egyháztörténész 1868-ban mintegy 60 000-re, míg egy negyed századdal később, 1893-ban Stefan Lippert von Granberg jászvásári osztrák-magyar alkonzul egy tanulmányában csak 55 000-re becsülte a moldvai csángók lélekszámát (Gecsényi 1988: 169). Pár évvel később, 1897-ben Dominique Jacquet jászvásári katolikus püspök azt közli Hurter jászvásári konzullal, hogy „Moldova körülbelül 65 000 magyar eredetű katolikus lelket számlál. Belőlük *legalább 40 000 nem ért mostanig más nyelven, csak magyarul.*”⁸ (A kiemelés tőlünk.)

⁵ A bizonytalanságot csak fokozza, hogy Auner Károly ugyancsak az 1854-es egyházi kimutatásra hivatkozva mintegy 50 500 katolikust említ (Auner 1908: 77), míg Dumitru Mărtinaş szerint két évvel később, 1856-ban ennél kevesebb, 48 530 katolikust tüntetett fel a sematizmus (Mărtinaş 1985: 24).

⁶ Kovács Ferenc pedig ugyannerre az egyházi névtárra hivatkozva 51 049 katolikust említ (Kovács 1868: 53).

⁷ Az 1905-ös népszámlálási kötetben meglehetősen sajátosan indokolják meg, miért hiányzik az anyanyelvi és a nemzetiségi adatsor: „Nemzetiségről itt nem lehet szó! A fogalmat sem lehet szigorú tudományossággal alkalmazni! Származása vonatkozásában sem lehet kutatni, mert a nem-románok legnagyobb része olyan körülmények között és olyan állapotban van, hogy a legnagyobb jóindulat és szándék mellett se felelhetne a kutató kérdéseire. Ehhez hasonlóan az anyanyelv kutatása sem kecsegtetne sikerrel” (idézi Csoma–Domokos 1988: 140).

⁸ Felix Wiercinskinek, a jászvásári jezsuita szeminárium rektorának 1896. december 12-i levele Vaszary Kolos esztergomi hercegprímáshoz (közli Seres 2003).

Ezek a becslések, vagy egyházi adatok jóval alatta maradtak a következő, 1899-es népszámlálás adatainak: kiderült ugyanis, hogy a moldvai katolikus népesség száma mintegy 89 000 főre emelkedett (Szabados 1989: 92).⁹ Összevetve azonban ennek a népszámlálásnak az adatsorát egy másik forrással, fontos következtetésekre juthatunk. Az 1898–1901 közt megjelentetett *Románia Nagy Földrajzi Szótára* című kiadvány¹⁰ ugyanis településenként közli az anyanyelvi adatokat is. (A Szótár megbízhatóságát jól mutatja, hogy a szerzők – a későbbi népesség-összeírókkal ellentétben – az esetek többségében nem próbálták letagadni a csángó-magyarok jelenlétét, nem egy esetben a csángó és a magyar megnevezést még egymás *szinonimájaként* használják.) Megvizsgálva a köteteket, számos figyelemreméltó adattal találkozunk. Például magától értetődő tényként ismerték el, hogy a mintegy 32 000 főnyi Bákó megyei katolikus *mind magyar eredetű*.¹¹ A későbbi népszámlálási adatokkal egybevetve pedig ekkor még számos olyan községben is magyar lakosságot tüntettek fel a kötet szerzői (olykor külön hangsúlyozva, hogy „populațiunea este compusă numai din unguri”), ahol az 1930-as népszámlálás összeírói egyetlen magyart sem „találtak”. (Ilyen például: Burjánfalva, Miklósfalva, Máriafalva/Larguca, Jugán, Halasfalva.¹²) Visszatérve az 1899-es népszámlálás vallási adataihoz, és egybevetve a Nagyszótár anyanyelvi adataival, kitűnik, hogy Roman megye 12 katolikus vallású községe népességének már csak a 61%-a magyar anyanyelvű, míg Bákó megye 19 katolikus községe esetében 78% a magyar anyanyelvűek aránya (Szabados 1989: 94).¹³ Mindebből levonható az a következtetés, hogy a nyers statisztikai adatok alátámasztják a régebbi utazók helyszíni megfigyeléseit, miszerint a Románvásár környéki (északi) csángók elrománosodása korábban megkezdődött, mint a Bákó megyeieké. (Harminc év alatt az ún. északi csángók többsége román anyanyelvűvé vált.)

A magyar katolikus népesség nyelváltásának okai

A 19. század hatvanas éveiben a Magyar Királyságtól keletre két magyar népcsoport élt: a bukovinai székelyek¹⁴ és a moldvai csángók. Bár egy részük közt még távoli rokoni kapcsolat is feltételezhető (a bukovinaiak ősei ugyancsak az 1764-es madéfalvi székelyödlöklés

⁹ Főnnebb említettük, hogy az egyházi névtárat csak fenntartásokkal lehet elfogadni. Ebbéli véleményünket erősíti meg az is, hogy Dumitru Mărtinaș szerint az 1902-es sematizmus csupán 77 335 katolikust tüntetett fel (lásd Mărtinaș 1985: 24).

¹⁰ *Marele Dicționar Geografic al României*. I–IV. kötetek (Ed.: George Ioan Lahovari, general C. I. Brătianu, Grigore G. Tocilescu), București, 1898–1901.

¹¹ Bákó megye főbb adatait ismerteti Halász Péter (Halász 2002: 83–87).

¹² Halasfalva esetében azt írják, hogy a 625 családból 400 család (1 500 lélek) magyar (MDGR III.: 697). (Meg kell azonban jegyezzük, hogy a Szótár szerkesztői helybéli papoktól, jegyzőktől, és más „notabilitásoktól” kapták – nagy nehezen és többé-kevésbé pontosan – az információkat, azok pedig nem tudományos szintű kutatások, hanem jórészt hallomások alapján készültek. Ezért van az, hogy néhány ma is magyar nyelvű településről nem jelez, vagy csak töredékes lélekszámmal említ magyar lakosságot; ugyanakkor néhány, a magyar nyelvet már akkor sem használó faluról azt írja: „sînt ungur” – vagyis mind magyar. Ugyanis a katolikus vallású csángókat a környező „oláhság” hagyományosan unguroknak tartotta.)

¹³ A beolvadás azonban a valóságban kevesebb lehetett, ugyanis a Szótárba valami oknál fogva nem került be viszonylag sok – Domokos Pál Péter szerint 71 – magyar lakossággal rendelkező település.

¹⁴ A korabeli publicisztikában sok esetben – tévesen – a bukovinai székelyeket is csángóknak nevezték.

után menekültek ki Moldvába, de a 1970-es, 1980-as években átköltöztek az osztrák fennhatóság alá került Bukovinába), az identitástudat és nyelvi állapot tekintetében azonban igen lényeges volt köztük a *különbség*. Míg a bukovinai székelyek nem voltak kitéve *tudatos asszimilációs törekvéseknek*, ezért erős magyarságtudatukat mindvégig megőrizték,¹⁵ addig a csángóknál – a korábbi évszázadok fejleményei következtében is – egészen más volt a helyzet.

A magyar anyanyelvű katolikus népesség nyelv- és identitásváltását szerintünk három főbb tényezővel lehet magyarázni.

Az egyik a *társadalom szerkezetének* jellege: a „nemzeti újjászületés” korában ugyanis a moldvai magyarság egy szinte *homogén* jobbágy-paraszti társadalmat alkotott – tehát egy *csonka társadalm szerkezetéről* beszélhetünk. A középkor végén a magyarság még igen *tagolt* társadalmat alkotott: volt egy magyar nemesi-földbirtokosi rétege, voltak szabadparasztek – ún. „részes”-ek/„răzeș”-ek –, a bánya- és mezővárosok lakosságát alapvetően magyar – és részben szász – bányászok, iparosok, és kereskedők alkották. Ez az összetett társadalom fokozatosan „eltűnt” a 15–18. században: a városi népesség a háborúk és a járványok miatt kipusztult, a magyar nemesség asszimilálódott, a szabadparaszti társadalmat pedig a fejedelmi önkény számolta fel a 17. és a 19. század között.¹⁶ (Rádásul a magyar faluközösségek által művelt földek nagy részét a fanarióta fejedelmek ortodox kolostoroknak adományozták – ezáltal a római katolikus magyar népességre ható *ortodox nyomás* még hatékonyabb lett.) *Hiányzott* tehát az a társadalmi réteg (városi középosztály vagy kisenemesi réteg, egyházi értelmiség), amely a magyar nemzeti szellem fenntartója, fejlesztője lett volna, amely közvetíthette volna a reformkorban formálódó, modern, magyar nemzeti műveltség elemeit. Mindemelllett a középkori magyar állam széthullásával kiesett a Moldvába telepített magyarok mellől az az egyházi támasz, amely sokáig összekötetési pontot és hatékony védelmet jelentett számukra. Ezután a magyar nép által lakott törzsterület felől csak a megújuló kirajzások és a szörványosan odakerülő misszionáriusok révén juthattak el a magyar kultúra elemei. Többek közt emiatt is kimaradtak a reformkortól meglendülő magyar nemzetépítés és nemzetvéltás folyamatából: a reformkor romantikus eszméi nem jutottak el idáig, a csángók nem vettek részt az 1848-as szabadságharcban, majd ezt követően távol maradtak az egységesülő magyar nemzeti kultúrától, amit az iskola és a magyar kultúrpolitika más intézményei, a történelmi egyházak, a sajtó stb. terjesztettek. A történelmi Magyarország határain kívüli (perem) helyzetük miatt a magyar történelmi tudatban folyamatosan jelen lévő államiság eszméje egyáltalán nem érintette őket (Hatos 2002: 8–10, Pozsony 2005: 148–152).

A román többségbe történő beolvadást elősegítő tényezők közül a nemzeti szellemű *egyházi értelmiség hiányát* arra lehet visszavezetni, hogy a középkor folyamán nem sikerült kiépíteni egy szilárd szervezeti-hatalmi struktúrával rendelkező és a Magyar Királyság (az esztergomi érsek) fennhatósága alá tartozó egyházszerkezetet. Nem jött létre magyar

¹⁵ Bővebben lásd: Vincze 2001: 141–145.

¹⁶ Erről bővebben: Mikecs 1989, Benda 1989.

egyházi társadalom, ezért a latin nyelv mellett nem válhatott általánossá a magyar nyelv használata a moldvai római katolikus egyházban. Először (a 14–15. században) Szereten, a 15. században Moldvabányán, majd 1590-től Bákó székhellyel létezett püspökség, a püspökök azonban jórészt lengyelországiak voltak, akik be se tették a lábukat a rájuk bízott egyházmegye területére (Rosetti 1935/2004: 26–41).¹⁷

A középkori Moldova katolikus lelkészekkel való ellátása jórészt a *csíksomlyói ferencesek* által fenntartott bákói kolostorra hárult. A 16. századtól azonban, amikor Erdélyben vérszesen megcsappant a katolikus hívek, valamint a szerzetesek és a parókus lelkészek száma, nem tudtak kellő lelkigondozást folytatni a Kárpátokon túl. Moldova lelkészekkel való ellátását a 17. századtól az 1622-ben megalakult *Hitterjesztés Szent Kongregációja* (Sancta Congregatio de Propaganda Fide) vállalta fel – azonban minden igyekezet ellenére *állandósult a lelkészhiány*, amit a Magyarországról szórványosan érkező missziós szerzetesek, „hitküldérek” sem voltak képesek megszüntetni. A 18–19. században Rómából a távoli, „vad-keletre” küldött lengyel, német, majd egyre nagyobb számú olasz misszionárius (és 1818-tól a megalakított apostoli helynökség élére kinevezett „vizitátorok”¹⁸) közül senki sem értette a hívei nyelvét – ráadásul, többségük még csak nem is volt hajlandó megtanulni azt, annak ellenére, hogy XIV. Kelemen pápa az 1774. március 21-i dekrétumában elrendelte, hogy a misszionáriusok kötelesek megtanulni híveik nyelvét. (Ennek egyik oka az volt, hogy egy olasznak nyilvánvalóan könnyebb volt elsajátítani a rokon román, mint az „ázsiai” magyar nyelvet.) Voltak azért ritka kivételek is. Ilyen volt Pusztina olasz plébánosa, Philippo Corridoni, aki megtanult magyarul, „mi miatt híveinél nagy becsben áll” – írja a Moldvában járt Kovács Ferenc 1870-ben (lásd Kovács 1870: 6–27).

A csángó-magyarok századokon keresztül kérvényezték a pápánál és a magyarországi egyházfőknél, hogy magyar papokat kapjanak a nyelvüket nem beszélő, idegen ajkú szerzetesek helyett.¹⁹ Ebbéli törekvésükben olykor Magyarországról is támogatták őket, ám az olasz misszionáriusok áskálódása²⁰ következtében legfeljebb ideig-óráig működhetek magyarországi „hitküldérek”. (Nem csupán a kenyérüket féltő olaszok igyekeztek megakadályozni, hogy magyar misszionáriusok működjenek Moldvában, hanem az osztrák konzulok is. A 18., sőt, még a 19. században is az volt az osztrák álláspont, hogy azzal, ha a szomszéd országba szökött alattvalókat ellátnák magyarországi misszionáriusokkal csak az illegális migrációt támogatnák.²¹)

¹⁷ Rosetti 1935/2004. 26–41. A 19 kinevezett püspök közül csak 3 tartózkodott Moldvában.

¹⁸ A zavaros helyzetet jól mutatja, hogy az 1623 és 1884 közti 260 évben összesen 69 missziós főnök, illetve vizitátor (ezek nagyobb része püspöki rangban) működött Moldvában (Jakubinyi 1998: 29–30, Domokos 1987: 482–484).

¹⁹ Ilyen leveleket is közöl Domokos 1987: 180–181.

²⁰ Lásd Funták Kozma gorzafalvi plébános esetét (Kovács 1870: 77–82). Funták kézzel írott folyamodványa: Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (a továbbiakban: MTAK), a Szent László Társulat iratai, Ms. 10.528/41.

²¹ Ezért a jászvásári osztrák konzulok kezdettől fogva ellenséges szemmel nézték a magyarországi lelkészek, misszionáriusok megjelenését, sőt, például 1807-ben, tiltakoztak a magyar papok Moldvába küldése ellen. A kérdésről lásd: Auner 1908: 59–65, 69, Mikecs 1941: 207–208.

A moldvai magyar falvakban a központosított magyar állam szétesése, és az idegen misszionáriusok megjelenése óta a magyar nyelvű műveltség megőrzésében és továbbörökítésében jelentős szerep hárult az ott hagyományosan „deáknak” nevezett *paraszt-kántorokra*.²² Ennek magyarázata nemcsak a magyar és az olasz papság közti érdekelentétben rejlik, hanem a térség periférikus jellegéből fakadó – korábban már említett – *paphiányban* is. Helyenként előfordult, hogy a plébániával rendelkező anyaegyházakban szolgálatot teljesítő papoknak 10–12 filia lelki ellátásáról kellett volna gondoskodniuk, aminek következtében a legeldugottabb telepekre legfeljebb csak ünnepnapokon juthattak el, s gyakran a legfontosabb szentségeket sem tudták kiszolgáltatni. Természetes tehát, hogy a népi vallásosság jelenségei ezeken a helyeken hangsúlyozottan jelentkeztek, a falvak gyakran teljesen önálló vallási életre rendezkedtek be. A plébániát fenntartó településtől messze eső fiókközségekben a mindennapos lelki szolgálatot és bizonyos egyházi teendőket (harangozás, temetés lebonyolítása stb.) a kántorok (deákok) végezték el, akiket hagyományosan a Székelyföldről hívtak be. Azokon a településeken, ahol idegen származású papok szolgáltak, a szentmisék ideje alatt ők vezették fel a *magyar nyelvű* egyházi dalok éneklését.²³ A deákok feladatköre ilyen módon némiképp tágabb volt, mint a hagyományos értelemben vett kántoroké: a *magyar nyelvű lelkiszolgálat* mellett esetenként bizonyos szintű *iskolai nevelést* is elláttak. Az ő kötelességük volt a vasárnap esti vecsernyék előtt vagy után a falu gyermekeit a hit alapigazságaira és a legfontosabb imádságokra megtanítani. Ezt különféle magyarországi kiadványok, valamint az akkor érvényben lévő katekizmusok felhasználásával végezték, de 1893 után is tanítottak a hivatalos iskolai használatból kivont 1866. évi katekizmus segítségével.

A 19. század második felére a magyar papság számának drasztikus csökkenése²⁴ következtében a liturgiában egyfajta egyensúlyi helyzet alakult ki a románul prédikáló pap, valamint a magyarul éneklő és imádkozó deák között. Ez a „paritás” azonban törekenynek mutatkozott, és fokozatosan a pap javára billent el, hiszen a kántor függő viszonyban volt a paptól, a felsőbb egyházi- és állami vezetés pedig a magyar nyelvű vallásosság háttérbe szorításán munkálkodott.

²² A deákok tevékenységére a középkorban és a kora újkorban lásd: Benda: 1988: 39. Későbbi szerepükre vonatkozóan lásd Tánczos Vilmos írását (Tánczos 1996: 190–222).

²³ 1868-ban Imets Fülöp Jákó még magyar kántort talált többek közt Szöllőhegyen (Jakab János), Bucsumban (Deák Ferenc), Szárazpatakon (Menasági Gergely), Prálán (Kányádi József), Szaláncon (Kondák Antal), Slobozia/Újfalun (Fodor József), Diószegen, (Szabó Elek emellett Aknán és Onyesten is kántorkodott), Mojnesten (Nagy Ferenc), Pusztinán (Bencze József), Frumószán (László György), Ripán (Balogh István), Szerbeken (Fodor Simó), Bosotényon (Viola Albert), Vidráskán (Pál János), Petricsika/Kövesalján (Kozsók Péter), Berzenczén (Fejér Pál) Szaláncztorkán (Veres István), Szalánczon (Balás Mihály), Orosapatakán (László József), Valea Rea/Rosszpatakon (Bokor József), Balanyásán (Bokor Ferenc), Spini-n(?) (Császár-Benke István), Lészpeden (Simó József), Szeketurán (Kancsal János), Bogdánfalván (Finta Ferenc), Klézsén (Petrás Mihály) (lásd Imets 1870/2004: 34, 36, 39, 52, 56).

²⁴ Imets Fülöp Jákó értesülései szerint 1868-ban Petrás Incze Jánoson kívül már csak Ferenczy Bálint szolgált Tamásfalván, de szolgálati helyét ő is csak „opportunitásos politikával” tarthatta meg (Imets 1870/2004: 26).

A fenti okok mellett még egy tényezőt meg kell említenünk. Mindazok a csángók, akik *kiemelkedtek* az addigi zárt közösségükből, elsajátítottak valamilyen mesterséget és a városba költöztek, a közeli (olajkutakhoz), vagy távolabbi ipari vidékekre mentek el dolgozni, igen hamar elindultak a „románná válás” útján. Ez a jelenség azonban igazából csak a 20. század második felében vált tömegessé.

A román asszimilációs politika eszközei

A moldvai katolikus népesség, a csángók *tudatos* asszimilálása a 19. században figyelhető meg először. Ekkor veszi kezdetét az a gyakorlat, hogy (eleinte csupán bizonyos helységeken) *betiltják a magyar nyelvű miséket*. Az első híradások erről az 1840-es évekből vannak: Jerney János nyelvtudós (Jerney 1851: 111)²⁵ és Petrás Incze János pusztinai plébános számolnak be arról, hogy felső parancsra (vagyis Paolo Sardi apostoli vizitátor utasítására) az ún. északi csángók legnagyobb településén, Szabófalván minden második vasárnap román nyelven kell tartani a misét. Ugyanez a helyzet Bákóban is – írja Petrás –, délen, Ploszkucényban azonban még ennél is rosszabb, mert ott csak minden harmadik vasárnap szabad a kántornak a híveit magyarul énekeltetni. Egyébként a csángó-magyar minorita is felfigyelt arra, hogy az északi csángók „oláhosítására fordított úgy láczik mindenkor a legtöbb és legnagyobb figyelem” (Domokos 1979: 1431).²⁶

Az 1860-as évektől a román kormányok a népiskolai hálózat kiépítésével²⁷ párhuzamosan arra törekedtek, hogy *kiszorítsák a magyar nyelvet az egyházi oktatásból*, és ellehetetlenítsék a még magyar nyelven tanító papokat. (Korábban néhány faluban alapítottak az olasz vagy a magyar papok – ideig-óráig működő – katolikus egyházi iskolát.²⁸) A hittanoktatás terén ennek megfelelően újabb fordulatot jelentett Giuseppe (Iosif) Salandari, apostoli vizitátor moldvai működése, mivel az egyházi előljáró az addig külön-külön nyelveken kiadott katekizmusokat 1866-ban *kétnyelvűekre* cserélte, amelyekben a kérdések és válaszok párhuzamosan szerepeltek, az egyik oldalon magyarul, a másikon románul.

1884-ben a Vatikánál el tudta érni, hogy Moldvában szilárd egyházi struktúrát hozzanak létre: a jászvásári székhelyű római katolikus püspökség megalapítása (1884. június 27.) fordulópontot jelent a moldvai katolikusok történetében. A bukaresti kormány „engedékenységének” egyik oka az lehetett, hogy tudták: a hitükhöz erősen ragaszkodó

²⁵ Jerney arról is beszámol, hogy Bákóban és több Szeret-menti helységben, ahol a kántorok „eddigelő csupán magyarul dicsőíték a’ mindenhatót, oláhval fölvaltani rendeltetett az isteni tisztelet”.

²⁶ Ugyanezt a véleményt támasztja alá Jerney János (Jerney, 1851: 25), valamint Barabás Endre középiskolai tanár, kisebbségpolitikus is egy 1911-es cikkében (Barna 1911).

²⁷ A még magyar ajkú csángók falvaiba a hatvanas évek második felétől olyan tanítókat küldtek, akik az 1864 októberében alapított, román tannyelvű jászvásári katolikus szemináriumban tanultak.

²⁸ A forrófalvi iskolát a későbbi tatrosi plébános, Papp Sándor „hitküldér” (misszionárius) hozta létre (Gegő 1838: 20). Ugyancsak jelentős szerepet játszott a magyar nyelvű egyházi nevelés megszervezésében Funták Kozma gorzafalvi, majd foksányi pap (lásd Kovács 1870: 77–82, MTAK, a Szent László Társulat iratai, Ms. 10.528/41., Funták kézzel írott folyamodványa, valamint Dobos 2002: 89).

csángó-magyarok beolvasztását csak a római katolikus egyház, illetve a helyi papság segítségével lehet véghez vinni. (A másik oka pedig az, hogy az önállóvá vált keresztény román állam megaláozónak tartotta, hogy a Szentszék addig – mint egy távoli „pogány vidéket” –, missziós területként kezelte Moldvát.) A jászvásári egyházmegye élére a korábban Tamásfalván szolgáló Nicola Giuseppe (Nicolae Iosif) Camilli olasz minoritát nevezte ki XIII. Leó pápa (alárendelve az egy évvel korábban létrehozott bukaresti püspöknek). Az új egyházszervezet megerősítése céljából elengedhetetlen volt lelkészképzés megoldása, amire 1886-ban került sor, amikor az egyházmegye székhelyén felállítottak egy jezsuiták vezette papnevelőt (Doboş 2002: 138–139). Bár eleinte a tanulók többsége moldvai katolikus német és lengyel volt, a század végére többségbe kerültek a csángó származású fiatalok.²⁹ Ezekből a részben már román, de részben még magyar anyanyelvű, valamilyen magyar identitású csángó fiatalokból a szigorú képzésnek köszönhetően fanatikus *román papokat* tudtak nevelni. A módszer az volt, hogy a papnevelő intézetbe 7–8 éves korukban bevették a csángó gyermekeket, akik csak mint felszentelt – de már román tudatú, román nyelvű – papok léphettek át az intézet küszöbét. A szülői házba egy napra sem engedték haza őket, és egymás közt is tilos volt magyarul beszélni. (Egy 1934-ben kelt feljegyzés megállapította: „Az így kinevelt renegát csángók fogják a jövőben saját fajtájuk vesztét előidézni, hacsak ez az irányzat a magyar papok bevitelével nem ellensúlyoztatik.”³⁰)

A magyar nyelvnek a templomok falai közül, hatalmi szóval történő *kitiltására* már Camilli püspök idején sor került: 1889-es pásztorlevelében megparancsolta, hogy „a plébániák templomaiban a pápai enciklikákban előírt imádságok semmi más nyelven nem mondhatók, csak román nyelven...” (idézi: Domokos 1979: 94). 1893-ban a két nyelvű katekizmusokat is *egynyelvűekre* cserélték le. A 20. században a Csángóföld ellátása román nyelvű vallási tárgyú szövegekkel, imakönyvekkel, oktatási anyagokkal és propaganda célokat szolgáló történeti pamfletekkel a helyszínen nem ütközött különösebb nehézségbe, hiszen a jászvásári nyomda mellett 1924-ben a ferencesek is létrehozták Halasfalván saját könyvnyomdájukat (Seráfica). (Az egyházi infrastruktúra³¹ további fejlesztése minden bizonnyal felgyorsította a halasfalvi magyar közösség beolvadását, hiszen itt még a 19. század végén is 1 500 magyar élt.)

Az asszimilációs célzatú offenzíva olykor helyi ellenállásba ütközött. Ezt jelzi például az, hogy az olasz származású, de már a román nemzetállami politika eszközének bizonyuló főpap, Camilli³² 1915 májusában kijelentette lujzikalagori magyar ajkú híveinek: „...Romániában a nép nyelve román, és nem is lehet más. Saját nemzete elleni jog-

²⁹ Az intézményben annak ellenére sem volt semmiféle magyar nyelvtanítás, hogy a tanulóknak nagyobb része a 19. század végén már magyar volt: 1893-ban a 18 növendék közül 13 beszélt magyarul.

³⁰ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL), a Szent László Társulat iratai, P 1431 fond, 19. köteg, 416. csomó (1934) 307. Ugyanezt tapasztalta évtizedekkel később Eröss Péter is: ő a 2. világháború után egy évet volt Jászvásáron szeminarista (lásd Sylvester 2001: 18–20).

³¹ A ferences szeminárium még 1898-ban ide költözött Prezestról, majd 1917-ben a háborús árvák számára árvaházat hoztak létre, 1932-ben pedig ferences gimnáziumot alapítottak.

³² Az olasz minorita tíz évi szolgálat után lemondott az egyházmegye vezetéséről és 1894-ben visszatért Olaszországba, majd 1904-ben ismét kinevezték jászvásári püspökké.

talanság, [...] szégyen lenne, ha egy román állampolgár az ő országában idegen nyelven akarna beszélni, például magyarul. Most kérдем Lujzi Kaluger lakóit [...], ők magyarok vagy románok? Ha magyarok, menjenek Magyarországra, hol a magyar nyelvet beszélnek, ha románok, mint ahogy valóban azok, akkor szégyelljék magukat, ha nem tudnak az ország nyelvén” (idézi Domokos 1979: 95). Ez a szemlélet végigkíséri a csángók 20. századi történelmét.

Egyébiránt a csángókkal kapcsolatos tennivalókat valószínűleg a legnyíltabban egy erdélyi sovíniszta román újságíró foglalta össze 1880-ban: „Moldva két legnagyobb és legszebb megyéjében, elsősorban Bákóban és Románban a földműves lakosság, mely a legtöbb helyen kis birtokokkal rendelkező szabad parasztság, csak magyarul beszél. [...] Nicolae Crețulescu vallás- és közoktatásügyi miniszter úr, [...] érd el azt, hogy ez a falusi népesség, [...] legyen egy nyelvében és szívében, mivel ebben a megoldásban rejlik az ország sorsa; éppen ezért románosítsd el ezeket a csángókat; szabadítsd meg őket attól a csúnya elnevezéstől, amit önmaguk sem akarnak viselni, és így örök hálnkban fogsz részesülni. E cél érdekében a következő intézkedéseket kell foganatosítani: minden magyar helységben, még a legeldugottabb völgyben is iskolát kell létesíteni; a gyermekeket végrehajtó segítségével iskolába kell vitetni télen és nyáron, különösen a lányokat, akikből majd anyák lesznek, és gyermekeiket románul fogják tanítani; másodsorban pedig templomaikba erdélyi román közösségekből származó papokat kell hozni, akik románul prédikálnak és olvassanak fel nekik. Amikor a pap áldását majd románul adja rájuk, amikor a kántortanító románul énekel nekik, s amikor az anyák gyerekeiket románul fogják ringatni, célunkat csak akkor fogjuk elérni” (*Amicul Familiei* 1880: IV. 2. idézi Pozsony 2001: 133).

A „homogenizáló” román nemzetállamot képviselő hatóságok valóban mindent megtek, hogy a „Moldva szívében” élő, még magyar nyelvű, identitástudatú csángókat elrománosítsák.³³ Az asszimilációs politika fő ereje a fenti cikk szerzője, Ioanu Polescu ajánlásának megfelelően – a katolikus papság mellett – a falusi tanítók voltak.³⁴

A 19. század utolsó évtizedeiben gyors ütemben³⁵ építették ki a román nyelvű állami elemi iskolák hálózatát a csángó-magyarok által lakott vidékeken is. Mivel azonban a népiskolákat Bukarest kezdettől a románosítás szolgálatába állította, ezért magyarul nem tudó (ráadásul ortodox) tanítókat küldtek a csángó-magyar falvakba. Hiába könyörgött egy-egy csángó-magyar közösség, hogy legalább magyarul tudó tanítókat kapjanak,

³³ Kovács Ferenc gyulafehérvári hittanár már 1870-ben arra hívta fel a figyelmet, hogy „van Moldva-Oláhhonban egy párt, mely egyáltalán országa területén idegen elemet el nem ismer, tüzzel, vassal kelvén ki minden ellen, mi nem oláh” (lásd Kovács 1870: 77–82). Társa, Imets Fülöp Jákó egyenesen úgy fogalmazott, hogy: „a román kormány minden útát-módot elkövet, minden lehető eszközt megragad, hogy ezen velünk testvérfajt romanizálja, nemzetiségéből kivetkeztesse” (Imets 1870/2004: 74).

³⁴ A nyelvi asszimilációt – legalábbis a férfiak esetében – a kötelező sorkatonai szolgálat bevezetése is segítette. Előfordult nem egyszer, hogy a katonai szolgálatát teljesített csángó hazatérve nem volt hajlandó magyarul megszólalni...

³⁵ A kormányok minden igyekezete ellenére azonban a romániai iskolahálózat – még a környező országokhoz képest is – igen fejletlen volt.

a minisztérium mindig kategorikusan elutasította ezeket a kéréseket. A csak románul beszélő tanítók egyrészt igen csekély eredménnyel tudták megtanítani az írás-olvasás fortélyaira – a kezdetben románul egyébként sem beszélő – gyermekeket, ráadásul veréssel torolták meg, ha valaki magyarul mert megszólalni az iskolában. Nem csoda hát, hogy sokan megszöktek az iskolából, a szülők egy része pedig eleve *nem is küldte* a brutális (és kommunikációképtelen) tanítók keze alá a gyermekeit – annak ellenére, hogy az iskola-kötelezettség megszegőit a törvény büntette. Részben a családok ellenállására, illetve az oktatás alacsony hatékonyságára vezethető vissza, hogy például a jórészt csángó-lakta Bákó megyében a 20. század elején – nyilvánosságra hozott hivatalos adatok szerint – az iskolaköteleseknek csupán 26%-a járt iskolába és a hat éven felülieknek csak 17,5%-a tudott írni-olvasni (Barabás 1908: 11). Egy 1901-ből származó tanügyi összeállítás szerint a helyzet ennél sokkal rosszabb volt, ugyanis a magyar falvakban az analfabétizmus aránya még a férfiak estében is elérte a 98%-ot! Éppen ezért az egyik tanfelügyelő azt javasolta a minisztériumnak, hogy mivel „elérkezett az idő, hogy elgondolkodjunk ennek a népességnek a románosításán és beolvasztásán, ennek érdekében [...] a községekben építsenek tágas, két-három osztályteremmel rendelkező iskolákat, hogy minél több gyermek beférjen, [...] csak fiatal véglegesített tanítókat nevezzenek ki, a legjobbakat [...], és elrománosíthatjuk őket” (közli Varga 2006: 74–75). (Varga Andrea bukaresti kutató szerint 1912-ben a csángó-magyar falvakban az analfabétizmus aránya 95–96% volt.)

A modern állami adminisztráció, népességnyilvántartás kiépülésétől kezdve megkezdődik a moldvai csángó-magyarok *családneveinek elrománosítása* is. Vagy a román fonetikának megfelelően írták át a nevet vagy tükörfordítást alkalmaztak vagy pedig olyan új, „román hangzású” nevet adtak, ami az eredeti családnévvel semmilyen kapcsolatban sem volt.³⁶ Így „a Bordásból lett Spătaru, a Lászlóból Laslău, a Veressből Roșu – olvashatjuk a pusztinai Bartha András 1989 után megjelent kis falumonográfiájában –, a Beczét nem tudták lefordítani románra, így ugyanúgy maradt, csak románosan írják: Beța” (Bartha 1998: 22).³⁷ Meg kell azonban jegyezzük, hogy az állami, románosított családnév bevezetése után a csángó-magyar közösségekben „párhuzamos névadás” élt tovább. Az új, „román nevet” csak hivatalos helyeken, alkalmakkor használták, a mindennapokban saját közösségükben a különféle ragadványneveken szólították egymást. Valójában ezt tekintették az „igazi” családnévnek (Jáki 2003: 63–67, Lőrinczi 2005).³⁸

³⁶ A nagypataki, kákovai és újfalu csángók 1930-as kérvényének végén található névsor tanúsága szerint a két világháború között még ugyanúgy előfordultak az eredeti magyar személynevek, mint a román „fordításnevek”. (pl. a Kóművesből már Zsitár lett, a Kádárból pedig Dogár) MTAK, a Szent László Társulat iratai, Ms. 10.528/179., kézzel írott levélfogalmazvány. (A levél után összesen 1396 nagypataki, újfalu (Ferdinand), és kákovai személy neve szerepel, a listát feltehetően két személy írta össze.)

³⁷ Az asszimilálódott csángók, Dumitru Mărtinaș és Petru M. Pal – és követőik – szerint éppen fordítva történt: a magyar papok, kántorok magyarosítottak, a csángók egy részének ősei pedig még Erdélyben veszítette el az „eredeti” „román” személy, illetve családnévét. Ezt az állításukat azonban semmivel sem bizonyítják.

³⁸ Lőrinczi Marinella a pusztinai temetőben található családnéveknél a magyar eredetit is megadja.

A csángók magyarországi támogatása 1918 előtt

A moldvai katolikus magyarság kapcsolata a középkorban igen *intenzív* volt a magyar királysággal, ám az önálló magyar állam bukása után csupán a hazuról érkező misszionáriusokon keresztül volt némi kapcsolatuk a részben Habsburg, részben török uralom alá került országgal.

A magyar társadalom egy szűk köre a 18. század végén, 19. század elején „fedezte fel” a moldvai magyarságot. Ettől kezdve egyre több írás foglalkozott a *Tudományos Gyűjtemény*, a *Társalkodó*, majd a *Jelenkor*, a *Nemzeti Újság* és más folyóiratok hasábjain a csángókkal. Azért, hogy pontosabb képet nyerjenek a helyzetükről, a *Magyar Tudományos Akadémia* 1836-ban kiküldte Moldvába Gegő Elek ferences szerzetest, aki „a moldvai magyar telepekről” terjedelmes jelentésben számolt be, melyben igen borús képet festett a „naponkint kevesbedő” csángókról. Ez is közrejátszhatott abban, hogy már a negyvenes évek pesti sajtójában megjelent a *csángók „hazahozatalának”* gondolata.³⁹ Ez a kérdés a forradalom idején sem merült feledésbe, ugyanis a Batthyány-, majd a Szemere-kormányt is foglalkoztatta az az elképzelés, hogy a moldvai csángókat áttelepítik Magyarországra. A kivitelezésre azonban a szabadságharc bukása miatt nem került sor.

A figyelem a megtorlás és az elnyomatás időszakában időlegesen lanyhult, az 1860-as években azonban ismét az érdeklődés előterébe került a Kárpátokon túli magyar etnikai csoport. A hetvenes, nyolcvanas években néhány lelkész, publicista⁴⁰ és az 1861-ben megalakult *Szent László Társulat* volt az, amely napirenden tartotta a csángó-kérdést, az utóbbi pedig a szerény lehetőségeihez képest igyekezett támogatni a távolba szakadt magyar katolikusokat.

A Társaság „csángómentő” programja kezdettől széles körű támogatást élvezett: 1864-re 27 000-re emelkedett a támogatók száma. Az első segélyeket a havasalföldi szórványmagyarság néhány közösségének folyósították, a csángók érdemi támogatására eleinte nem került sor, ugyanis az első években az elnökség azt szerette volna elérni, hogy a moldvai katolikusok az *erdélyi püspökhelyettes fennhatósága alá* kerüljenek, vagy pedig magyarországi papokkal lássák el őket. Simor János hercegprímás javaslata szerint „a Társulat csakis akkor érheti el célját, ha sikerül kieszközölnie Ószentségétől, hogy a bukaresti apostoli vikárius alkalmazza a csángó-magyarok pasztorációjában azokat a papokat, akiket a Szent László Társulat számukra tanított és képezet” (Szemes 1942: 36). Ekkor azt ajánlotta, hogy a Társulat küldjön ki egy bizottságot a csángók helyzetének felmérése céljából.

A bizottság tagja Kubinszky Mihály kalocsai kanonok-prépost, Majer Károly nőtincsi birtokos, ügyvéd és Veszely Károly marosvásárhelyi esperes voltak. Csatlakozott hozzájuk Kovács Ferenc gyulafehérvári hittanár és Imets Fülöp Jákó csíksomlyói gimnáziumi tanár is. A társaság útjáról két úti-beszámoló és egy jelentés készült.⁴¹ Utóbbiban Kubinszky

³⁹ Lásd Kossuth Lajos vezércikkét az 1842. október 6-i *Pesti Hírlapban*.

⁴⁰ Többek között Czelder 1861: 4, Pető 1864: 27–28, László 1877: 194–199, László 1882: 79–85.

⁴¹ Lásd: Imets 1870/2004, Kovács 1870/2004, MTAK, a Szent László Társulat irata, Ms. 10.528/9. Kubinszky Mihály 1868. október 21-i javaslata.

Mihály gyakorlatias javaslatokat fogalmazott meg, többek közt azt, hogy egyfelől meg kell nyerni a jászvásári apostoli vikáriust (Salandarit) azért, hogy magyar lelkészek mehessenek Moldvába, másfelől pedig *katolikus magániskolákat* kell alapítani. A legkönnyebben megvalósítható javaslata az volt, hogy „könyveket katekizmusokat, olvasni való magyar munkákat” kell küldeni Moldvába.

Az elkövetkező években valóban inkább csak egyházi kiadványok, kegyszerek küldésében⁴² és templomok építésében⁴³ merült ki a támogatás, ugyanis nem sikerült nagyobb létszámú magyar lelkészt kiküldeni, és katolikus iskolákat sem sikerült felállítani. (A román állam féltékenyen őrködött az oktatási monopóliuma felett.) Egy évtizeddel később azonban felcsillant annak a lehetősége hogy sikerül egy magyar jellegű oktatási intézményt felállítani. Slauch Lőrinc szatmári püspök, a Szent László Társulat új elnöke ugyanis felvette a kapcsolatot Fidelis Deymmel, a jászvásári püspöki vikáriussal, aki pártfogásába vette a csángó-magyarok ügyét. Kubinszky Mihály (aki az 1868-as delegációt is vezette) 1880 elején elérte a vikáriusnál, hogy hozzájárulását adja ahhoz, hogy a Társulat „Bákóban és Szabófalván, a moldvai magyarság e két fő fészkeiben elemi iskolával kapcsolatos magyar tanítóképzőt állítson” (Szemes 1942: 45). Ez a terv azonban megghiúsult, ugyanis Deym váratlanul lemondott és a püspöki széket 1904-ben ismét Iosif Camilli foglalta el.

Pedig a magyar iskolákra (ezen belül „papnevelde”) nagy szükség lett volna ekkor, ugyanis a moldvai csángók között szolgáló magyar lelkészek száma – részben a „konkurenciától” félő olasz papok ellenállása (aknamunkája), részben a román egyházi és világi hatóságok ellenérdekeltsége miatt – az 1870-es, 80-as években is roppantul alacsony volt. (Az 1870-es évek közepén a „bennszülött” Petrás Incze János mellett csupán három magyarországi lelkész szolgált Moldvában.⁴⁴) Ráadásul a magyarországi püspöki kar azon törekvése, hogy magyar fennhatóság alá vonják a moldvai katolikus közösséget, megbukott, mert – mint az előző fejezetben említettük – a Szentszék különböző megfontolások miatt inkább amellettt döntött, hogy önálló egyházmegyéket hoz létre Romániában, és az 1884-ben felállított jászvásári püspökséget a bukaresti érsek alá rendeli.

Ettől kezdve a csángó-magyarok segélyezése is csak a jászvásári püspök engedélyével volt lehetséges. Ez önmagában is korlátozta a Társulat lehetőségeit, ugyanis az egyházi célokra történő anyagi hozzájárulás elérésének kizárólagos feltétele volt, hogy a támogatást igénylő egyházközségek vagy plébánosok egyházmegyei hatóságuk által ellátott

⁴² Lásd Bartis József pusztinai kántor és híveinek 1884. június 15-i kérvényét a Szent László Társulat igazgatóságához. MTAK, a Szent László Társulat iratanyaga, Ms. 10.528/138.

⁴³ A Szent László Társulat alelnöke, dr. Balogh Sándor 1875. június 21-i levele Liegerhoffer Nepomuk János pusztinai lelkésznek. MTAK, a Szent László Társulat iratanyaga, Ms. 10.528/85. kézzel írt levélfogalmazvány.

⁴⁴ Liegerhofer János, Máté Jób és Andrassy Gergely. Lásd a Szent László Társulat elnökségének átirata Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszterhez: MTAK, a Szent László Társulat iratanyaga, Ms. 10.528/80. A magyar misszionáriusok alkalmazását az tette lehetővé, hogy a magyar püspöki kar előterjesztésére IX. Pius pápa 1869-ben kötelezte a bukaresti és a jászvásári apostoli vikáriusokat, hogy a lelkipásztori munkákban alkalmazzák azokat a misszionáriusokat, akiket a Szent László Társulat küldött ki.

pecséttel vagy támogató levéllel rendelkezzenek. Ezért a hetvenes–nyolcvanas években a segélykérő folyamodványok meggyérültek, ugyanis a jászvásári püspöki adminisztráció nem nézte jó szemmel a moldvai egyházközösségek és a Társulat kapcsolatát.⁴⁵

Meg kell azonban jegyezzük, hogy nem csak a moldvai egyházvezetés tehető felelőssé azért, hogy 1860-tól a 1880-as évek végéig összességében meglehetősen csekély volt a csángók anyagi támogatása. Bár a Szent László Társulat megalakulásának idején a moldvai magyar katolikusok támogatását jelölte meg fő céljának, és a segélyezés koordinálása céljából külön *Állandó Csángó Bizottság* is alakult, csakhogy – mint menetközben kiderült – az igényekhez képest meglehetősen csekély összeg állt a Társulat rendelkezésére – ráadásul ennek is csak kisebb része jutott a csángókhoz.⁴⁶

A Szent László Társulat eredeti elképzelése (nagyobb létszámú magyar misszionárius kiküldése, katolikus iskolák felállítása) nem valósult meg, a kisebb-nagyobb segélyek a kialakult helyzeten nem változtat(hat)ak. (Jóval nagyobb eredményt tudtak felmutatni a havasalföldi magyar diaszpóra iskolahálózatának megteremtésében és támogatásában.) A Társulat tevékenység jelentőségét inkább abban látjuk, hogy egyfajta fórumot jelentettek azok számára, akik tenni szerettek volna a moldvai csángó-magyarok érdekében, ébren tartották az érdeklődést a kérdés iránt.

A csángó-kérdésben újabb fordulat a kilencvenes években történt. 1895-ben egy svájci francia, Dominique/Dominic Jaquet került a jászvásári püspöki székbe, aki elődjéhez (Camillihez) képest *toleránsabb* magatartást tanúsított az egyházmegyéjében a hívek többségét kitevő magyarsággal szemben.

A püspök részben azért fordult segítségért 1895 júliusában a Bánffy-kormányhoz, mert igen nehéz anyagi helyzetben volt az egyházmegyéje.⁴⁷ A moldvai egyházmegye kisebb-nagyobb támogatást korábban is élvezett Magyarországról, ám most jóval nagyobb összegekről volt szó. A budapesti kormány ugyan felvállalta a jászvásári szeminárium megsegélyezését – cserében megpróbálta elérni, hogy abban bizonyos tárgyakat magyarul is oktassanak. Hogy ez megtörtént-e, egyelőre nehéz eldönteni. Balla Gyula Lajos dormánfalvi misszionárius 1896 márciusában kelt tudósításában azt írta, hogy a papneveldeben nem oktattak magyarul, míg Felix Wiercinski jezsuita szemináriumi rektor ezt némiképp cáfoló híreket közölt egy 1896. decemberi levelében (közli: Seres 2003). A két állítás önmagában véve nem zárja ki egymást, hiszen nem elképzelhetetlen, hogy a magyar nyelv tanítása éppen a magyar kormány tekintélyes mértékű szubvenciója nyomán

⁴⁵ Többször előfordult, hogy ha a kérelmeket nem láttamozta az illető egyházmegyei hatóság, az ilyen kérelmezők elestek a támogatásoktól. Az egyházi felettesektől azonban féltek engedélyt kérni, tartva az esetleges rosszallástól. Bartok Géza is azt közli Slauch Lőrinc püspökkel, a Társulat egyházi elnökével, hogy „a missionariusok szinte félve fogadják a magyarok egyházi és iskolai segélyezésére tőlünk jövő nyilvános adományokat.” Lásd Bartok Géza 1890. október 23-i levelét: MTAK, a Szent László Társulat iratanyaga, Ms. 10.528/165.

⁴⁶ Például az első 14 esztendőben a 34 000 forintból csak 14 500 jutott a csángóknak, a többi a boszniai és a hercegovinai, valamint a bulgáriai missziók kapták (lásd: Szemes 1942: 39).

⁴⁷ Igaz ugyan, hogy a román trónon német (porosz) katolikus dinasztia tagja ült, de a döntően ortodox alattvalók fölött uralkodó I. Károly tisztában volt vele, hogy a katolikus egyház anyagi támogatása miatt elveszítheti az ortodox-nacionalista politikai osztály támogatását.

indult meg az 1896/1897. évi tanév első szemeszterében. Sajnos a rektor beszámolójából nemcsak az nem derül ki, hogy mikor vette kezdetét a magyar nyelv tanítása, hanem az sem, hogy a növendékek heti hány órában tanulták azt. Mindenesetre ez alapján bizonyos, hogy a magyar kormány szándékaival ellentétben az ottani tanrend csak a nyelvtudás elsajátítását, illetve fejlesztését célzó nyelvórákat biztosított a csángó ifjak számára, az egyes tantárgyakat viszont románul tanították. Ennek ellenére a budapesti támogatás nem csökkent, sőt, megduplázódott. Talán ennek (és az erőteljes budapesti nyomásnak) volt köszönhető, hogy Wiercínski már attól sem zárkózott el, hogy a szemináriuma magyar jezsuita tanárokat fogadjon. Ez az ígéretes kezdeményezés azonban a római jezsuita generális ellenkezésén bukott meg.

A magyar befolyás növelésére hamarosan újabb esély nyílt. Kiderült ugyanis, Jaquet nem jó szemmel nézi, hogy elődje háttérbe szorította a ferenceseket és a jezsuitákra bízta a jászvásári szeminárium vezetését (Doboş 2002: 140–142), ezért megpróbálta a Jézus Társaság befolyását visszaszorítani. A püspök (aki maga is ferences volt) elhatározta egy „konkurens” papnevelde létrehozását – a ferencesek vezetésével. A Halasfalván felállítandó *ferences papnevelde* budapesti támogatásának fejében pedig azt *ígérte*, hogy ugyan „a román az oktatás általános nyelve kell” legyen, mivel ezt az oktatási törvény is megköveteli, de „a magyarnak kell a fiatal katolikus levita nyelvének lenni” (közli Seres 2003). Gróf Bánffy Dezső miniszterelnök hamarosan jelezte, hogy kész nagyobb áldozatot hozni a *kántorképzővel* egybekapcsolt noviciátus létrehozása és fenntartása érdekében. 1897 nyarán meg is indultak a konkrét tárgyalások – ám ezúttal a közös külügyminiszter, Agenor von Goluchowski lépett közbe: közölte Bánffyval, hogy megengedhetetlennek tartja a halasfalvi iskola segélyezését. Bécsben ugyanis attól tartottak, hogy a kényes román–osztrák–magyar viszonyt⁴⁸ a csángó-kérdés is megterheli.⁴⁹ Ráadásul a miniszterelnöknek is meg kellett értenie: nem harcolhat egyszerre a magyarországi román iskolák romániai támogatása ellen – miközben a csángók oktatásának támogatásával próbálkozik. Félő volt, hogy az egyházi oktatásügybe történő magyar beavatkozás a román vezetés válaszlépéseit válthatja ki a hazai román nemzetiségi oktatás kiterjesztése és Romániából történő szubvencionálása terén. (A magyar elutasítás ellenére a halasfalvi ferences szeminárium és kántorképző csak megnyílt. Mivel módszerei ugyanazok voltak mint a jászvásári intézményé, ebből is „janicsárképző” lett, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy a második világháború alatt a csángók román eredetének hamis teóriájával jelentkező, elrománosodott/elrománosított csángó, Iosif Petru M. Pal/Pál Péter József, is itt végzett.)

⁴⁸ Az Osztrák–Magyar Monarchia és a Román Királyság közt 1886-tól 1899-ig vámháború dúlt, 1894-ben pedig Budapesten folyt az ún. Memorandum-per.

⁴⁹ Bartok Géza csak óvatosan céloz arra, hogy a szövetséges Román Királysággal kapcsolatos bárminemű konfliktust rossz szemmel néztek a Ballhausplatzon, és a csángó-ügyben az „osztrák–magyar diplomácia is a szívélyes nemzetközi viszony szempontjából lehetőleg tartózkodó álláspontot foglal el”. Lásd az 51. sz. jegyzetet.

Végeredményben az 1890-es évek végén a moldvai csángó-magyarország ügye a magyarországi belpolitika (a román kisebbség kérdése), a Monarchia érdekei (a szövetségi kapcsolat megmentése) és a határozott román asszimilációs politika miatt *elbukott*. Persze ezeket a bonyolult összefüggéseket a korabeli magyar közvélemény aligha érzékelte. Csak annyit láttak, hogy míg a román propaganda világgá kürtölheti, hogy Magyarországon mennyire „elnyomják” a románokat, addig a budapesti kormányok nem törődnek az- zal, hogy a szomszéd állam milyen durva asszimilációs politikát folytat a területén élő nemzeti és etnikai kisebbségekkel, többek közt a csángókkal szemben. (Gyórfy István etnográfus az első világháború kellős közepén, 1916-ban, amikor a két ország hadban állt egymással, azt hangoztatta, hogy „míg Románia az ő fajtestvéreinek elnyomását harsogta világszerte, addig maga olyan tervszerűséggel és kegyetlenséggel nyomta el közöttük élő szerencsétlen véreinket, amilyenre Európában kevés példát látunk”, és „a csángók azt is megköszönék, ha csak annyi szabadságot tudnánk a részükre kieszközölni, amennyi nálunk az oláhoknak van” [Gyórfy 1916: 68–70].)

A 20. században egyébként az első világháborúban történt meg először, hogy magyar a magyar ellen harcolt. Románia 1916. augusztusi hadba lépését követően ugyanis előfordult, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia és a Román Királyság magyar anyanyelvű bakái az erdélyi vagy később, az ojtói és a márásesti-i véres harcokban egymást lötték, a határhoz közeli falvak egy része pedig elpusztult.⁵⁰ (Egy nagypataki férfi elbeszéléséből úgy tűnik, hogy ekkor a csángó-magyaroknak egy része még közeli testvéreinek tartotta és érezte a Kárpát-medence magyarságát.⁵¹)

A vesztes első világháborút követő béketárgyalásokon (ahol igazi tárgyalásokról, érdek- egyeztetésről szó sem volt, csak a győztes fél diktátumának elfogadásáról) a magyar béke- delegáció felvetette a moldvai csángó-magyarok ügyét is, ám az elkészített emlékiratot⁵² a béketanács figyelembe sem vette. A csángó-kérdés román belügy maradt – a moldvai magyar népcsoport továbbra is ki volt szolgáltatva a nemzetállamot építő politikai osztály önkényének.

A moldvai csángók Nagy-Romániában

A trianoni békediktátum – paradox módon – a moldvai magyarság számára némi pozitív hatással is járt, ugyanis jórészt megszűnt a korábbi mesterséges elszigetelése az erdélyi magyarságtól. Ennek köszönhetően könnyebben el tudtak jutni a székelyföldi piacokra – és a hagyományos csíksomlyói pünkösdi búcsúra, ugyanis korábban elég nehéz lehetett útlevelhez

⁵⁰ A csángók egyébként már az 1877-es függetlenségi háborúban is derekasan harcoltak, ezzel is bizonyítván lojalitásukat a román állam iránt.

⁵¹ „Ha a zország a fegyvert a kezébe adta, csánd meg a zadóságodot, a császárét, me szükséges. [...] Csak ne nézz meg szenkit a fegyverrel [...] ne löj meg szenkit” – mondta az elbeszélőnek az apja. Amikor fogságba esett, hamar kiderült, hogy majdnem ugyanazt a nyelvet beszéli, mint a magyarországi magyarok. „Én magyar vagyok, de nem talál a beszédünk. Osztán jól értekeztem velik.” – mondta Gazda Józsefnek (Gazda 1993: 53–54).

⁵² Az emlékiratot közli Ádám–Cholnoky 2000: 485–490.

jutni, mivel a román hatóságok igyekeztek távol tartani a csángókat Magyarországtól.⁵³ (Az első búcsú megtartását 1922-ben engedélyezték a román hatóságok.)

Most már az erdélyi magyar szerzetesek és a katolikus lelkészek is könnyűszerrel átjárhattak Moldvába. (Például a csíksomlyói P. Kukla Tarzícusz 1923-tól egy évtizeden át karácsonykor, húsvétkor és a nyári hónapokban járta a még magyarul beszélő csángó falvakat.⁵⁴ A bukovinai Józseffalva plébánosa, dr. Németh Kálmán a harmincas években ugyancsak rendszeresen misézett és gyóntatott magyarul több Bákó megyei faluban.⁵⁵)

A román hatóságok persze nem nézték jó szemmel a csángó-magyarok és erdélyi nyelvtestvéreik rendszeres találkozásait. A harmincas években a csendőrség a felbukkanása után minden „gyanús idegent” órákon belül *kiutasított* az adott csángó-magyar településről, legyen szó magyarországi vagy erdélyi(!) etnográfusról, illetve nyelvészről (Lükő Gábor és Szabó T. Attila [Lükő 2002: 13, Szabó T. 1981: 501]) vagy egyszerű turistáról. (Baumgartner Sándor, aki a harmincas években a iași-i teológia tanára volt, a saját szemével látta azt a csendőröknek adott utasítást, amely szerint minden odajövő magyart ki kell utasítani a csángó-magyar falvakból [Baumgartner 1940: 27]).

Ami a csángó-magyarok lélekszámát illeti, Nagy-Románia létrehozása után az első népszámlálás 1930-ban történt. Ekkor 109 953 római katolikust mutattak ki Moldvában, amelyből – a statisztika szerint – csupán 23 800 volt magyar anyanyelvű. Ha azonban az 1930-as népszámlálás nyilvánosságra hozott adatait kicsit alaposabban megvizsgáljuk, nyilvánvalóvá válik, hogy a számlálóbiztosok (tanítók, jegyzők) *meghamisították* az adatokat, vagy pedig a megfélemlített csángó-magyarok „önként” románoknak vallották magukat. Például Onyesten, ahol a századfordulón a népesség fele még magyar volt, 1930-ban a 2 945 lakosból 1 236 vallotta magát római katolikusnak, de csak 672 magyar anyanyelvűnek, és 57 magyar nemzetiségűnek. Még cifrább Külső-Rekecsény esete, ahol egy magyar nemzetiségűt sem „találtak” az összeírók – de 833 személy magyar anyanyelvűnek jegyeztette be magát. Ugyancsak különös, hogy még az ötvenes években is tiszta csángó-magyar falunak tekinthető Somoskán a statisztika szerint egyetlen magyar anyanyelvű lakos sem élt, Klézsén pedig csak egy.⁵⁶

A fentebb említett Baumgartner Sándor egy 1939-es feljegyzésében (közli Seres 2008) – korábbi helyszíni adatgyűjtésére, felmérésére hivatkozva – úgy becsülte, hogy a nyil-

⁵³ A moldvai csángók kapcsolata Csíksomlyóval feltehetően még a 16. századra vezethető vissza. Gegő Elek egy 1763-as munkára hivatkozva írja, hogy „a csíksomlyói bucsúra 1744-ik évben ötezren jelenének meg” (Gegő 1838/1999: 71). Az ezt követő időszakban azonban a búcsújárást sokszor akadályozta a járványok miatti határzár felállítása, a háborúk, a természeti katasztrófák.

⁵⁴ MOL, a Szent László Társulat iratai, P 1431 fond, 20. köteg, 171. csomó, (1937), Németh Kálmán 1937. augusztusi memoranduma a moldvai ténykedéséről. Boros Fortunát ferences tartományfőnök szerint Kukla atya moldvai útjai „egy magyarországi könyv” megjelenése miatt szakadtak félbe (lásd Boros 1943: 135).

⁵⁵ MOL, a Szent László Társulat iratai, P 1431 fond, 19. csomó, 416. köteg (1934), Németh Kálmán jelentése a bukovinai székelyek és moldvai csángók helyzetéről. Lásd még: Siculus 1942: 93.

⁵⁶ Lásd Domokos Pál Péter táblázatát a Bákó megyei politikai községekhez tartozó falvak magyar nemzetiiségű, anyanyelvű, római katolikus vallású lakosságáról. MOL, a Külügyminisztérium Politikai Osztályának általános iratai, K 63. fond, 259. csomó, 1940-27/7. tétel, sz. n. (Somoskán a jó harminc évvel korábban kiadott *Románia Nagy Földrajzi Szótára* szerint még majd' 2 400 magyar lakott.)

vánosságra hozott statisztikai adatokkal szemben még 50–60 000-re tehető a magyarul beszélő csángók száma. Ez azt jelenti, hogy ha figyelembe vesszük is a statisztikai torzításokat, a tendencia mégis csak az, hogy a római katolikus népességben belül a román anyanyelvűek aránya tovább nőtt. Itt jegyezzük meg, hogy a fokozatos nyelvcseré nem jelentett azonnal teljes mértékű etnikai identitásváltást is, mivel a közösségekben átmenetileg kialakult egy, mindkét nyelvet integráló csángó („katolikus”) azonosságtudat.

A moldvai csángók között megfordult magyar etnográfusok, nyelvészek, újságírók egybehangzóan arról számoltak be, hogy a nagy szegénységben élő, még magyar nyelvet beszélő csángók nagyon el vannak keseredve, hogy minden kérésük dacára sem engedélyezték az egyházi hatóságok a magyar nyelvű pasztorációt.⁵⁷ Persze még mindig akadtak olyan „renitens” csángók, akik nem tudtak belenyugodni, hogy nem kaphatnak az ő nyelvükön beszélő papot. 1930-ban (Domokos 1979: 1301–1302). 1 396 forrófalvi (kákovai), nagypataki és újfalui (ferdinándi) csángó nevében újabb kérvény írtak a Szentatyának. Shvoy Lajos székesfehérvári római katolikus püspöknek, a Szent László Társulat elnökének a XI. Pius pápa számára írott 1933. októberi emlékiratában pedig azt olvashatjuk, hogy „nemrég bogdánfalvi, tisztán magyar plébánia hívői (3 500 lélek) eljuttattak Őszentségéhez egy 374 ember által aláírt kérvényt azért, hogy a Szentszék méltóztatásuk egy magyar papot küldeni hozzájuk, aki nem tagadja meg és nem tagadja le az ősei nyelvét, és aki tudja és akarja is magyarul meghallgatni a gyónásokat, és még inkább az öregek és betegek gyónását, hiszen ez utóbbiak – lévén a halál előtti vallásos vigasz és szent vallásunk tanítása híján – nem tudnak felkészülni a keresztyényi távozásra. Olyan panaszok is eljutottak hozzánk, hogy a magyar nyelvet nem ismerő papok nem egyszer megtagadták a feloldozást azoktól a haldoklóktól, akiknek csak magyar nyelvű imakönyveik voltak.”⁵⁸ Mindezek az „esedezések” ugyanúgy eredménytelennek bizonyultak, mint a korábbi századokban vagy 1945 után.

Ami a csángók támogatását illeti, az a Szent László Társulat, amely az 1870-es évektől még különféle segélyeket folyósított Moldvába, 1920 után a politikai feszültség miatt még a havasalföldi magyar diaszpóra támogatásával is kénytelen volt felhagyni, a csángók ügyében a legnagyobb erőfeszítés mellett sem tehetett már semmit. Erejükből csak annyira futotta, hogy Shvoy püspök az 1933. októberi római útján a fentebb említett emlékiratot terjesztette a Szentszék elé, melyben részletesen feltárta „a bukovinai és moldvai csángók elhagyott, szomorú helyzetét”⁵⁹ és egyben segítséget kért a bukaresti, elkobzott ingatlanainak visszaszerzése érdekében. Ez a közbenjárás azonban teljesen eredménytelennek bizonyult.

⁵⁷ A harmincas évek közepén egy bogdánfalvi csángó (aki tudott magyarul olvasni) jelentette ki Csúry Bálint nyelvésznek: „Az fáj nekünk legjobban, hogy a pápa őszentségének pénze is, gondja is van a vademberek megtérítésére, de reánk, moldvai magyarokra, akik sokszáz év óta itt, a legkeletibb széleken legbuzgóbb hívei voltunk és vagyunk az egyháznak, nem terjeszti ki sem gondját, sem védelmét”(Csúry 1934).

⁵⁸ MTAK, a Szent László Társulat iratai, Ms. 10.528/146., kézzel írott olasz nyelvű fogalmazvány.

⁵⁹ Uo.

Nem csak „kívülről”, hanem „belülről” sem érkezett segítség a csángó-magyarok számára. Az Országos Magyar Párt – bár az 1924-es brassói nagygyűlésen megjelent egy csángó delegáció – nem akart „új frontot nyitni” azzal, hogy felvállalja a csángók érdekképviseletét is. Így a két világháború között ez a népcsoport továbbra is „árvaságra” ítéltetett. Egyébként a hatóságok igyekeztek minden erdélyi kapcsolattól elvágni a csángókat, emiatt egy idő után megakadályozták, hogy – magyar nyelvű elemi iskolák nem lévén Moldvában – a gyermekek erdélyi magyar felekezeti iskolákba menjenek. Azoknak az iskoláknak, amelyek felvettek csángó gyermekeket is – az Anghelescu-féle sovíniszta oktatási törvényre hivatkozva – megvonták a nyilvánossági jogát, ugyanis a hatóságok a csángókat *ab ovo* románoknak tekintették, ezért magyar felekezeti iskolában nem tanulhattak.⁶⁰

A harmincas évek elején már csak az igen idős Neumann Péter, bogdánfalvi lelkész misézett és gyóntatott magyarul, a másik magyar papot, Ferencz Jánost egy, már csak románul beszélő katolikusok által lakott faluba helyezte püspöke. Sebestény Antal, a bukovinai Hadikfalva esperes-plébánosa 1936-ban 6–7 csángó származású papról tudott, akik „meglehetősen beszélnek magyarul”, de ezeket olyan csángó falvakba helyezték, ahol „magyar nyelvre már nincs szükség”.⁶¹ Éppen ezért a magyar kántorok még fontosabbá váltak a magyar nyelvűkhöz ragaszkodó közösségek életében. „A kántor a nép lelkéhez sokkal közelebb van, ha tudása és hatalma kevesebb is, gyakorlati hatása óriási” – írta Péter Gergely trunki kántor 1939-ben.⁶² A magyar kántorok száma azonban egyre csökkent, ugyanis a megüresedett helyekre már a halasfalvi kántorképzőben végzett „janicsárkántorok” kerültek.

A harmincas évek második felében egy esetben fordult elő, hogy „kívülről” került kántor Moldvába: 1937 és 1940 közt ugyanis a Szent László Társulat támogatásával⁶³ egy bukovinai székely, Péter Gergely volt a trunki kántor. Mivel azonban ő a tiltás ellenére is csak tartott magyar nyelven szentmiséket és gyóntatott, ezért kénytelen volt a 2. bécsi döntés után otthagyni Moldvát, mert – mint írja – „az utóbbi időben állandó megfigyelés alatt voltam, és minden magyar szó, megmozdulás lehetetlenné vált, küldetésem eredmé-

⁶⁰ Lásd: Csúry 1934, Antal 2002 március, Sebestény Antal bukovinai (hadikfalvi) plébános 1939. március 18-i levele Krywald Ottóhoz, a Szent László Társulat alelnökéhez (közli Albert 1983: 296–300). Dumitru Márтинаș, aki 1926 és 1930 között a marosvásárhelyi r. kat. főgimnáziumban tanított, még találkozott csángó diákokkal, de azt nem árulja el könyvében, hogy meddig voltak ott (lásd Márтинаș 1985: 67).

⁶¹ MOL, a Szent László Társulat iratai, P 1431 fond, 20. csomó, 171. köteg, sz. n., Sebestény Antal levele Németh Kálmán bukovinai (józseffalvi) plébánoshoz. (Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a magyar kántorok ténykedése a nyelvváltáson átesett csángókat igencsak irritálta.)

⁶² Péter Gergely trunki kántor 1939. október 25-i levele Krywald Ottóhoz, a Szent László Társulat alelnökéhez a csángók helyzetéről. MTAK, a Szent László Társulat iratai, Ms. 10.528/190.

⁶³ Mint az Sebestény 1939. április 15-i levelében olvasható, a bukovinai (józseffalvi) származású Péter Krywald azzal bízta meg, hogy „Moldvában a katolikusok közt magyar imakönyveket és kegyszereket terjesszen.” Mivel erre Sebestény megszerezte Robu püspök engedélyét, Péter szabadon mozoghatott Moldvában. MTAK, a Szent László Társulat iratai, Ms. 10.528/188.

nyessége megszűnt. Ami lehetett, mindent megtettem, de már csak az elfogatásom elől menekültem.”⁶⁴

A helyzet már a húszas évek végére odáig fajult, hogy például a színmagyar Forrófalván/Kákován a plébános, Romilla Bonaventura a szószékről kijelentette: „Legyen átkozott a magyar nyelv és aki magyarul beszél!” (A faluban pedig megtiltotta a guzsalyasokat és kalákákat, mert ott addig magyar nyelvű beszéd és nótázás folyt, sőt, sovíniszta elvakultságában odáig ment, hogy azzal fenyegetőzött: nem esketi össze azt a fiatal párt, amelyik nem tudja románul a katekizmust.) Bonaventura tulajdonképpen csak előljárójának az álláspontját képviselte: Mihai Robu püspök⁶⁵ ugyanis 1938-ban rendeletileg *tiltotta* meg, hogy – már ahol addig még megtörténhetett – magyar nyelven dicsérhessék a Teremtőt.

Egy évvel később, 1939-ben a világi hatalom is szigorúbbá vált: Bákó megye prefektusa elrendelte, hogy „a katolikus templomokban az istentiszteletet csak románul és latinul szabad mondani. A papoknak és kántoroknak nem szabad az egyházi énekeket más nyelven énekelni, csak románul és latinul. [...] Mindenkit szigorúan megbüntetünk, aki ez ellen vét.”⁶⁶ Ez a rendelet nem csak azért érintett érzékenyen néhány csángó-magyar falut, mert ott – mint említettük – korábban az odalátogató csíksomlyói ferencesektől legalább alkalmanként lehetett hallani magyar nyelvű misét, hanem azért is, mert ott, ahol addig a „deák” (kántor) legalább az énekek egy részét magyarul énekelhette, ennek véget kellett vetni.⁶⁷ (A harmincas években a magyar nyelvű, magyar érzelmű kántorokat már nemcsak a papok, hanem a világi hatóságok is üldözték. Az egyik kántort, aki éveken keresztül vezette híveit a csíksomlyói búcsúba, a főszolgabíró megfenyegette, hogy „összetöri”, ha nem hagy fel tevékenységével [Siculus 1942: 92–93]). Úgy tűnik azonban, hogy a fenti rendeletnek is voltak megszegői, ugyanis „a Bákó megyei papság újabb kérésére” a csendőrségre idéztették az összes kántort és „börtönbüntetés, elhurcolás fenyegetésével” tiltották el „egyszer s mindenkorra a magyar éneket és magyar imát.”⁶⁸

⁶⁴ MOL, a Szent László Társulat iratai, P 1431 fond, 20. csomó, 171. köteg, 1940., Péter Gergely 1940. november 26-i levele Krywaldhoz Ottóhoz.

⁶⁵ Az első moldvai születésű, csángó származású püspök: 1925–1944. Annak a szabófalvi Rab Jánosnak volt az unokája, aki az 1857-es választásokon nem kerülhetett be az ideiglenes nemzetgyűlésbe, mivel katolikus hite miatt nem számított a román nemzet teljes jogú tagjának. Származása – és magyar anyanyelve! – ellenére a püspök számos alkalommal (pl.: *Neamul Românesc*, 1928. szeptember 26.) hangoztatta, hogy „a román nép fia”. Az elődei külföldről „beszármazott” olaszok (N. G. Camilli, C. Liverotti, U. Cipollini), lengyel (J. Malinowsky) és svájci francia (D. Jacquet), utódai pedig németek (M. Glaser és A. Durkowitsch) voltak.

⁶⁶ A dokumentumot közli Domokos 1987: 195.

⁶⁷ Bogdánfalván és még egy-két helyen addig magyarul tartották a templomi szertartást a helyi kántorok („deákok”), majd a hatósági nyomás miatt románul miséztek tovább.

⁶⁸ Tolna Megyei Levéltár (a továbbiakban: TML) a Bonyhádi Székely Múzeum anyaga, a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosság iratai (a továbbiakban: KMHK), X/51 fond, 19. doboz, 3249. sz., Németh Kálmán emlékirata.

A csángók román eredete elméletének születése.**Kísérlet a csángó magyarok Magyarországra való telepítésére**

Az 1944. augusztus 30-i bécsi döntést követően kialakult magyarellenes hisztéria egyik következményeként a moldvai katolikusok (köztük a még magyar anyanyelvűek) helyzete erőteljesen megnehezedett. A román hatóságok *veszélyforrást* láttak bennük, ennek következtében pedig egyre nehezebbé váltak a mindennapjaik. A helyi, ortodox román hivatalnokok mindent megtettek, hogy az idegeneknek tekintett csángókat – a zsidókhhoz hasonlóan törvényen kívül helyezték, megfoszták őket alapvető állampolgári jogaitól. Például nem kaphattak román állampolgársági igazolványt, nem vásárolhattak földet, sok helyen pedig megvonták az „unguri”-oknak (!) bélyegzett csángó lakosoktól a szavazati jogot. Egy 1942-es igazságügyminiszteri átiratból kiderül, hogy a Bákó megyében élő csángókat *nem tekintették a román etnikum részének*. (Egyébként nem is voltak azok – de az államnemzeti logikából kiindulva ezzel az állampolgárságuk is megkérdőjeleződött!) Bákó megye prefektusa nyíltan kijelentette a moldvai ferences rendtartomány főnökének: „aki nem ortodox, az nem is lehet román...” (idézi Diaconescu 2005: 14).

Ebben a helyzetben úgy tűnt, hogy az általános gyanakvással, bizalmatlansággal szemben csak egyetlen módon lehet a katolikus klérusnak a nyugalmat, híveinek védelmet biztosítani, ha bebizonyítják, hogy a katolikus vallású moldvai népesség ugyanolyan „tiszta román”, mint „ortodox testvérei”, tehát ősei nem magyarok, hanem románok voltak. Robu püspök ezért felkarolta a csángók román származásának elméletét. A lujzikalagori Iosif Petru M. Pal plébános, ferences tartományfőnök először egy 1941-es cikkében, majd ezt kibővítve, egy nagyobb tanulmányban (Pal 1941, 1942) „tudományos” apparátust igénybe véve kidolgozta azt a történelmi érvrendszert, melynek a lényege akként foglalható össze, hogy a moldvai katolikus csángók ősei még a Székelyföldön erőszakkal *elmagyarosított/elszékelyesített románok*, és ők tulajdonképpen *katolikus románok* („român catolici”). (Volt azonban, aki nem elégedett meg ennyivel: Mihai Gârnițeanu 1944-ben egyenesen a dákoktól eredeztette a csángókat. Pal könyvével egy időben megjelent egy gyéresi/gherăești-i plébános, Ioan Mărtinaș brosúrája is.⁶⁹) Ezek az irományok nagyobb visszhangot nem keltettek a világháború alatt, legfeljebb annyi hatásuk volt, hogy a plébánosok átvették a történelmi érveiket és saját parókiájuk esetében hasznosították azokat.

Miközben a moldvai katolikus klérus egyes tagjai úgy gondolták, hogy a román eredet-teória segítségével sikerül megvédeni a népcsoportot a zaklatásoktól, addig Budapesten, majd néhányan Moldvában az áttelepülésében látták a „csángó-kérdés” megoldásának kulcsát. A példát a bukovinai székelyek áttelepedése jelentette számukra.

1940 őszen-télen ugyanis a másik, Kárpátokon túl élő magyar népcsoport, a mintegy 15 000-re tehető bukovinai székelyek – bizonyos, itt nem részletezendő⁷⁰ külső körülmények és Németh Kálmán, józseffalvi plébános agitációja hatására – úgy döntöttek,

⁶⁹ Két évvel később újabb írása jelent meg: Sunt ciangăii români? *Lumina Creștinului*. 1944. január 29.

⁷⁰ Bővebben lásd: Vincze 2001.

hogy megszabadulnak a román uralom alól, és „hazatérnek” Magyarországra. Mivel egyre többen szöktek át Magyarországra, az addig habozó budapesti kormány 1941 májusában megegyezett Bukaresttel, és szervezeten *áttelepítette* Magyarországra az összes székelyt. Néhány családon kívül csupán a hívek nélkül maradt négy katolikus lelkész maradt hátra Bukovinában. Őket Robu püspök kihelyezte néhány olyan csángó faluba, ahol a hívek még magyar nyelvűek voltak: Bogdánfalvára, Pusztinára, Valényba és Gorzafalvára. (Erre a lépésre az igen nagy lelkészhiány miatt kényszerült.)

A püspök ezt a döntését azonban hamar megbánhatta. A Bukovinából átjött katolikus lelkészek ugyanis elkezdtek *agitálni*, arra biztatván híveiket, hogy kövessék a bukovinai székelyek példáját, és teledjenek ki Magyarországra.⁷¹ Végül nem is a püspök távolította el őket, hanem önként menekültek el. A román nyelvű és identitástudatú plébánosok ugyanis – részben az agitáció miatt, de azért is, mert veszélyes konkurenciát láttak az alkalomadtán magyarul is gyóntató papokban –, feljelentették a hadbírószágon lelkész társaikat, akiknek ezért 1941 őszen-telén sürgősen Magyarországra kellett távozniuk.

A csángó-magyarokat nem kellett különösen biztatni, mert amikor 1941 nyarán híreztették, hogy a székelyek mind otthagyták Bukovinát, és az 1941 tavaszán Jugoszláviától visszafoglalt, jórészt magyar lakosságú Bácskában földet, házat kaptak, közöttük is mindinkább erősödött a „hazatérés vágya.”⁷² Emellett a már korábban említett *katolikus-* és egyben *magyarellenes légkör* – és az olyan kijelentések, mint ami 1941-ben egy tanító szájából hangzott el: „a háború végén a katolikusok vagy Magyarországra mennek, vagy áttérnek az ortodox hitre, vagy le fogják lőni őket” (idézi Pozsony 2005: 48) – is az áttelepülésre ösztönözhetett egyeseket.

1941. szeptember elején két csángó-magyar falu: Lábnyik és Gajcsána-Magyarfalu lakosságának képviseletében a magyar diplomáciai képviseleten megjelent egy küldöttség, és kérte a *hazatelepítésüket*. Az ekkor hallott információk hatására Nagy László bukaresti követ október 28-án azt jelentette a magyar külügyminisztériumnak, hogy az *áttelepedési szándék* – legalábbis bizonyos falvakban – elég erős, „különösen tapasztalható a szegény rétegekben és a fiatalabb korosztályokban, amely utóbbiak a rendkívüli terhes román katonai szolgálat elől szeretnének ily módon menekülni.”⁷³ (Egyébként a néhány hónapig Moldvában szolgáló bukovinai lelkészekről a követ azt hallotta, hogy a román papok áskálódása dacára a helyi hatóságok „a moldvai csángók esetleges Magyarországra való áttelepítésének gondolatával megbarátkoznának, illetve az elé nem gördítenének nagyobb akadályt.” Ezért felhívta a figyelmet arra, hogy a csángók esetleges repatriálásánál ugyanazt

⁷¹ A szabadságos katonát, a lábnyiki Laczkó Istvánt azzal fogadta a felesége, amikor hazaért, hogy László Antal misézett („természetesen” román nyelven) a templomban, majd a mise végétével megszólalt magyarul: „Kedves testvéreim! Arra kérek benneteket, ha akartok, mehettek Magyarországra, és ott kaptok házat, földet, és ami nektek szükséges. [...] Voltam én Gajcsánában, és onnat es fognak menni. Voltam a Szereten túl, és onnat es mennek.” Édesapja önéletírása alapján idézi Laczkó 1999: 195.

⁷² MOL, a Miniszterelnökség Kisebbségi és Nemzetiségi Osztálya iratai, K 28 fond, 9. csomó, 38. tétel, a kormánybiztosság 1941. december 19-i, 3. sz. zárójelentése.

⁷³ TML, KMHK, X/51 fond, 19. doboz, 36. csomó, 6597/Pol.-1941.

a módszert kellene alkalmazni, mint ami kezdetben a bukovinai székelyek esetében történt: a „lassú beszüremkedést”, az egyenkénti áttelepedést).

A csángó-magyarok „lassú beszüremkedése” tehát 1941 őszén kezdődött el. 1942 februárjáig összesen mintegy 100–110 családnak állították ki a hazatérési igazolványt, ám mint utólag kiderült, ténylegesen csak 32 családfele (119 családtaggal) és 17 „egyes személy” távozott el Moldvából, a többiek – bár már lemondtak a román állampolgárságról és házukat, földjüket eladták – nem telepedtek át.⁷⁴ Számos korabeli forrás szól arról, hogy eredetileg jóval többen szándékoztak kitelepedni, mint ahányan végül is elhagyták a szülőfalujukat. Hogy azok, akik már a bevándorlási engedélyt is megszerezték miért maradtak mégis, arra az a magyarázat, hogy a család férfitagjait időközben behívták katonának, és nélkülük nem akartak útnak indulni. Emellett a román hatóságok 1941. nyarától két éven keresztül korlátozták a belső utazásokat, sokan emiatt el sem tudtak jutni a bukaresti magyar követségre. Arra is akadt azonban példa, hogy a hatóságok léptek közbe: három klézsei gazdát a román hatóságok lecsuktak, „mert magyar propagandát fejtettek ki” azáltal, hogy előkészítették a csángó-magyarok áttelepedését.⁷⁵

Végeredményben 1942. tavaszáig *elenyésző* számú csángó-magyar telepedett át Magyarországra: az elszórt adatok szerint számukat aligha tehetjük többre 40 családnál, mintegy 160 személynél. Ettől kezdve mintegy két évre szinte teljesen leállt a csángó-magyarok áttelepedése. Ennek oka részben a román utazási korlátozás bevezetése volt, részben az, hogy a magyar hatóságok szüneteltették az útiokmányok kiadását. (1943-ban annak a mintegy *negyven* csángó-magyarnek, akik csupán a román utazási korlátozások miatt nem tudták kivenni a papírjaikat Bukarestben, lehetővé tették, hogy kiutazzanak Romániából.)

1944 elejéig a magyar kormányzat nem foglalkozott a csángók áttelepítésének kérdésével. Ekkor azonban ismét úgy tűnt, hogy végre megfelelő az alkalom a csángó-magyarok „hazahozatalára”. Az orosz front ugyanis megközelítette Románia keleti határát, és Budapestre eljutott annak híre, hogy a román hatóságok elrendelték Besszarábia és Bukovina kiürítését, sőt, egy bizalmas értesülés szerint a bukaresti kormány felszólította a Szerettől keletre eső terület lakosságát, hogy „akinek a Szeret jobb partján – atyafiságnál vagy egyebütt – elhelyezkedési lehetősége van, igyekezzék oda áthúzódni.”⁷⁶

⁷⁴ Például a Pusztinára helyezett Demse Péter még októberben arról tájékoztatta a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság egyik munkatársát, hogy mintegy 50 gorzafalvi család „fel van készülve a hazajövetelre”, ám ezek a családok nem tudtak áttelepedni. Gajesána-Magyarfaluban a 260 magyar családból 80 vette ki a hazatérési igazolványát a követségről, és további 150 családnak volt beadva a kérése – ennek ellenére a világháború végéig csupán néhány tucat család települt át ténylegesen. TML KMHK X/51 fond, 16. doboz, 319/928. sz., a bukaresti magyar követség 209/biz.-1942. számú, február 28-i jelentése a moldvai csángó családok hazatéréséről.

⁷⁵ Lásd Szabados Mihálynak, a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság munkatársának 1942. április 9-i jelentését a Fogadjisten telepen lévő csángó-magyarok helyzetéről. TML KMHK X/51 fond, 19. doboz, 1013/1942. ikt.sz. (Az említett három személy közül az egyik hamarosan megszökött a fogházból, és átmene-kült Magyarországra.)

⁷⁶ MOL K 28 fond, 133. csomó, 262. tétel, ifj. Horthy Miklós 1944. március 2-i átirata Kállay Miklós miniszterelnöknek.

Eleinte az az elképzelés fogalmazódott meg, hogy a román kormánnyal megkötendő, kétoldalú megállapodás keretében kellene rendezni a kérdést. (Mint ahogy 1941 májusában a bukovinai székelyek esetében történt.) A külügy azonban nem bízott abban, hogy sikerül ebben a kérdésben Bukaresttel megegyezni. Úgy vélték, hogy a románok valószínűleg csupán azoknak a kiengedéséről lesznek hajlandók tárgyalni, akik az 1930-as népszámlálás szerint magyar nemzetiségűnek vagy magyar anyanyelvűnek vallották magukat. Félő volt azonban, hogy még ennyit is nehezen fognak a románok kiengedni; „nemcsak azért, mert szorgalmas és dolgos elemet képeznek, hanem mert előreláthatólag nem akarják az általuk románnak tartott moldvai róm. katolikusok számát sem csökkenteni...”⁷⁷ Emellett azt is figyelembe kell venni, hogy az asszimilációs politika miatt a magyarsághoz való tartozás tudata is elhalványult a csángók egy részében, ezért kérdéses, hogy az önkéntes áttelepülést – egy esetleges, a sovinsizta szellemiségű papság részéről kiinduló ellenpropaganda közepette – mennyien fogják vállalni.⁷⁸ (A Külföldi Magyarokat Hazatelepítő M. kir. Kormánybiztosság vezetője, Bonczos Miklós februárban úgy becsülte, hogy „mintegy 15 000 csángó családra kell számítani, ami 75 000 főt jelent.”⁷⁹ Júliusban azonban egy anonim feljegyzésben azt állították, hogy „a múlt hetekben átjött moldvai csángó-magyarok elbeszélése szerint, ha lehetőség nyílik, mintegy 50 000 lélek önkéntes hazatérésére lehet számítani.”⁸⁰) Bár Bonczos kormánybiztos a Kállay Miklós miniszterelnökhöz írott, február 21-i átiratában kijelentette, hogy „vállalom a román kormány hozzájárulása nélkül is, hogy a moldvai csángókat otthonukból megfelelő propaganda hatása alapján kiemelem...”,⁸¹ de egy ilyen, Moldva egyes területein folytatott nyilvános agitációt a román hatóságok nyilvánvalóan nem tűrtek volna.

Az 1944. március 19-i német megszállást követően megalakuló új, Sztójay-kormány április elején jóváhagyta a kormánybiztosság *titkos szervező munkáját*. A helyszínen történő tájékozódás és részben a szervezkedés egyik kulcsfigurája a brassói magyar főkonzulátus sajtóelőadója, Baumgartner (1941-től: Besenyő) Sándor volt, aki alapos terepismerettel rendelkezett, hiszen – mint említettük – a harmincas években a iași-i katolikus teológián tanított. Áprilisban titokban felkereste a Bákó megyei csángó-magyar településeket, és a fontosabb falvakban „sejteket” állított fel vagyis „bizalmi férfiak” hálózatát hozta létre, azzal a feladattal, hogy lehetőség szerint „hálózzák be” az összes, még csángó-magyarok által lakott falvakat – persze lehetőleg úgy, hogy a román hatóságok ne sze-

⁷⁷ MOL K 28 fond, 133. csomó, 262. tétel, 121/res.pol.-1944.

⁷⁸ Szabó Sándor alezredes, a IX. hadtest hírszerző osztályának vezetője egy június 27-i, Bonczos Miklósnak írott levelében ugyancsak azt állította, hogy „hozzánk beérkezett hírek szerint a román kormány sohasem fogja beleegyezését adni ahhoz, hogy a romániai csángó magyarok diplomáciai úton legyenek hazatelepíthetők.” Mindehhez hozzátette, hogy sok esetben maguk a csángó-magyarok sem akarnak áttelepedni vagy azért, mert „nemzeti érzésüket nincsen, aki felébressze” vagy anyagi okok miatt, vagy azért, mert a román propaganda hatása alá kerültek. TML KMHK, X/51 fond, 20. doboz, 2234/1944.

⁷⁹ TML KMHK, X/51 fond, 20. doboz, 535/1944., jegyzőkönyv.

⁸⁰ TML KMHK, X/51 fond, 20. doboz, 535/1944., „Összefoglalás a moldvai magyarokról”.

⁸¹ MOL K 28 fond, 133. csomó, 262. tétel, 20.022/1944. sz.

rezzenek tudomást erről. Amikor pedig a hatóságok majd elrendelik az érintett megyék lakosságának kiürítését, akkor minél nagyobb részüket Magyarország felé „térítsék el”.⁸²

Besenyő terve egyrészt arra épült, hogy a front közeledtekor Bákó megyében is olyan nagyarányú lakossági kitelepítés fog történni, mint Besszarábiában és Bukovinában. Másrészt arra számított, hogy a bizalmi emberei a román hatóságok tudta nélkül tudnak szervezkedni, és a csángó-magyarokat sikerül megnyerni az áttelepedés gondolatának.

Nem csak Besenyő Sándor járt ekkor a csángók között, hanem – mint az egy szigorúan bizalmas jelentésből kiderül – a magyar katonai felderítés is kiküldte néhány emberét a csángók közé. A jelentés összeállítója szerint azonban korántsem olyan megnyugtató a helyzet, mint azt Besenyő korábban állította. Ugyanazzal a problémával kell szembenézni, mint amely korábban is akadályozta a csángók-magyarok tömeges áttelepedését: már szinte mindenkit behívtak a román hadseregbe, ezért „hiányzik a férfiaknak az a rétege, amely már koránál fogva is hivatva volna családja sorsát illetően dönteni. [...] Átdobott embereink általános véleménye az, hogy csángó magyarjaink örömmel fogadták a hazatelepítés lehetőségét, de a távollévő apa, férj, fiú stb. hiányában nehezen fognak elhatározásra jutni.”⁸³

Bár 1944 nyarán a tervszerű, nagyarányú áttelepítés a fenti nehézségek miatt nem kezdődött el, a csángó-magyarok beszivárgása folyamatos volt. Megbízható statisztikával az 1944. augusztus végéig áttelepült csángók számáról ugyan nem rendelkezünk, a töredékes információk alapján úgy tűnik, 1944 nyarán mintegy 250 személy lépte át a magyar–román határt. Pusztinán (ahonnan a legtöbb áttelepülő származott) a román hatóságok magatartása miatt egyébként a hangulat már olyan elkeseredett volt, hogy – mint az egyik korabeli jelentésben olvasható – „csomagol az egész község, át akar jönni mindenki, még a pap is.”⁸⁴

Miközben lassan „szivárogtak” befelé az országba a moldvai csángó-magyar családok, tovább folyt a tervezgetés arról, hogy miként is lehetne legalább a Bákó megyeieket a megfelelő pillanatban „hazahozni”. A Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosság terve továbbra is arra alapozódott, hogy: 1.) amint sor kerül egy esetleges orosz előrenyomulásra, akkor a moldvai lakosok nagy részét is áttelepítik Munténiába vagy Olténiába; 2.) ebben az esetben a menekültek a legrövidebb útvonalon,⁸⁵ Háromszéken keresztül jutnak ismét román területre; 3.) ekkor pedig „feltűnés nélkül átjöhetnek csángó testvéreink is” – csak ők Magyarországon maradnának. A kormánybiztosság munkatársainak optimizmusát az is növelte, hogy mindazok a csángó-magyarok, akik addig áttelepültek Magyarországra, és a Bácskában házat, földet, élő és holt felszerelést kaptak, sűrűn leve-

⁸² Besenyő Sándor sajtóelőadó április 28-i jelentése Bonczos Miklós áttelepítési kormánybiztosnak. TML KMHK, X/51 fond, 20. doboz, 1083. iktasz.

⁸³ Szabó Sándor alezredes május 12-i megjegyzései Besenyő Sándor jelentéséhez. Uo.

⁸⁴ TML KMHK, X/51 fond, 20. doboz, 245/1944. Om.

⁸⁵ A 2. bécsi döntéssel Magyarországhoz került vissza a Székelyföld is. Ezért ha valaki a legrövidebb útvonalon akart Moldvából Dél-Romániába jutni, csak a magyar fennhatóság alá került Háromszéken keresztül tehetette meg. 1944 májusában a besszarábiai és bukovinai menekültek is – a két ország közt megkötött egyezmény értelmében – ezen az útvonalon jutottak el Munténiába.

lezték az otthoniakkal, akik – a válaszlevelek tanúsága szerint – „felkészültek arra, hogy a legelső alkalommal Magyarországra hazatérjenek.”⁸⁶

Hiába volt azonban a nagy készülődés, egy váratlan esemény keresztülhúzta a számításokat. Augusztus 23-án a bukaresti királyi palotában I. Mihály letartóztatta Antonescu marsallt, „nemzetvezetőt”, és bejelentette, hogy Románia szakít addigi szövetségeseivel, és átáll az antifasiszta táborba. Ennek az egyik következménye az lett, hogy a szovjet csapatokkal szembeni katonai ellenállás megszűnt, és természetesen elmaradt Bákó megye kiürítése is.

Nem sikerült tehát megvalósítani azt az elképzelést, amely – mint korábban szó volt róla – már 1848–49-ben is felmerült, vagyis hogy a még magyar tudatú, magyar anyanyelvű csángókat Moldvából visszatelepítsék Magyarországra (ahonnan egyébként őseik az újkorban kitelepültek).

Összesen legfeljebb *egy-, másfélezer csángó*⁸⁷ került át augusztus végéig Magyarországra, hogy aztán 1945-ben a Dunántúlon, a kitelepített svábok falvaiban jussanak házhoz, földhöz. Amint azonban eljutott a híre annak, hogy a háború alatt kitelepedett csángó-magyaroknak a sorsa végre jóra fordult, az otthon maradtak közül számosan akarták követni földijeiket, családtagjaikat.

Kitelepedés vagy emancipáció? A csángók-magyarok a „népi demokrácia” éveiben (1945–1959)

A „kivándorlási láz” folytatódása a világháború után

A második világháború alatti magyar kormányok hiába szerették volna, hogy minél több csángó-magyar áttelepedjen Magyarországra, – mint láttuk – különféle okok miatt a felkínált lehetőséggel csak igen kevesen tudtak élni. Akik kénytelenek voltak otthon maradni, a háború után joggal gondolhatták, hogy ami nem sikerült korábban, az majd most, amikor mindkét országban „demokratikus” (szovjetbarát) kormány van hatalmon, menni fog. Arról nem volt – nem is lehetett – tudomásuk, hogy a magyar külügyminisztériumban az az álláspont kristályosodott ki, miszerint Romániából lehetőség szerint senkit sem

⁸⁶ TML KMHK, X/51 fond, 20. doboz, 2480. sz.

⁸⁷ Hivatalos román statisztika szerint csak 1942. március és szeptember között 1.631 személy telepedett át (Șandru 2003: 125). Ez a magyar források tükrében erős túlzásnak tűnik. Lehet, hogy ebben azok is benne vannak, akik lemondtak a román állampolgárságukról, kikérték a magyar követségről a bevándorlási papírjaikat, de valami oknál fogva nem tudak elindulni. A fenti román adattól lényegesen eltérnek a magyarországiak: Bodor György, aki a Bácskából elmenekült bukovinai székelyeknek és a csángóknak a letelepítését szervezte, korabeli feljegyzéseire hivatkozva azt állítja: Észak-Baranyában (Szárászon, Egyházaskozáron és Bikalon) csupán 141 moldvai csángó-magyar család részesült földjuttatásban. TML a Bonyhádi Székely Múzeum anyaga, X/51 fond, Bodor György-hagyaték, 1. doboz, Thiery Árpád író könyvének kritikája. H. é. n., gépelt kézirat, 6–7. A Népgondozó Hivatal nyilvántartása szerint 1945 őszén csak 110 családot telepítettek le Baranya és Tolna megyében, ám elképzelhető, hogy a hivatal adatai nem voltak naprakészek. MOL, a külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztálya iratai, XIX-J-1-a, 14. doboz, II-28. csomó, 40.986/Bé.-1945.

szabad befogadni. Az új, Nagy Ferenc kisgazdapárti politikus vezette kormány ugyanis számos forrásból olyan információkhoz jutott, hogy a – magát „magyarbarátnak” hirdető – román vezetés a béketárgyalások lezárulta előtt, amennyire csak lehet, „magyartalanítani” szeretné Erdélyt.⁸⁸

Emiatt hiába kereste fel 1946 májusában egy pusztinai és egy lészpedi csángó-magyar a Magyar Missziót⁸⁹ aziránt érdeklődve, hogy a két falu lakói, valamint „a más községekben élő csángók” nagy része „milyen körülmények között és hogyan tudnak Magyarországra költözni”, mert biztató szónál más egyebet nem kaptak.⁹⁰

A külügyi vezetés annak ellenére volt elutasító ebben a kérdésben, hogy a csángókérdés egyik legismertebb szakértője, Domokos Pál Péter – a Szent László Társulat elnökével, Beresztóczy Miklóssal együtt – egy elaborátumban a csángók hazahozatalát szorgalmazták. „Meg kell nyerni őket a [ki]telepedés ügyének. A munkát egy-két papjuk útján és a már kitelepültek rokoni kapcsolatai útján lehet és szabad elkezdni.” – írták. Az agitációt követően a két állam „a nagyhatalmak tudtával és beleegyezésével” állapodjon meg a csángók kitelepedéséről, ugyanis „pillanatig sem szabad őket tovább Románia kezében hagyni, mert akkor ha ott maradnak, menthetetlenül elpusztulnak a magyarság számára.”⁹¹

A csángó-magyarokat számos tényező ösztönözte a kivándorlásra. Az egyik mondhatni hagyományos: a magyar nyelvű liturgia tilalma, a magyarul tudó papok hiánya. Ráadásul ha kérvényezni merészelték, hogy magyar lelkészt küldjenek közéjük, „úgy a pap nem átallja Krisztust ajkára véve azt válaszolni, hogy Jézust és a hitet sérti ez a kívánság” (Fülöp–Vincze 1998: 205–207).

A második világháború után azonban a rég meglévő sérelmek mellé újabbak is keletkeztek. A magyarellenes nacionalizmus magasra csapó lángjai a Moldvában élő népcsoportot is elérték, minek következtében volt ahol azzal fenyegették meg a csángó-magyarokat, hogy a németek után őket is *kihurcolják a Szovjetunióba*. Ez a fenyegetés azonban úgy tűnik, hogy nem volt alaptalan: a bákói szovjet katonai parancsnokság 1944 végén azt közölte a román hivatalos szervekkel, hogy a moldvai katolikus lakosságot – mivel azok magyarok – szándékukban áll kihurcolni.⁹² („Aszonták idegenek vagyunk, s fel akartak gyűtteni münköt, hogy vigyenek Oroszországba, met magyarok vagyunk. [...] Utolján elmentek a mi apáink a községházára, hogy hát hagyjanak, ne vigyenek minket, met mik románok vagyunk. Vótak osztán civilek es németek, a szomszéd faluból, elvitték azokat”

⁸⁸ Bővebben lásd: Vincze 1999b: 72–74.

⁸⁹ A két veszte ország, Románia és Magyarország a békeszerződés ratifikálásáig nem tarthatott fenn hivatalos diplomáciai kapcsolatot, ezért ún. politikai missziókat létesítettek a másik ország fővárosában.

⁹⁰ Gyöngyössi Istvánnak, a Magyar Misszió tanácsosának 1946. május 16-i jelentése a pusztinai és lészpedi csángó-magyarok áttelepedési szándékáról (közli Fülöp–Vincze 1998: 205–207).

⁹¹ MOL, a Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztálya iratai, XIX-J-1-a, 62. doboz, IV-146 csomó, 280/Bé./1946.

⁹² 1944–45 fordulóján a trianoni Magyarország észak-keleti régiójából, valamint Románia észak-nyugati megyéiből a szovjetek a katolikus vallású lakosokat – annak ellenére, hogy azok nagy része magyar nyelvű, magyar identitású volt – azért szedték össze, mert németeknek tartották őket (akiket „fő ellenségnek” tekintettek).

– mondta egy ojtói csángó évtizedekkel később Gazda Istvánnak [Gazda 1993: 135]). Egyes források szerint a helybeli kommunisták, más források szerint a katolikus papok akadályozták meg a csángók elhurcolását. Arra a kérdésre, hogy Bákó megyében végül is miért maradt el a tömeges deportálás, csak az eddig nem publikált orosz levéltári források feltárása után lehet megnyugtató választ adni.

Nem csak a deportálások veszélye ösztönzött egyeseket arra, hogy inkább áttelepedjen Magyarországra, hanem a *földreform során történt visszaélések* is. Több helyen ugyanis szándékosan kihagyták az igényjogosult csángó-magyarokat a földjuttatásból.⁹³ A földkérdés évszázados probléma volt azon a vidéken is, emiatt ez igen komoly sérelme volt a megélhetési nehézségekkel küszködő csángó-magyaroknak. Mivel egész Romániában agrárnépesség-felesleg volt 1945-ben is, vagyis az igényekhez képest túl kevés volt a szétosztható birtok, a vegyes etnikumú régiókban általában a kisebbségek (itt a csángó-magyarok) rovására hajtották végre a földreformot.

A földreform anomáliái mellett ráadásul Moldvát az évszázad egyik legnagyobb aszálya sújtotta 1946–47-ben. Ez a természeti csapás sokakat arra kényszerített, hogy máshol keressék a boldogulásukat. A csángók tömegei lépték át ekkor a Kárpátokat, hogy a családjuknak betevő falatot szerezzenek. Sokan mentek dolgozni Erdély magyarlakta vidékeire (Gazda 1993: 136–139) – de akadtak olyanok is, akik a hosszan tartó szárazság okozta éhínség miatt egyenesen Magyarországra szerettek volna vándorolni.

Végezetül nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az 1941–44 folyamán Magyarországra kikerült csángó-magyarok példája is igencsak hatott. Mint korábban említettük, a háború alatt (és 1945 után) a kitelepültek rendszeresen leveleztek az otthon maradt rokonokkal, ismerősökkel. Ráadásul néhányan családtagjaikat meglátogatandó, 1945–46-ban vissza tudtak szökni Moldvába, és tőlük is értesülhettek arról az otthoniak, hogy a Délvidékről a világháború végén a bukovinai székelyekkel együtt el kellett ugyan menekülniük, de a Dunántúlon – a kitelepített svábok falvaiban – végre végleges otthonra leltek, kaptak házat, földet.

A budapesti külügyi vezetést erősen aggasztotta az a hír, hogy Moldvából nagyobb csángó-magyar tömegek szeretnének átköltözni Magyarországra, akiket ha befogadnak, azzal olyan *precedenst* teremtenek, amellyel megkönnyítik a románok – korábban említett „magyartalanító” szándékait. Ezért a külügyminisztérium arra utasította a Magyar Misszió diplomatait, hogy semmiféle konkrét ígéretet ne tegyenek az áttelepedési feltételek iránt érdeklődő csángó-magyaroknak. Ennek megfelelően a diplomáciai képviselőken a pusztinai és a lézpedi földművest is azzal igyekeztek megnyugtatni, hogy „a béketárgyalások alkalmával szószólójuk lesz a Magyar Köztársaság. Ez mindent meg fog tenni, hogy legyen magyar papjuk, jegyzőjük, tanítójuk.”⁹⁴ A moldvai csángó-magyarok ügye azonban a béketárgyalások alatt nem került terítékre. A magyar kormány ugyanis kez-

⁹³ Egy 1945 után Magyarországra kijutott lábnyikinak, Laczkó Istvánnak román szomszédai azt vágták az arcába: „Te Pista, menj Magyarországra és szerezz földet ott, nem itt, ez román föld, ha nem tudnád.” (Közli Forrai 1994: 154.) Lásd még Gyöngyössi István 1946. május 16-i jelentését (közli: Fülöp–Vincze 1998: 205–207).

⁹⁴ Gyöngyössi István 1946. május 16-i jelentése (közli: Fülöp–Vincze 1998: 205–207).

detben a határmódosítást erőltette, majd amikor kiderült, hogy a nagyhatalmak ezt nem támogatják, az utolsó pillanatban megkíséreltek a magyar és a román békeszerződésbe belevetetni egy kisebbségvédelmi záradékot (amely talán a csángók helyzetén is javított volna, ha a gyakorlatban is érvényesülnek az előírásai) – ám ez utóbbi már jócskán elkésett akció volt, és ebből sem lett semmi.

A csángó-magyarok – minderről nem tudván – továbbra is abban reménykedtek, hogy sikerül valami úton-módon kitelepedniük. 1946 októberében a Budapesten a Magyar Áttelepedési Kormánybiztosságnál megjelent két, a Dunántúlon már letelepedett csángó (akik visszaszöktek egy kis időre a családjaikhoz), és közölték, hogy Puszтина fele ki szeretne telepedni Magyarországra. Azt is elmondta, hogy a Groza-kormány „magyarbarát” propagandája, a sok ígélet ellenére a helyzet változatlan: „A lészpedi csángó magyarság r. kath. egyházi bizottsága mintegy 400 lélek nevében kérte a Bacău megyei r. kath. esperest, hogy a templomban állítsák vissza a magyar istentiszteletet, mivelhogy arról értesültek, hogy a kisebbségeknek Románia megadja a teljes kisebbségi jogokat. Erre a kérésükre az esperes azt válaszolta, hogy r. kath. papot nem kapnak, még 10 év múlva sem. Az istentisztelet anyanyelvi kérdése pedig el van intézve. Az istentiszteletet román nyelven kell folytatni...”⁹⁵

Az istentiszteleti nyelv kérdése egyébként *élesen megosztotta* a közösségeket.⁹⁶ Például a lészpediek egy csoportja 1947 tavaszán a magyar nyelv *alternatív használata* érdekében, egy másik pedig az *ellen* írt kérvényt a kultuszminiszternek (közli Andreescu–Nastasă–Varga 2002: 500–503). Két évvel később, 1949 tavaszán az Anton Durcovici püspök elrendelte „népszavazáson” 14 faluból 4096 családfő vett részt, akik közül 365 a magyar nyelv liturgiai bevezetésére, a többiek (91%) az ellen szavazott (Mărtinaș 1985: 143).⁹⁷ Mindez azt jelzi, hogy a liturgiai román nyelv kizárólagosságát hirdető lelkészek befolyása igen nagy volt, és álláspontjukat sikerült elfogadtatni ott is, ahol még magyarul beszéltek a csángók...)

A fentiek után nem csoda, ha azokban a falvakban, ahonnan a világháború alatt többkevesebb csángó-magyar kikerült Magyarországra, az otthon maradtak közül sokan készüldtek áttelepedni. A készüldést 1947 tavaszán egyfajta *suttogó propaganda* is erősítette. Elterjedt ugyanis az a hír, hogy „Magyarország elfogadja a magyarjait. Aki ki akar

⁹⁵ A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság 1946. október 14-i feljegyzése Gyöngyösi János külügyminiszter számára a pusztinai csángók helyzetéről (közli Fülöp–Vincze 1998: 263–264).

⁹⁶ Lészped lakóinak két táborra való megoszlását illetően lásd Gyöngyössi István követségi tanácsos jelentését, melyből kiderül, hogy 320 személy kérte a magyar nyelv bevezetését a templomba, s csak 92 fő ellenezte (közli Fülöp–Vincze 1998: 317–319). Erről egy korabeli szemtanú beszámolója is ismeretes: Mihai Gherghuța tanító (akkor tanfelügyelő) egy levelében többek között azt írja, hogy „a székelyföldi agitátorok arra próbálták rávenni a katolikusokat, hogy kérjék a magyar nyelvű prédikációt a templomban. A hívők túlnyomó része, a lakosok két táborra oszlottak, ellenségeskedésekre, rendezavarásra került sor. Lészpedben oly mértékű volt a nyugtalanság, hogy a közrendet is veszélyeztette. A békés lakosok figyelmeztetésére egy megyei bizottság szállt ki Lészpedre. Tagjai voltak: Dionisie D. Ionescu Bákó megyei prefektus, a csendőrpáncsnok, a járási jegyző, az RMP és más szervezetek képviselői. [...] Órákig beszélünk a két táborra szakadt lakosokkal, akik ellenségesen álltak egymással szemben. Nagy nehezen sikerült lecsillapítani a kedélyeket. Több faluban került sor ehhez hasonló ellenségeskedésre, olyan helyeken, ahol az agitátorok szorgalmazták a magyar nyelv templomi használatát.” A román nyelvű eredetit közli V. M. Ungureanu, Dumitru Mărtinaș munkájához készített kiegészítő jegyzeteiben (Mărtinaș 1985: 147–148).

⁹⁷ (A „népszavazást” a helyi kommunista hatóságok is támogatták!)

menni, azok akkor menjenek Bukarestbe, csináltassanak pasaportot, el lehet adni mindent, s menjenek ki Magyarországra” (Gazda 1993: 139). Részben ennek hatására többen érdeklődtek a magyar diplomáciai képviselőten, hogy miként lehet a megfelelő papírok beszerzése után Magyarországra telepedni.

Az első csoportnak még szerencséje volt (vagy a kenőpénz segített?), így 1947 februárjában 13 lányi család (96 fő) áttelepedhetett Magyarországra. Amikor pár hónappal később, május elején egy újabb csoport (119 család) szeretett volna a Magyar Politikai Misszió segítségével áttelepedni, a belügyi hatóságok azt közölték, hogy ahhoz nem járhatnak hozzá, mert még a magyar–csehszlovák lakosságcsere egyezmény keretében Magyarországra érkezők „letelepítését sem tudták teljes mértékben megoldani”.⁹⁸

Néhány nappal később azonban újabb csoport, illetve képviselője jelentkezett a diplomáciai képviselőnél: Ignác István 94 lészpedi csángó család nevében kereste fel a Missziót azzal, hogy ők is át szeretnének telepedni. A magyar hatóságok azonban megrémültek: miként a külügyminisztérium egyik feljegyzéséből kiderül, attól tartottak, hogy „fentiek repatriálása maga után vonhatja az egész moldvai csángóság áttelepülését”.⁹⁹ (A kiemelés tőlünk.) Tehát míg 1941 és 1944 között az akkori magyar hatóságok, kormánytényezők támogatták a csángó-magyarok tömeges áttelepedését, a megváltozott körülmények miatt most Budapesten kimondottan elleneztek azt.

A megváltozott álláspontot a 101 pusztinai, lészpedi és klézsei csángó kálváriája világitja meg legjobban. A szerencsétlen 24 család – feltehetően felülve az utólag alaptalanul bizonyuló „suttogó propagandának” (mármint hogy Magyarországon az áttelepülők a kitelepített svábok földjeit megkapják) – lemondván a román állampolgárságról, eladván minden ingó és ingatlan vagyonukat – némely lelkiismeretlen bukaresti ügyvéd közreműködésével (jó nagy pénzért) román kitelepítő útlevelet csináltatott, de azt nem tudták, hogy a repatriáláshoz szükséges a magyar állam befogadó vízumja is. Ez csak akkor derült ki, amikor a csoport valamikor május végén¹⁰⁰ Kürtösre ért – és a magyar hatóságok a megfelelő okmányok hiányában nem engedték be őket az országba.¹⁰¹ A 101 csángó hányattatása

⁹⁸ Dr. Érchegyi József belügyminiszteri osztályfőnök 1947. július 5-i feljegyzése Mihályffy Ernő megbízott külügyminiszternek. MoL, a Külügyminisztérium adminisztratív iratai Románia, XIX-J-1-k, 44. doboz, 30/d csomó, 2908/pol.-1947.

⁹⁹ Takácsy Miklós külügyminisztériumi tanácsos 1947. június 6-i utasítása a követség számára az áttelepedni kívánó csángókkal kapcsolatban. MoL, a Külügyminisztérium adminisztratív iratai Románia, XIX-J-1-k, 44. doboz, 30/d csomó, 2484/pol.-1947. (A 94 lészpedi csángó aláírásával ellátott kérvény az utasítás mellett található.)

¹⁰⁰ A 24 család Kürtösre érkezésének pontos időpontja az eddig megismert iratokból nem deríthető ki. Sem a Magyar Honvéd Határőr Parancsnokság iratai, sem a külügyi iratok közt nincs nyoma ennek. Egy klézsei csángó úgy emlékezik vissza, hogy édesapja „májusba valamikor ment el”. (Gazda 1993: 139.) Az augusztus 4-én a budapesti Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóságnál (KEOKH) megjelent csángók azt közölték, hogy a csoport akkor már 5 hete vesztegel Kürtösön. Lásd Rajk László belügyminiszter 1947. augusztus 5-i előterjesztését a Minisztertanácsban az áttelepedni kívánó csángókkal kapcsolatban. MoL, a Külügyminisztérium adminisztratív iratai Románia, XIX-J-1-k, 44. doboz, 30/d csomó, 3369/pol.-1947.

¹⁰¹ Gyöngyössy István követségi tanácsos 1947. június 18-i távirata 101 moldvai csángó áttelepedési szándékáról. MoL, a Külügyminisztérium adminisztratív iratai Románia, XIX-J-1-k, 44. doboz, 30/d csomó, 2701/pol.-1947.

egész nyáron tartott, a budapesti illetékesek hajthatatlanok voltak. Annak ellenére, hogy a Külügyminisztériumban értesültek arról, hogy a csángók „a legkétségbeejtőbb helyzetben” vannak, és „élelmük egyáltalán nincsen, úgyhogy az éhhalállal küzdenek”,¹⁰² folyt a bürokratikus huzavona. Magyar részről arra igyekeztek rávenni a román kormányt, hogy fogadják vissza – a már állampolgárságukról lemondott – csángókat, és kárpótolják őket az elkótyavetyélt vagyonukért. A Groza-kormány ugyan *ígérgetett* (fölvetődött, hogy a Bánátban telepítik le őket),¹⁰³ ám ebből nem lett semmi. 1947. augusztus 5-én már Rajk László belügyminiszter is azt javasolta a Minisztertanácsnak, hogy – kivételesen – engedjék be a családokat.¹⁰⁴ Ebbe azonban a Dinnyés-kormány nem ment bele, ugyanis román viszonylatban már egy éve az volt egyik problémájuk, hogy miként tudnák *visszaküldeni* azokat a személyeket, akiket a román hatóságok – különféle mondvascinált indokokkal – önkényesen Magyarországra toloncoltak.¹⁰⁵ Ha pedig a csángókat befogadják – az mégiscsak precedensnek számít, amitől pedig mindenképp tartózkodni akartak. Emiatt aztán majd’ fél év hányódás után, szeptemberben a csoport nagy része – nincstelen földönfutóként,¹⁰⁶ szégyenszemre – *kénytelen volt visszatérni* a szülőfalujába.

A csoport egy kisebb részének, *hat családnak* azonban valamilyen úton-módon *csak sikerült áttelepednie*. Két klézsei asszony elbeszélése szerint néhányan (talán ketten)¹⁰⁷ átszöktek a „zöldhatáron” („nagyapa avval a lészpedi Facsaras Ferencvel ott csúsztak haslag [át] a határon”) és Budapesten valamelyik miniszternél(?) kijárták, hogy kapjanak beutazási vízumot: „S mikor jöttek a zigazsággal, ott vót hat család. Ki lészpedi, ki klézsei, ott a határnál. S akkor, amikor nagyapa hozta a zigazságot Pestről, akkor őket átengedték” (Gazda 1993: 140–141). (Mivel a csángó-magyarok „minden ügyükkel, kérésükkel” Domokos Pál Péterhez fordultak,¹⁰⁸ joggal feltételezhető, hogy ez ügyben is ő volt a közbenjáró.)

Voltak tehát, akiknek sikerült „kijárni”, hogy áttelepedhessenek Magyarországra. És olyan is akadt, aki végső elkeseredésében a „zöld határon” akart átszökni, hogy a szüleivel

¹⁰² MOL, a Külügyminisztérium adminisztratív iratai Románia, XIX-J-1-k, 44. doboz, 30/d csomó, 2908/pol.-1947. („Nagymámán, hogy nem máj vesszenek el a gyermekek, szedegette a búzafejeket, s avval ebédeltette a gyermekeket” – meséli egy klézsei csángó asszony. Gazda 1993: 139.) Az is kiderült, hogy a szerencsétlen csángók esetének híre „széles körökben elterjedt Magyarországon és félő, hogy a sajtó figyelme is ráirányul. Már most megállapítható, hogy az ügy rendkívül kedvezőtlenül befolyásolja a közhangulatot Románia irányában.” Mindezek miatt a Dinnyés-kormány „a legsürgősebb és a leghathatósabb intézkedéseket kéri.” – olvasható az előbbi külügyi anyagban.

¹⁰³ Csángók a Bánságban. *Világosság*. 1947. augusztus 30.

¹⁰⁴ MOL, a Külügyminisztérium adminisztratív iratai Románia, XIX-J-1-k, 44. doboz, 30/d csomó, 3369/pol.-1947. (Más forrás 24 családot említ, az augusztus 5-i aradi Szabadság pedig 21-ről ír.)

¹⁰⁵ MOL, a Magyar Honvéd Határőr Parancsnokság iratai XIX-B-10, a határőrizettel kapcsolatos anyagok, 1. doboz, 29. ő. e., 6.072/1946.

¹⁰⁶ Az egyik pusztinai levelében olvashatjuk, hogy volt aki – mivel a házat az indulás előtt eladta – hazatérése után kénytelen volt sátorban lakni. Erős Antal pusztinai csángó 1948. június 30-i levele a Magyarországra telepedett sógorához. MTAK, Domokos Pál Péter-hagyaték, Ms. 5172/205.

¹⁰⁷ Valószínűleg arról a két csángóról van szó, akikről a KEOKH 1947. évi augusztus hó 4-i jelentésében van szó. MOL, a Külügyminisztérium adminisztratív iratai Románia, XIX-J-1-k, 44. doboz, 30/d csomó, 3369/pol.-1947.

¹⁰⁸ MOL, Minisztertanácsi általános iratok, XIX-A-1-j, 128. doboz, 14780. sz.

találkozhasson: egy ismeretlen nevű csángó 1947-ben a már Szárászon élő szüleinek írta, hogy ha nem kapja meg a beutazási engedélyt, „akor én meg indulok meni ki nagy várodra, egy kerest anyám hoz és ott von egy ismerésem akinek von földje odaát [tehát ún. kettős-birtokos – V. G. megj.] és amikor ők menek dolgozni oda, én is át szököm magamot...”¹⁰⁹ Az illegális határátlépés azonban 1947–48-ban már nem volt veszélytelen dolog, ugyanis a román határőrök sokszor felszólítás nélkül lóttek azokra, akik megkíséreltek a zöld határon bejutni Magyarországra.¹¹⁰

Mikor a lézpedi Ignác István szembesült a magyar hatóságok elutasító hozzáállásával, – 1947. szeptember 19-i levelében – elkéseredetten kérdezte Domokos Pál Pétertől: „Akarnám tudni, mert ném lehet nekünk méní? Csak azt gondolják meg magik, hogy minden nemzet ményen az anya országába. Például a lengyelek mennek Lengyel Országba, a tótok Erdelből elmentek Csehoslovaciába, a zsidók mennek Polestinába.”¹¹¹ Csak nekünk van setetcseg, a csangoknak...”¹¹² Joggal volt elkéseredve, hiszen az esetek egy jó részében – mai kifejezéssel élve – *családegyesítésről* lett volna szó, mivel az 1941 után kiköltöztek otthon maradt családtagjai akartak szeretteik után menni. Nem csoda hát, hogy egyesek képtelenek voltak beletörődni, hogy nem láthatják viszont a gyermekeiket, a családtagjaikat. 1948-ban és 1949-ben Magyarországra kiküldött levelekből¹¹³ még mindig arról értesülhetünk, hogy egyesek tovább próbálkoznak, ám hiába. Most már nem csak a magyar, hanem a román hatóságok is *elutasították az áttelepedési kérelmeket*. Mivel pedig a magyar hatóságoknak még mindig az jutott a tudomására, hogy Erdélyben és Moldvában tovább folyik kitelepedés melletti agitáció, a budapesti kormány március végén közleményben szögezte le, hogy „Magyarországra betelepítés nincsen, [...] a magyar határőralakulatok senkit sem engednek be Magyarországra”.¹¹⁴

Összességében a második világháború után csupán néhány tucat család, összesen 219 személy tudott áttelepedni Magyarországra (Hajdú 1992: 53). Mindazonáltal figyelemre méltó, hogy a hírek szerint 1948 nyarán már a Groza-kormány kérte Budapestet, hogy az ne fogadja be a kitelepedni szándékozók, „mert ha minket befogad [Magyarország], akkor a többi Magyarok is átmennek mind Magyarországra és ez politikailag nehéz kérdés.”

¹⁰⁹ MTAK, Domokos Pál Péter-hagyaték, Ms. 5172/171. Kézrel írt levél.

¹¹⁰ „A határrendőrség felhívja a figyelmet, hogy szigorú intézkedéseket foganatosítottak a határ mentén, és a legújabb rendelkezés szerint a határrendőrségnek felszólítás nélkül is fegyvert kell használnia azok ellen, akik a tilos zónába szöknek.” – olvashatjuk a kolozsvári Világosság 1947. augusztus 22-i, „Agyonlőttek 6 jogtalan határátlépőt” című cikkében.

¹¹¹ 1947 nyarán kétoldalú egyezmény keretében mintegy 15 000 cseh és szlovák telepedett át Csehszlovákiába, ugyanekkor a bukovinai lengyelek egy része is átszökött az anyaországába. Ugyanebben az évben legálisan vagy illegálisan hozzávetőlegesen 40 000 zsidó „alijázott” Palesztinába (lásd Şandru 2003: 376–401).

¹¹² MOL, Minisztertanácsi általános iratok, XIX-A-1-j, 128. doboz, 14780. sz.

¹¹³ A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában lévő Domokos Pál Péter-hagyatékban (Ms. 5172) számos olyan levél található, melyekből az derül ki, hogy pusztinai, lézpedi csángók 1948-ban is reménykedtek abban, hogy csak megkapják a kitelepedési engedélyt.

¹¹⁴ Gyöngyössi István követségi tanácsos 1948. március 27-i jelentése Molnár Erik külügyminiszternek. MOL, a Külügyminisztérium adminisztratív iratai Románia, XIX-J-1-k, 44. doboz, 30/d csomó, 8656/pol.-1948.

– írta egy hidegkúti csángó július elején a magyarországi sógorának.¹¹⁵ Valóban nehéz kérdés lehetett, hiszen ekkor már azon volt a román kormány, hogy a csángó-magyarok a szülőföldjükön boldoguljanak.

A sztálinista Románia taktikai engedménye: a csángó-politika időleges módosulása

Miközben 1947 folyamán, amikor még mindig áttelepedési engedélyért ostromolták csángó-magyarok százai a magyar külképviseletet – látványos fordulat következett be Bukarest csángó-politikájában. Ez természetesen nem volt független az országban végbemenő politikai változásoktól. Ez az az év, amikor az 1946. november 19-i (jókora csalásokkal) megnyert parlamenti választásokkal a hatalmát megszilárdító Román Kommunista Párt nekilátott felszámolni a polgári ellenzékot, és megindította hadjáratát a vele következően szembenálló római katolikus egyházzal szemben. Az „antiklerikális harcban” az RKP támaszkodhatott a magyar kisebbség kommunista irányítású érdekvédelmi szervezetére, a *Magyar Népi Szövetségre*, ugyanis kiválóan össze lehetett kapcsolni az MNSZ-nek a csángók nyelvi jogaiért folytatott küzdelmét a római katolikus egyházzal szemben indított offenzívával. (Erre utalt Czíkó Nándor, az MNSZ „csángó-felelőse” Iklódi Dezső követségi tanácsosnak 1947. július elején: „A jövő héten az RKP-tal karöltve parlamenti támadás indul a katolikus egyházpolitika és a román kultuszminisztérium ellen a csángók nyelvi jogaiért.”¹¹⁶)

Az MNSZ-nek éppen kapóra jött a csángó-kérdés fölkarolása, ugyanis azt a fajta érdekkijáró, érdekérvényesítő tevékenységet, amelyet a parlamenti választások előtt még úgy-ahogy folytathatott, – az RKP vezetésének megváltozott álláspontja miatt – lassan abba kellett hagyni. Amikor az MNSZ szorgalmazni kezdte a magyar iskolák létesítését (és kezdetben még a magyar nyelvű misék bevezetését), azt a *látszatot* tudta fönntartani, hogy még mindig a magyar kisebbség érdekképviseleti szerve, és nem egyszerűen a párt szócsöve. (Ezzel nem azt akarjuk állítani, hogy Czíkó Nándort, vagy másokat, akik az iskolák szervezésében részt vettek, kizárólag ilyesféle számítások vezették, csupán arra utalunk, hogy pártpolitikai szempontból is támogatható volt az ügy.)

A csángóföldi szervezőmunka előzményei még 1946-ra nyúlnak vissza. Az MNSZ Országos Végrehajtó Bizottsági augusztus 2-i ülésén megbízták a szövetség egyik alelnökét, a szélsőbalos Czíkó Nándort, hogy utazzon el Bákó megyébe, a csángók helyzetének kivizsgálására. Ő a kolozsvári Móricz Zsigmond Kollégium egyik diákjának, Antal Árpádnak a társaságában fel is keresett néhány Bákó megyei csángó-magyar települést – Lujzi-Kalagort, Rácsilát, Lészpedet, Újfalut, Nagypatakot, Forrófalvát és Trunkot (Andreescu–Nastasă–Varga 2002: 438–444). Ezután a szövetség sajtójában több cikk¹¹⁷

¹¹⁵ MTAK, Domokos Pál Péter-hagyaték, Ms. 5172/90.

¹¹⁶ MOL, a Minisztertanács általános iratai, XIX-A-1-j, 128. doboz, 130/47.

¹¹⁷ Például: *Világosság*. 1946. szeptember 3. („A Magyar Népi Szövetség nagyszabású akciót indított a moldvai csángók felkarolására”), *Népi Egység*. 1946. szeptember 12. („Hatvanezer moldvai csángónak visz iskolát a Magyar Népi Szövetség.”)

foglalkozott a csángók szenvedéseivel; a korabeli MNSZ-lapokból jól látszik, hogy a csángókérdés 1946 őszen az MNSZ választási kampányának részévé vált. (Jól mutatja ezt Kurkó Gyárfás országos elnök egy szeptember eleji csíkszeredai kijelentése is: „a moldvai magyarság jóléte az MNSZ szívügye”.¹¹⁸) Szeptember végén már azt jelentették az MNSZ lapjai, hogy a kommunisták-vezette szövetség száz darab imakönyvet küld ki a csángóknak. „Az imakönyvek eljuttatása Bákó megyébe kezdete annak a felvilágosító munkának, amellyel a Magyar Népi Szövetség a Groza-kormány megértő nemzetiségpolitikájával karöltve, az anyanyelven folyó kulturális felemelkedéshez kívánja eljuttatni Moldva elhagyott sorsú magyarságát.” – írta az MNSZ lapja.¹¹⁹

A moldvai csángók ügye a választások után egy időre háttérbe szorult, és csak 1947 nyarán került ismét az érdeklődés homlokterébe. Az MNSZ Országos Végrehajtó Bizottságának július végi ülésén határozatot hoztak arról, hogy „a csángóvidéken” is MNSZ-alapszervezeteket kell alapítani. Részből emiatt is utazott ismét Czíko Nándor Moldvában.¹²⁰ Ennek következtében a kezdeményezésére néhány lelkes *csángó kommunista* három faluban (Lészpeden, Újfaluban és Klézsén) még a nyár végén megalakította a helyi MNSZ-szervezetet, melyeket a későbbiekben újabbak követtek. Ezt a szervezőmunkát a román állambiztonság helyi emberei – régi beidegződéseik okán – annak ellenére magyar „soviniszta” akciónak tartották, hogy az akció a hatalmi párt, az RKP támogatását élvezte. (Úgy tűnik, ennek ellenére nem mindenki támogatta az MNSZ csángóföldi aktivitását: Camil Suciú nemzetiségügyi államtitkár, Groza miniszterelnök bizalmasa 1947 szeptember végén Gyallay-Pap Domokos követségi titkár előtt kijelentette: „nem helyes a népi szövetségi politika csángókérdésben sem, akik közé a napi politika jelszavával vonultak be, és ezzel megzavarták, bomlasztották a csángók sorait, ahelyett, hogy egy, a csángók számára kedvesebb, közelebb álló gondolat jegyében fogták volna őket össze.”¹²¹) A szervezkedés egyik eredménye az volt, hogy az MNSZ harmadik kongresszusán, 1947 novemberében már jelen volt egy bákói küldött is, Tóth György, aki csángó-magyar testvérei nevében azt kérte, hogy „a magyar falvakba, ahol magyarul cseng a nyelvünk, rendezzenek demokratikus papokat”.¹²²

Ahol még többségben voltak a magyar nyelvű csángók, *bizonyos népszerűsége* tett szert az MNSZ. Volt, ahol azért, mert nyilvánosan kiállt a magyar nyelvű misék bevezetése mellett (Pusztinán azért csatlakozott a falu fele a szövetséghez, hogy „hozzanak egy magyar papot és tanítót”¹²³), máshol azért sikerült megszervezni a helyi tagozatot, mert

¹¹⁸ *Népi Egység*. 1946. szeptember 5.

¹¹⁹ *Népi Egység*. 1946. szeptember 30. Antal Árpád ny. egyetemi tanár határozottan cáfolja, hogy a kolozsvári ferencesek nyomdájában ebben az időben sor került volna imakönyvek kinyomtatására – mint ahogy a cikk állítja. Lásd Antal: 2002. november. 119.

¹²⁰ *Világosság*. 1947. augusztus 11. („A Világosság eredeti tudósítása Czíko Nándor képviselő moldvai körútjáról”).

¹²¹ MOL, a Külügyminisztérium TÜK-iratai 1945–1964, Románia, XIX-J-1-j, 11. doboz, 5/f csomó, 185/pol.-1947.

¹²² Arhivele Naționale Istorice Centrale București (a továbbiakban: ANIC), 27. fond (Uniunea Populară Maghiară), 152/1947. dos. 10.

¹²³ Lásd Erős Antal pusztinai csángó 1948. június 30-í levelét a Magyarországra telepített sógorához. MTAK, Domokos Pál Péter-hagyaték, Ms. 5172/205.

az mégiscsak „magyar szövetség” (Gazda 1993: 145). Néhány forrásunk alapján azonban megkockáztatjuk azt a föltevést, hogy egyes falvakban a helyi MNSZ-szervezet inkább *felső akarat*, semmint alulról jövő igény következtében jött létre. (Több faluban azáltal lett egy időre népszerű a szövetség, hogy segített elutazni a csíksomlyói búcsúba.¹²⁴) A tartózkodás fő oka az lehetett, hogy köztudott volt a csángók körében (is), hogy úgy országos, mint megyei szinten ateista kommunisták vezetik a szövetséget,¹²⁵ akik élesen szemben állnak a katolikus egyházzal. Ezért aztán azok a „deákok”, akik kezdetben elvállalták a helyi szervezet vezetését, előbb-utóbb felismerték: „Istennek és ördögnek” szolgálni egy időben nem lehet (Tánczos 1996: 221–222).

Az RKP kezdetben nem csak az MNSZ-nek a csángók közt folyó agitációs-szervező munkáját támogatta, hanem a *magyar tannyelvű iskolák felállítását* is, mert úgy gondolták, hogy a nagyarányú analfabétizmus visszaszorításával, az anyanyelvű művelődés elterjesztésével a csángókat „ki lehet vonni az egyház befolyása alól”,¹²⁶ és a köztük folytatott *kommunista propaganda*, a politikai munka is hatékonyabbá válik. (Bányai László, aki oktatásügyi államtitkárként a csángóföldi magyar iskolák egyik lelkes támogatója volt, ezt úgy fogalmazta meg 1957-ben, hogy: „az anyanyelvet ápoló iskola, kultúrotthon komoly akadály a babonák, hiedelmek terjesztésének útján, mert jobban közvetíti a dolgozó emberek lelkéhez a szocializmus eszmevilágát, a haladó tudomány eredményeit” [Bányai 1957: 272]).

Az első magyar nyelvű elemi iskolák szervezése 1947 őszén vette kezdetét, az oktatás pedig 1948 első napjaiban kezdődött el. Lészpeden és Klézsén három tanerős, Újfalun (Ferdinándon) és Külső-Rekecsényen pedig egy tanerős iskolákat szerveztek.¹²⁷ Az ekkor a csángó-magyarok közé ment nyolc tanítóhoz egy pár héten belül újabb nyolc érkezett, az év végén már nyolc magyar tannyelvű elemi iskola működött Moldvában (B. Kovács 1997: 294–295).

Hogy miként épült ki lépésről-lépésre a moldvai magyar iskolahálózat – megbízható, részletes statisztikák hiányában – egyelőre nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy az első iskolák szervezése után két évvel, 1949 szeptemberében huszonkét elemiben tanítottak magyar nyelven. Az oktatásügyi minisztérium statisztikai hivatalának egy 1951. január 25-i feljegyzése¹²⁸ szerint Bákó tartomány¹²⁹ tíz falujában volt magyar óvoda, és harmincegy településen működött magyar tannyelvű elemi iskola (huszonnégy 4 osztályos, négy 7

¹²⁴ A pusztinai esetet lásd: Halász 2004: 467, a bogdánfalvit: Tánczos 1996: 221.

¹²⁵ A klézsei Demse Ádámné szerint: „A nép nem igen kedvelte a magyar szövetséget. [...] Kommunisztok vótak!” (Gazda 1993: 145).

¹²⁶ Kerekes Irma tanítónővel azt közölte 1948 elején a bákói prefektus, hogy szervezzék meg a magyar iskolákat „és a csángókat vonjuk ki az egyház rabságából.” (B. Kovács 1997: 286) (Kerekes Irma komolyan vette a feladatát, ezt tükrözi az egyik harcosszellemű írása is: Egyre élesedik a harc a bákói csángók és az egyházuk élén álló reakciós papok között. *Romániai Magyar Szó*. 1949. január 21.)

¹²⁷ A magyar iskolába Lészpeden a 272 gyerekből 150-et, Klézsén pedig a 413-ból 400-at írtattak be a szülők.

¹²⁸ Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PSZL), Bányai-hagyaték, 923. fond, 3. ó. e., T. Marinescu kézzel írott följegyzése: „Regiunea Bacău, l. maghiară”.

¹²⁹ Az 1950-es közigazgatási reform felszámolta a hagyományos megyerendszert és szovjet mintára tartományokat hoztak létre.

osztályos, és három tagozat). Egy feltehetően 1952-ben készült kimutatásban¹³⁰ azonban már harmincöt olyan Bákó tartománybeli település van felsorolva, ahol működik magyar iskola. Hogy az 1948 és 1953 közötti időszakban összesen hány magyar tannyelvű elemi működött, pontosan nem tudjuk. Mezeiné Kerekes Irma, aki 1948 és 1951 közt a magyar iskolák bákói tanfelügyelője volt, úgy emlékszik, hogy 43 iskola és 8 óvoda működött az ő idejében (B. Kovács 1997: 297). Bartis Árpád, az Oktatásügyi Minisztérium Nemzetiségi Vezérigazgatósága tanfelügyelője szerint összesen mintegy 40 iskolaegység működött, hozzávetőlegesen 120 tanerővel.¹³¹

Itt kell megjegyezzük, hogy az elmúlt fél évszázadban széles körben elterjedt az, hogy 100 magyar iskolája volt a csángóknak.¹³² Ezt az eddig megismert források alapján nem tartjuk valószínűnek. Feltehetően egy olyan, az ötvenes évek elején elterjedt (elterjesztett?) „*legendáról*” van szó, amely a párt pozitív kisebbségpolitikáját volt hivatott alátámasztani.

Bár a viszonylag nagy számú magyar tannyelvű iskola megléte első ránézésre nagyszerű eredménynek látszik, ide kívánczik néhány megjegyzés.

1.) Bákó tartományon kívül nem sikerült magyar iskolákat létrehozni. Így nem szerveztek magyar iskolát az északi csángók központjában, Szabófalván¹³³ és környékén vagy délen, a Putna tartománybeli Gajcsána-Magyarfaluban, Vizántán és Ploszkucényban sem.¹³⁴

2.) Az elszórt iskolastatisztikai adatok vajmi keveset árulnak arról, hogy tanévenként (vagy akár év közben) hogyan változott a magyar tannyelvű iskolák száma. Egyazon tanévben ugyanis előfordult, hogy az egyik faluban megszűnt a magyar iskola – például Bogdánfalván csak két évig működött –, míg máshol éppen újat hoztak létre. (Az iskolák megszűnéséről természetesen a korabeli kommunista sajtó nem számolt be, csak az újabb osztályok beindításáról olvashatunk a lapokban.)

3.) A már hivatkozott kimutatás¹³⁵ szerint a szinte szintiszta csángó-magyar Budán csak román iskola működött, Lujzi-Kalagoron pedig a magyar iskolába csupán 12 diák járt, míg a románba 399, Újfaluban (N. Bălcescu) 8, illetve 130, Külső-Rekecsényben 13, illetve 112, Ojtozon 63, illetve 266.

¹³⁰ A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday-Gyűjteménye (DRE RGY), Bányai-hagyaték, C/189. fond, 1. doboz, sz. n.

¹³¹ Bartis Árpád kéziratban maradt írása. (A cikk A Hét számára készült 1980-ban, de már nem jelenhetett meg.) Fénymásolata a szerző tulajdonában.

¹³² Többek között Domokos 1979: 96, Gazda 2005: 100. A „Jelentés Erdélyből” címet viselő, 1977-es dokumentumban az áll, hogy 1958-ig 72 magyar iskola működött Moldvában (közli Vincze 2003: 318–329).

¹³³ Lakatos Demeter egy 1958. május 10-i levelében arról tájékoztatta Domokos Pál Pétert, hogy még az előző év őszén Szabófalváról 10 gyerek „elment iskolába és egy fiú egyetemre.” Az nem derül ki a levélből, hogy melyik magyar iskolában tanultak a szabófalvi csángó gyermekek. MTAK, Domokos Pál Péter-hagyaték, Ms. 5172/22.

¹³⁴ 1951-ben még tervbe volt véve, hogy ott is szerveznek magyar iskolákat, de ez végül is nem valósult meg. Lásd Pataki Bálint 1951. június 15-i jelentését a Putna tartománybeli csángó falvakban tett útjáról (közli Vincze 1999a: 229–231).

¹³⁵ PSZL, Bányai-hagyaték, 923. fond, 3. ő. e., T. Marinescu kézzel írott följegyzése: „Regiunea Bacău, l. maghiară”.

Óhatatlanul fölvetődik a kérdés: mivel magyarázható az, hogy a döntően magyar anyanyelvű csángóklakta falvak egy részében a szülők inkább a román tannyelvű iskolába küldték a gyermekeiket, és nem a magyarba?

Bár az iskolastatisztikák azt sejtetik, hogy 1948-tól szépen fejlődött a magyar nyelvű oktatás Moldvában, azonban a korabeli dokumentumokból¹³⁶ kiderül, hogy rengeteg problémával küszködtek a magyar iskolák. A magyar nyelvű oktatástól való *idegenkedés* egyik nyilvánvaló oka *anyagi-technika* jellegű volt. Az újonnan szervezett magyar iskolák ugyanis nem rendelkeztek megfelelő helyiségekkel, ezért huzamosabb ideig tanításra alkalmatlan épületekben húzták meg magukat (előfordult, hogy éveken keresztül más-más magánházban működött a magyar iskola), egészen addig, míg végül nagy áldozatokkal új iskolát nem építettek. (Elsőként Lészpeden építettek – közös munkával – kimondottan a magyar oktatás céljára iskolát.) Az épületkérdés is azt mutatta, hogy az esetek egy jelentős részében a magyar iskolák *mostoha bánásmódban* részesültek a helyi közigazgatási- és pártszervek részéről, hiába kapták meg a támogatást a csángó-magyar lakosságtól. Sok esetben télen nem volt elegendő tüzelője az iskolának, hiányoztak a tankönyvek, szemléltető eszközök.¹³⁷ Ezt a szegénységet aztán az „egyházi reakció” (és az ugyancsak ellenérdekelte román tanítóóság) ki tudta használni a magyar iskolával szembeni hangulatkeltésre.

Az anyagi nehézségek mellett azonban nem feledkezhetünk meg a személyi problémákról sem. Bár az eredeti elképzelés az volt, hogy Moldvába csak *önkéntesek* mennek, a tanítók egy része *kényszerből* került ki a csángók közé. Egyeseknek a tanítóképző elvégzése után, az oktatási hatóságok határozata miatt kellett Moldvába menniük, de olyan is akadt, aki „rossz családi származás” („kulák” vagy katonatiszt szülő stb.) miatt gondolta, hogy jobb lesz „eltűnni” Erdélyből, és ezért ment ki Moldvába tanítani (Sylvester 2001: 142 skk.). Voltak akik egyenesen úgy érezték, mintha „Szibériába száműzték” volna őket, és amint lehetett, valamilyen ürüggyel igyekeztek megszökni.¹³⁸ Figyelembe kell venni azt is, hogy sokan a Moldvában tapasztalt, számukra addig elképzelhetetlen nyomor miatt akartak minél hamarabb visszamenni Erdélybe. Kerekes Irma, a Bákó megyei magyar iskolák tanfelügyelője egy 1952. január 6-i levelében¹³⁹ arról számol be, hogy a tanítóhiány miatt újból négy iskolát kellett bezárni.

Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy a szinte állandósuló *tanítóhiányt* a felsőbb hatóságok két módon próbálták meg fölszámolni: egyfelől a tehetséges csángó fiatalok közül 1951–52 telén 25-öt elküldtek Székelykeresztúrra, akik részt vettek egy 8 hónapos – „gyorstalpaló” – tanítóképző tanfolyamon. Végül ezt 18-an fejezték be, közülük később

¹³⁶ Lásd a Moldvába kihelyezett tanítók leveleket, melyek a Politikatörténeti Intézet Levéltárában és a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday-Gyűjteményében lévő Bányai-hagyatékban találhatóak, valamint ANIC, 27. fond (Uniunea Populară Maghiară), 178/1950. dos. 34.

¹³⁷ „Tábla nem volt, az ajtóra írtunk” – emlékszik vissza Mezeiné Kerekes Irma a kezdeti nehézségekre (lásd B. Kovács 1997: 291).

¹³⁸ PSZL, Bányai László-hagyaték, 923. fond, 3. ó. e., Ambrus Berta 1951. június 11-i nyilatkozata.

¹³⁹ DRE RGY, Bányai-hagyaték, C/189. fond, 1. doboz, dátum nélküli följegyzés. (Érdekes, hogy a vele készült beszélgetésben Kerekes Irma úgy emlékezett, hogy 1951. szeptember 1-én ment vissza Erdélybe, ám a fennmaradt hivatalos iratok szerint még 1952-ben is Moldvában volt.)

többen magánúton megszerezték a tanítói oklevelet is.¹⁴⁰ Mire azonban a csángó származású tanítókat¹⁴¹ be lehetett volna állítani az oktatásba, a magyar iskolákat fölszámolták. Másfelől az 1952/53-as tanévben *magyar tagozatot* indítottak (a zágoni Albu Zsigmond vezetésével) a bákói pedagógiai líceumban (a tanítóképzőben). Az első évben 40 fiataalt, a másodikban 38-at vettek föl, de több évfolyam nem is indulhatott, mert közben változott a párt csángópolitikája. Mire az első tanítóképzősök végeztek, a magyar nyelvű oktatásnak is befellegzett. (Nagyobb részük ezért sohasem tanított magyarul, kisebb hányaduk Erdélyben maradt és ott taníthatott csak magyarul [Antalné 2005]).

Ugyancsak komoly problémát okozott, hogy pályakezdő vagy képesítetlen tanítók is kikerültek a csángó-magyar falvakba, akik jó része egyszerűen nem tudott megbirkózni az eléje tornyosuló feladatokkal. Ráadásul a magyar tanítók egy része (jórészt a székelyek) nem tudott jól románul, részben emiatt „nem tudták megnyerni a nép bizalmát” – írják Bakcsi Miklós és Varga Jenő minisztériumi kiküldöttek jelentésükben (közli Vincze 1999a: 226–229).¹⁴²

A magyar tanítók magatartása is okot adott olykor arra, hogy a szülők hátat fordítsanak az esetleg korábban oly hön áhított magyar iskolának. (Az egyik faluban az igazgató „erkölcstelen magatartása” miatt az 1950/51-es tanévben beiratkozott 180 gyerek felét a következő tanévben átírták a román iskolába.¹⁴³)

Végezetül arról sem feledkezhetünk meg, hogy a magyar iskolák (és a helyi MNSZ-szervezet) létrehozása *eleve megozotta* a közösségek nagy részét.¹⁴⁴ Egyfelől szembefordultak egymással a „román-csángók” és a „magyar-csángók”. (Vagyis azok, akik a 19. század második fele óta folyó román asszimilációs politika hatására már végleg a románságba történő beolvadás, a tudati-nyelvi asszimiláció útjára léptek és azok, akik még mindig beszéltek magyarul és őriztek valamilyen népi szintű magyarság-tudatot.) Súlyos ellentétek keletkeztek az adott közösség különböző státus-csoportjai között is: a tehetősebb gazdák (akiket most „kuláknak” bélyegeztek) korábban is a román nemzetbe történő beolvadást erőltető egyház, illetve a „burzsoá” hatalom pártján álltak, míg a szegényebb (és tanulatlan) rétegek voltak azok, akik inkább igényelték a magyar nyelvű misézést. Most az előbbieket élesen szemben álltak azokkal a magyar tanítókkal, akik a szemükben

¹⁴⁰ PSZL, Bányai László-hagyaték, 923. fond, 3. ő. e., Bartis Árpádnak, az oktatásügyi minisztérium nemzetiségi vezérigazgatósága felügyelőjének följegyzése: „A moldvai csángók anyanyelvű iskolai oktatásának és művelődésének távlatai”, valamint László István 1952. január 15-i jelentése a fiatalok „toborzásáról”. DRE RGY, Bányai-hagyaték, C/189. fond, 1. doboz.

¹⁴¹ A somoskai Demse Márton és még néhányan Moldvából 1958-ban került ki a székelyudvarhelyi tanítóképzőbe, de öt év múlva már nem is Moldvába, hanem a Székelyföldre helyezték ki... (Demse 2005: 80–114).

¹⁴² Bányai László is elismeri 1955-ben: „...egyes odaküldött magyar tanítók meg nem felelő volta” az egyik oka annak, hogy egyes helyeken nem népszerű a magyar iskola (lásd Bányai 1957: 272).

¹⁴³ Ráduly Mihály lészpedi tanító feljegyzése a Bákó tartományban működő magyar iskolákkal kapcsolatos kérdésekről. PSZL, Bányai László-hagyaték, 923. fond, 3. ő. e.

¹⁴⁴ Lásd Erős Antal pusztinai csángó 1948. június 30-i levelét a Magyarországra telepedett sógorához. MTAK, Domokos Pál Péter-hagyaték, Ms. 5172/205. és Sylvester Lajos írását (Sylvester 2001: 22–23).

azt a hatalmat képviselték, amely üldözte őket.¹⁴⁵ Ezt a megosztottságot, illetve annak mértékét tükrözte olykor az is, hogy egy adott településen a gyermekek mekkora hányadát íratják be a magyar iskolába.

A csángó-magyar szülők, a közösség hozzáállása a magyar iskolához, a magyar tanítókhoz igen eltérő volt. A korábban idézett két minisztériumi kiküldött, Bakcsi Miklós és Varga Jenő kénytelen volt leszögezni: „túlzás lenne azt állítani, hogy a magyar anyanyelvű csángók egyöntetűen kívánják vagy pláne követelik a magyar nyelvű oktatás bevezetését” (Vincze 1999a: 227). Az okokat persze abban látták, hogy a „kulákok”, a „papi reakció” szítja az ellenállást a magyar iskolákkal szemben. Más dokumentumokból azonban kiderül, hogy a probléma sokkal összetettebb volt, és az eddig felsoroltak mellett közrejátszott még az is, hogy sokan *féltek* nyíltan megvallani magyarságukat. Részben emiatt a magyar iskolába járók száma folytonosan változott, aszerint, hogy kit mennyire tudtak meggyőzni. Rendszeresen kellett a szülőkhöz járni, hogy megnyugtassák őket: „nem kerülnek pokolra”, nem lesz semmi bajuk azért, mert a gyermeküket magyar iskolába adták.

A magyar iskolákkal szembeni *agitációban* természetesen a „klerikális reakció”, a katolikus papok jártak az élen (akik nem egyszer kijelentették a szentmisén, hogy „a magyar az az ördög nyelve”) (B. Kovács 1997: 293),¹⁴⁶ de a román tanítók nagy része is ellenszenvvel viseltetett a magyar oktatással szemben,¹⁴⁷ akik féltették az állásukat, ezért mindent elkövettek, hogy lebeszéljék a szülőket arról, hogy anyanyelvükön taníttassák gyermekeiket. („...a reakció befolyására a szülők a román nyelvű iskolába íratják be” a gyermekeiket – olvashatjuk az egyik korabeli jelentésben.¹⁴⁸) Volt, ahol azt terjesztették, hogy „azért van gabonabeszolgáltatás, mert kellett nektek magyar iskola!” Máshol lépten-nyomon azt hangoztatták, hogy a magyar nyelv ismeretének semmi hasznát sem veszik a gyermekek, mert „aici nu-i Ungaria!”¹⁴⁹ Végeredményben a sovíniszta (részben csángó származású) katolikus papság, valamint a román tanítók módszeres, évek óta folyó „meggyőző munkája” (lelki terrorja), valamint a hatóságoktól kiinduló suttogó propaganda és az elnyomó

¹⁴⁵ Lásd Kovács György sztálinista brosúráját (Kovács 1950). A kulákosítás, a közép- és nagygazdákkal szembeni tömeges megtorlás elsősorban az északi, Románvásár környéki csángókat sújtotta, mert inkább ott voltak jelentősebb földbirtokkal, vagyonnal rendelkező gazdák.

¹⁴⁶ Interjú Mezeiné Kerekes Irmával. Egy klézsei csángó asszony így mesélte el harminc évvel később: „A tanítók ullianok vótak, az iskolásokat elvitték a templomba es imadkozni, miséeneket énekelni.[...] Egyszer csak hírt adtak, hogy ne iratkozzanak, s ne menjenek magyar iskolába, met a magyarok nem hisznek a zIstenbe. S az úgy ment szájról szájra, s akkor az egyik es visszahúzta magát, nem ment többet a magyar iskolába, másik még, s úgy, hogy kicsi [kevés] gyermek maradt, s felbomlott” (Gazda 1993: 147).

¹⁴⁷ Mihai Gherghuță bákói tanító (aki az Ekésfront Központi Bizottságánál tiltakozott a magyar iskolák létesítése ellen) azt állította Dumitru Mărtinașnak, hogy „a lakosság nem kapcsolódott be a magyar oktatásba, nem adta gyermekeit a magyar iskolákba”, melyeket egyébként is „csak kísérleti jelleggel létesítették” (Mărtinaș 1985: 136).

¹⁴⁸ „Ezen a téren a román nyelvű Állami iskola igazgatója, Varga István is nehézségeket gördít azzal, hogy saját maga írja be a magyar ajkú gyermekeket a román nyelvű iskolába, ahelyett, hogy a magyar iskolába irányítsa. De ezen kívül Varga még azt is megteszi, hogy a magyar iskolának járó ösztöndíjat más kultúrcélokra használja fel ugyanakkor, mikor a magyar iskolának nincsen katedrája, asztala, nincsen táblája...” ANIC, 27. fond (Uniunea Populară Maghiară), 178/1950. dos. 34.

¹⁴⁹ Bartis-kézirat: 5.

apparátus¹⁵⁰ közbelépése kellett ahhoz, hogy elérhessék: a szülők kérvényezzék a magyar iskola megszüntetését.

A fenti tényezők mellett azonban nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a csángók *érdek- és helyzetfüggő identitástudata* megkönnyítette a helyi hatóságok, a román tanítók és a papok dolgát, ugyanis a száz éve folyó asszimilációs politika, és más egyéb okok miatt¹⁵¹ a még magyarul beszélőknek is igencsak megkopott, meggyengült a magyarságtudatuk.

A magyar tannyelvű moldvai iskolák megszűnésének azonban még sem az előbb felsorolt problémák voltak az okai, hanem a pártvezetés megváltozott magyarság- illetve csángó-politikája. Az RKP KB Titkárságában már 1951 áprilisában – az MNSZ esetleges átalakítása kapcsán – felvetődött, hogy szüntessék meg a Bákó tartományi alapszervezeteket, mert „a csángók tulajdonképpen nem magyarok”.¹⁵² Az 1952-es hatalmi harc után ugyanis a Gh. Gheorghiu-Dej nevével fémjelvezhető, a hagyományos román nacionalizmus egyes elemeit a merev sztálinizmussal ötvöző erők szilárdították meg hatalmukat a párt élén. Sztálin halála után szinte azonnal véget ért a korábbi „megengedő” – „a nagy Sztálin által kidolgozott”¹⁵³ – kisebbségpolitika. 1953. március elején „önfeloszlatták” az MNSZ-t¹⁵⁴ (amely azonban már egy jó fél évtizede csupán a párt szócsöve volt, és semmiféle érdekvédelmi tevékenységet nem folytathatott). Pár hónappal később, az 1953/54-es tanév végén a Lészped és a Gyimesbükk¹⁵⁵ rajoni iskolák kivételével az összes moldvai magyar iskolát egy csapásra megszüntették.

Bár a magyar tannyelvű elemi iskolák felszámolása jórészt hatósági nyomásra történt, ehhez a (fél)hivatalos ideológia sem hiányzott. Egy 1954–55-ben a Bolyai Tudományegyetem három munkatársa által készített „hangulatjelentésben” ugyanis azt olvashatjuk, hogy egyes román körök „a moldvai csángók elrománosítási folyamatát úgy tekintik, mint egy helyes, egészséges folyamatot, amit elő kell segíteni, teljessé kell tenni. Tehát például: nincs szükség magyar nyelvű iskolákra a csángóvidéken. Ez az álláspont lenini tételekkel próbálja alátámasztani igazát. Azzal ugyanis, hogy Lenin maga is ellene volt a »dezasszimilációnak«, mert marxista szempontból fő kérdés az, hogy milyen nemzeti formában tudjuk közvetíteni valamely nép felé a szocialista eszméket. Minthogy a moldvai

¹⁵⁰ Igen tanulságos – ebből a szempontból is – az a klézsei beszélgetés, amelyben az ottani plébános kikotyogja az őt kérdezőtő budapesti írónak, hogy két milicista kíséretében házról házra, családról családra járva vette rá a szülőket annak a kérvénynek az aláírására, amelyben kérték a magyar iskola megszüntetését. Valószínűsíthető, hogy több más faluban is hasonló módszerrel „győzték” meg a szülőket (Cseres 1982).

¹⁵¹ Erről bővebben lásd: Tánczos 1997: 383–385.

¹⁵² ANIC, 2348. fond, CC al PCR, Cancelarie, dos. 17/1951. 10/1951. sz., 5.

¹⁵³ „A csángók magyar tannyelvű iskoláinak felépítésére a lehetséges Szovjet Hadsereg nyitotta meg, az utat pedig a nagy Sztálin által kidolgozott nemzetiségi politika jelölte ki” (Kovács 1950: 11).

¹⁵⁴ Bartis Árpád szerint ez is hozzájárult a magyar iskolák felszámolásához, elvégre az MNSZ volt a magyar oktatás megszervezésének kezdeményezője, az iskolák fő támogatója. Az egyik pusztinai csángó erről így emlékezett: „A politizálás is megkezdett vót sirülni, a Magyar Népi Szövetség megszűnt, s akkor az iskolák egy évre mán azok es kezdtek szünni meg” (Gazda 1993: 147).

¹⁵⁵ Az Erdély és Moldva határán fekvő Gyimesbükk nagyjából magyar nyelvű, ún. gyimesi csángók által lakott település, amelyet csupán az 1950-es „közigazgatási reformmal” csatoltak el Csík megyétől, így az erdélyi, székelyföldi falu közigazgatásilag moldvaivá vált.

csángók mind tudnak románul, sőt minthogy ők maguk sem kívánják a magyar iskolákat, ebből a szempontból – úgymond – fölösleges fáradság s a feladatok bonyolítása maguknak, az érdekelteknek az akarata ellenére költséges intézményeket teremteni számukra, amelyek a magyar kultúrát közvetítsék, amelyeknek az lenne a szerepe, hogy visszama-gyarosítsák a csángókat.”¹⁵⁶

Pár év múlva felcsillan a remény, hogy legalább részben vissza lehet állítani a moldvai magyar nyelvű oktatást. 1956 őszén a bukaresti pártvezetés értesülvén a magyar értelmiségi körökben meglévő általános elégedetlenségről (lásd Andreescu–Nastasă–Varga 2003: 170–172), némi engedelményekre határozta el magát. Az engedékenyebb kisebbségpolitika egyik jele volt az is, hogy az oktatásügyi minisztérium keretében fölállították a nemzetiségi vezérigazgatóságot, élére kinevezve azt a Bányai Lászlót, aki az ötvenes évek elején egyszer már a minisztérium tanácsosaként támogatta a moldvai magyar iskolákat. Első lépésben megpróbálták bevezetni a magyar nyelv, mint tantárgy tanítását Szőlőhegy-Alfaluban, Bahánán, Diószinen, Lilijecsen, Pusztinán, Gajcsána-Magyarfaluban és Külső-Rekecsényen, valamint létrehozták a lézpedi és a bákói magyar tannyelvű V. osztályokat, (az utóbbi a bákói román pedagógiai iskola keretében működött).¹⁵⁷

Ezek az intézkedések azonban átmenetinek bizonyultak. Az 1956-os magyarországi forradalom erdélyi kihatásából ugyanis a román pártvezetés azt a következtetést vonta le, hogy hiba volt a korábbi évek „engedékeny” magyarságpolitikája.¹⁵⁸ A radikális fordulat „látványos” következményekkel járt: az 1958/59-es tanév végén nem csak a Bolyai Tudományegyetem (és a Mezőgazdasági Főiskola magyar tagozata) szűnt meg, hanem a Nemzetiségi Vezérigazgatóság és a csángó-magyar falvak még meglévő magyar tannyelvű elemi iskolái és a bákói pedagógiai iskola magyar tagozata is.¹⁵⁹

Ha megvonjuk a szűk egy évtizedik létező magyar oktatás mérlegét, kénytelenek vagyunk megállapítani: a rövid ideig tartó, túlideologizált, gyenge színvonalú magyar nyelvű oktatás jelentősebben nem járult hozzá a magyar identitás szélesebb körű megerősödéséhez, de hatására azért mégiscsak felnőtt egy olyan nemzedék, mely többé-kevésbé megtanult írni-olvasni magyarul. (Az már más kérdés, hogy ezt a tudást a szülőház falai közt nem adták át a gyermekeiknek.)

¹⁵⁶ A Csehi Sára–Tóth Sándor–Weizsmann Endre által készített munkát közli: Vincze 2002: 188.

¹⁵⁷ Bartis Árpádnak, az oktatásügyi minisztérium volt felügyelőjének 1980. november 7-i levele Domokos Pál Péterhez, a moldvai magyar oktatás felszámolásáról. MTAK, Domokos Pál Péter-hagyaték, Ms. 5172/99.

¹⁵⁸ Bővebben lásd: Vincze 1997.

¹⁵⁹ Lásd Bartis Árpád levelét (MTAK, Domokos Pál Péter-hagyaték, Ms. 5172/99.) és Kovács Levente: A bákói pedagógiai líceum magyar tagozatának végnapjai. *Romániai Magyar Szó*. 1990. március 9. (Gazda László szerint Lézpeden a magyar oktatás 1960-ban szűnt meg (Gazda 2005: 103). A Bákó tartományhoz csatolt Gyimesbükkön a magyar oktatást „csak” 1965-ben számolták fel.)

Csángó-politika a nacionál-kommunizmus évtizedeiben, az asszimiláció felgyorsulása

A csángó-magyarok „statisztika eltüntetése”, a beolvadást elősegítő új tényezők

A magyarul beszélő csángók „statisztikai eltüntetése” – paradox módon – akkor sem szünetelt, amikor az MNSZ lelkes aktivistái éppen magyar iskolákat szerveztek Moldvában. Az 1948. januári népszámlálás ugyanis még az 1930-as népszámláláshoz képest is kevesebb (alig 6 600) magyarul beszélő lakost mutatott ki.¹⁶⁰ (A csángókérdés szakértői és az MNSZ-aktivisták az ötvenes évek elején 60 000-re tették a moldvai csángó-magyarok számát [Diószegi–Pozsony 1996: 106].) A későbbi népszámlálások sem voltak megbízhatóbbak. Bár 1956-ban a korábbihoz képest némileg emelkedett¹⁶¹ a magyarul beszélők száma (18 817), tíz évvel később a népszámlálási statisztika – amely a kisebbségellenes, etnosoviniszta hatalom egyik „harci eszközének” bizonyult – szerint csak 9 516 magyar anyanyelvű, 1977-ben pedig csupán 5 770 (Mártinaş 1985: 127)¹⁶² magát magyar nemzetiségűnek valló lakos élt Moldvában. Ha azonban ebből a számból levonjuk – az Erdélytől 1950-ben közigazgatásilag Moldvához csatolt – Gyimesbükk és a környező hegyi települések mintegy 2 860 főnyi (Varga 2002a: 591) magyar nemzetiségű lakosságát, valamint az ezer lélekre tehető református vallású magyar diaszpórát, kiderül, hogy a statisztikusok – nyilvánvalóan pártutasításra – a tulajdonképpen csángó-magyarokat szinte teljesen eltüntették. (A jászvásári püspökség nyilvántartása szerint 1985-ben a Moldvában élő katolikusok össz-létszáma 237 000 volt [Mártinaş, 1985: 127].)

A csángó-magyarok fogyása nem csupán statisztikai jellegű volt, mert az ötvenes évek végétől, hatvanas évekről Moldvában is megjelenő, sztálinista „modernizáció”,¹⁶³ az iparosítás az asszimilációs folyamatokat is felgyorsította. Amíg ugyanis a csángó földművesek mindennapjaikat egy viszonylag zárt, lokális közösségben élték, a magyar nyelv megőrzésének is nagyobb volt az esélye. Amint azonban kiléptek ebből a közösségből, a román környezetben igen gyorsan végbement először a nyelv-, majd az identitásváltás.

¹⁶⁰ Vincze Gábor: A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944–1989. <http://vincze.adatbank.transindex.ro/>

¹⁶¹ Ez az egyedülálló jelenség bizonyonnan összefüggésben van azzal, hogy 1953-ig a falvak egy részében létezett „a magyar szervezet” (az MNSZ), és magyar nyelven is folyt oktatás. Mindez a feltételezésünk szerint a csángó-magyarok egy részének öntudatát, bátorságát megnövelte.

¹⁶² (A hivatkozás: Recensămîntul populației al locuințelor din 5 ianuarie 1977., I. București, 1980. 614–615.) Szabados Mihály – forrás megnevezése nélkül – 3 813 lélekről ír (Szabados 1989: 101).

¹⁶³ Ez az iparosítás egyébként komoly károkat okozott a Csángóföldön is. A hatalmas, energiafaló, kombinátok a környezetet tönkre tették, a csángók által is lakott települések egy része (Bákó, Onyest) a „városrendezés” áldozatává vált.

A kollektivizálás befejezése¹⁶⁴ (1962) után pedig tömegével hagyták ott a férfiak a mezőgazdaságot, hogy a biztos megélhetést ígérő gyárakban dolgozzanak. A román városokban megtelepedett, még kétnyelvű családtagok nyelvhasználata hamarosan egyneműsödött, román lett, ami visszahatott az otthon maradt rokonokéra is. A szovjet típusú szövetkezetekben csak az öregek és az asszonyok maradtak. Mivel az asszonyok leginkább otthon maradtak, a magyar nyelv továbbadásában – és az archaikus népi kultúra még meglévő elemeinek fennmaradásában – döntő lett a szerepük.

A fiatalabb nemzedék nem csak a moldvai vagy havasalföldi városok felé igyekezett, hanem az erdélyi ipari központokba is. (Tánczos Vilmos mintegy 50 000-re becsüli az Erdélyben letelepedett csángók számát [Tánczos 1997: 380].)¹⁶⁵ Egy részük részt vett Erdély magyarlakta vidékeinek „gyarmatosításában” is, ugyanis a Ceaușescu-rezsim a hatvanas évek második felétől tudatosan törekedett arra, hogy a még magyar többségű városokat (Marosvásárhelyt és a székely kisvárosokat) elrománosítsa, részben Moldvából hozott „telepesek” által. A székelyföldi városokba „románokként” érkező, ott állást vállaló (vagy először szakiskolát végző, majd családot alapító) csángók nagy része nem a magyarokhoz „asszimilálódott vissza”, hanem végleg a román nyelvi-kulturális közegbe olvad (Tánczos 1996: 174–189).¹⁶⁶ Ennek egyik oka az volt, hogy a csángó-magyarok egy archaikus tájnyelvet beszéltek, és a magyar köznyelvet alig ismerték, ezért a magyar nyelvű kommunikáció frusztráltságot okozott, könnyebb volt Erdélyben is az otthon már megismert román köznyelvhez asszimilálódni. Ráadásul ez a nyelv „a Hatalom” nyelve volt és az „uralkodó nemzethez” tartozás számos előnnyel, kiváltságokkal járt. (Jobb munkafeltételek, gyorsabb lakáshoz jutás stb.) Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a Székelyföldön a székelyek nagy része lenézte a „fogyatékos” („korcsitúra”) magyar nyelven beszélő csángókat (Pozsony 1996: 177), ahelyett hogy befogadták volna őket (elvégre egy részük székely származású), inkább eltaszították maguktól. (A csángó-magyarokban korábban is meglévő *nyelvi kisebbségi érzés* az elutasítás hatására csak megerősödött és akkor is románul beszéltek magyar nyelvi közegben, ha egyébként tudtak – a „csángós” tájszólásban – magyarul.)

A fentieknek az lett a következménye, hogy a Moldvában átélt asszimilációs tendenciák, folyamatok végül – paradox módon – a Székelyföldön, Erdélyben fejeződtek be: a csángók – akik a korábbi évszázadokban folyamatosan magyar papért, majd tanítóért könyörögtek,

¹⁶⁴ A kollektivizálás a csángók-lakta vidékeken ugyanolyan erőszakkal ment végbe, mint máshol: „Városról jöttek ide, húszan, harmincan, negyvenen, ide a faluba, melliket verték, forcálták, nem vót mit csánjunk, ha nem akartál, palltak el! Palltak el! Íródjál bé a kollektívbe!” – emlékezett vissza egyikük (lásd Gazda 1993: 165). „Szörnyű napokat élünk fiam, mindenünköt el akarják venni” – panaszkodott Demse Mártonnak a somoskai édesanyja (Demse 2005: 107–113).

¹⁶⁵ Az országon belüli migráció egyik oka a moldvai csángóknak az országos átlagon felüli népszaporulata volt. Míg például 1912 és 1930 között Moldva összlakossága 14%-kal, ezen belül a katolikusoké 42%-kal nőtt (Mártinaș 1985: 127). Jó hatvan év alatt, 1930 és 1992 között szinte megháromszorozódott, 110 000-ről 240 000-re nőtt a moldvai katolikusok száma, amihez még hozzá kell adni az Erdélybe és a Havasalföldre, Dobruzsába költözött mintegy 65 000-et (Tánczos 1997: 375).

¹⁶⁶ Kivételek természetesen ekkor is voltak. Azok, akik megmaradtak öntudatos csángó-magyaroknak, aktívan kivették részüket az 1990-es érdekvédelmi szervezkedésből, a csángószövetség létrehozásából.

most már akkor sem jártak magyar misére, akkor sem írták be a gyermekeiket magyar iskolába,¹⁶⁷ ha erre megvolt a lehetőség (Tánczos 1996: 178–181).¹⁶⁸

A csángók román származásának tana, és eltüntetése a magyar médiából

A bukaresti rezsim megváltozott csángó-politikája nem csupán a magyar nyelvű oktatás felszámolása mutatta, hanem az is, hogy bizonyos – a hatalom számára „kényesnek” tűnő – kérdéseket a csángókkal kapcsolatban „*tabusítottak*”. Míg a népművészetükkel,¹⁶⁹ és a zenei örökségükkel¹⁷⁰ továbbra is lehetett foglalkozni, addig a múltjukkal, az eredetükkel, a magyar kultúrához való kötődésükkel, identitástudatukkal már nem. Ezért nem jelenhetett meg az ötvenes évek végén elkészült *csángó tanulmánykötet* (Demény 1997: 6)¹⁷¹ és a *tájnyelvi térkép*¹⁷² sem, és leállították a csángó-magyarok egyetlen költője, *Lakatos Demeter verseskötetének* a kiadását is. (Kötete – a sok ígéret, biztatás ellenére – haláláig nem jelenhetett meg, és Magyarországra sem engedték ki őt a hatóságok.)

Mindezek ellenére a magyar nyelvű médiában a hetvenes évek végéig meglehetősen sokat foglalkozhattak a Moldvában élő magyar anyanyelvű csángókkal – természetesen anélkül, hogy a legsúlyosabb problémáikat (anyanyelvű oktatás hiánya és a magyar, mint liturgikus nyelv tilalma, az asszimilációs folyamat felgyorsulása) akár csak említeni lehetett volna. (A cikkek nagyobb részének témája a népviseletük, néphagyományuk volt.)

A helyzet gyökeresen a hetvenes évek végén kezdett megváltozni. A kommunista hatalom csángópolitikájának újabb változását az jelezte, hogy a párt „illetékeseit” kezdte zavarni

¹⁶⁷ Deák Judit tapasztalata szerint a Sepsiszentgyörgyre költözött csángók 90 %-a román iskolába járatta a gyermekeit. (Miközben a szülei lehet, hogy magyar iskolába jártak az ötvenes években...) (Deák 1997: 81).

¹⁶⁸ A csángók igényét a román nyelvű misére a nyolcvanas években a magyarellenes kommunista hatalom szolgálatában álló Ioan Robu római katolikus bukaresti püspök arra igyekezett felhasználni, hogy az erdélyi római katolikus egyházban használt magyar liturgikus nyelvet románra változtassák. Lásd az illegális Erdélyi Magyar Hírügynökség/Hungarian Press of Transylvania 1986/32. sz. jelentését.

¹⁶⁹ A reprezentatív népművészeti összefoglaló (Moldvai csángó népművészet) csupán két évtizedes késéssel, 1981-ben láthatott napvilágot a bukaresti Kritérium Könyvkiadónál.

¹⁷⁰ *Moldvai csángó népdalok és népballadák*. (A bevezető tanulmányt Jagamas János és Szegő Júlia közreműködésével írta Faragó József.) Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, 1954. Ezt követően 1970 és 1973 között a Kritériumnál három kiadásban megjelent Kallós Zoltán *Balladák könyve* című válogatása, majd ugyancsak tőle 1973-ban az *Új guzsalyam mellett. Éneklettem én özvegyasszon Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa hetvenhat esztendőskoromban Klézsen Moldvában*. (Emellett több romániai magyar folyóiratban, szak-periodikában jelentek meg csángó folklórral kapcsolatos írások.)

¹⁷¹ A 678 oldalnyira tervezett tanulmánykötet címe: *Tanulmányok a moldvai csángókról*. A történeti részt Cselényi Béla és Vágó Béla történészek írták, a kötethez Bányai László, a Bolyai Tudományegyetem akkori rektora írt előszót. A teljesen kész tanulmánykötetet 1954 őszén leadták a Tudományos Könyvkiadónak, ám a kézirat – melyet pár évig „elfektettek” – 1957-ben mégsem kapta meg a nyomtatási engedélyt, csupán a bevezető látott napvilágot 1957 végén, amikor Bányai oktatásügyi államtitkárként ismét a moldvai magyar iskolák szervezésén szorgoskodott (lásd Bányai 1957). Az illetékesek egyébként a kézirat megjelenésének akadályaként a kiadók átszervezését jelölték meg.

¹⁷² Erről a munkáról egy tájékoztatót közöltek a *Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények* 1963/2. számában. Ekkor még mint a közeljövőben megjelenő munkáról írtak a nyelvatlasz kapcsán. Ez csupán 1991-ben – és Budapesten – jelenhetett meg.

az, hogy az erdélyi magyar (és a magyarországi) média „túlságosan sokat foglalkozik” a csángó-magyarokkal. (1979 őszén a bukaresti TV magyar szerkesztőségének egyik riportere, Csáky Zoltánt, aki csángó-magyar falvakban akart forgatni, a megyei elsőtítkárszabályszerűen *kitiltotta* Bákó megyéből, *A Hét* egyik szerkesztőjét pedig a Securitate azért zaklatta, mert a lapban vita-sorozat jelent meg a csángó név eredetéről.¹⁷³)

A hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján a gazdasági helyzet egyre romlott, az ellátási nehézségek miatt nőtt a belső feszültség, ezért a pártvezetés a tömegek figyelmét a nacionalizmus felszításával akarta elterelni a gazdasági problémákról. Emiatt mind sűrűbben jelentek meg a „dicső múlttal” foglalkozó, és a magyar történészekkel polemizáló cikkek. Csakhogy nem csupán az Erdély történelmével kapcsolatos magyar történelemszemléletet bírálták, hanem a csángók eredetével kapcsolatos álláspontot is. 1981 nyarán a Flacăra című hírhedten sovinizta lapban megjelent két cikk, melyek – mint utólag kiderült – a csángók román eredetét hangoztató hivatalos álláspont kinyilatkoztatásának kezdete volt. Ekkor hallhatott a szélesebb nyilvánosság Dumitru Mărtinaşról is, ugyanis az 1979-ben elhunyt tanár egyik közeli barátja, Constantin Beloiu ismertette a kéziratot.¹⁷⁴ Ezzel a cikkekkel még *lehetett polemizálni* (a pusztinai származású, Sepsiszentgyörgyön élő Ősz Erőss Péter hozzászólását leközzölte a bukaresti lap,¹⁷⁵ de egy erre írt durva kirohanásra¹⁷⁶ beküldött válaszát már nem), bár a cenzúra (a KB egyik magyar származású aktivistája, Pezderka Sándor) azt már nem engedélyezte, hogy Beloiu cikke magyarul is megjelenhessen *A Hét*-ben – talán azért, mert ezzel még nem akarták „hergelni” a magyar közösséget.

Mărtinaş 1963-ban fejezte be a munkáját, ezt követően azonban hiába próbálkozott azzal, hogy ki is adják, ugyanis a szaklektorok egybehangzóan *dilettánsnak* minősítették azt.¹⁷⁷ Az elrománosodott csángó ősöktől származó tanár nem vette észre, hogy nem jött el még az ideje annak, hogy az efféle agyszülemények nyilvánosságot kapjanak. 1982-ben Ion Coja, a Flacăra szerkesztője és V. M. Ungureanu, a kolozsvári egyetem filológia-tanára (aki 1948-ban még csángóvidéki papként tiltakozott a magyar iskolák felállítására ellen) nekilátott, hogy a kiadhatatlan kéziratot átdolgozza, nyomdakésszé fejlessze. Közben a légkör is kedvezőbbé vált. 1982 áprilisában megjelent Ion Lăncrăjan hírhedt, magyarellenes könyve, a *Cuvînt despre Transilvania*, 1983 őszén menesztették *A Hét* főszerkesztőjét, Huszár Sándort (akinek egyik „bűne” az volt, hogy teret biztosított pár évvel korábban a csángó-vitának), 1985 elején pedig kirúgták volt lapjától Beke Györgyöt, aki

¹⁷³ Rajnai Sándor nagykövet 1979. október 9-i „főnöki levele” Roska István külügyminiszter-helyettesnek. MOL, a külügyminisztérium TÜK-iratai 1979, Románia, XIX-J-1-j, 113. doboz, 671/3/1979.

¹⁷⁴ Constantin Beloiu: Profesorul Dimitriu Mărtinaş și problema originii etnoistorice a ceangailor din Moldova. In: *Flacăra*. 1981. július 2.

¹⁷⁵ Lásd Ősz Erőss Péter: Gînduri pe marginea unui articol. *Flacăra*. 1981. augusztus 6.

¹⁷⁶ Az ugyancsak csángó eredetű V. M. Ungureanu történész, aki a Mărtinaş-kötet egyik szerkesztője volt, szeptember 3-án („Még egyszer újra a csángókról”) durván kioktatta Ősz Erős Pétert, követelte a csángó kifejezés eltörlését, mert a csángók a „román nép testének alkotó részei”, majd leszögezte: „mi akkor is a román nép szerves része vagyunk, és nem engedjük meg senkinek, hogy legdrágább, legszentebb kincsünket: Róma örök fényénél kiforrott román öntudatunkat bántsa.”

¹⁷⁷ A hetvenes években a román tudományos kiadványokban még magától értetődő módon mint magyar eredetű közösségről írtak a csángókról.

újságíróként a legtöbbet foglalkozott a csángók múltjával és jelenével. (Három évvel később már a Csángóföldről is kitiltották.¹⁷⁸) A nyolcvanas évek közepén már a romániai magyar médiában tilos volt foglalkozni a csángókkal. Eljött végre a Märtinaş-mű kiadásának ideje.

Az *Originea ceangăilor din Moldova* 1985 májusában a jónevű Tudományos és Enciklopédiai Kiadónál jelent meg, és sokat mond a hatalom hozzáállásáról, hogy azt júliusban Kolozsvárott a kiadó igazgatójának jelenlétében – Petre Enache KB-titkár látogatása idején! – mutatták be.¹⁷⁹ A „színvonal” emelése érdekében Märtinaş szövegéhez Ion Dumitriu-Snagov, Rómában is publikáló egyháztörténész írt bevezetőt, Ungureanu készítette a kiegészítő jegyzeteket és „kommentárokat”, Coja pedig az utószót írta, illetve némileg átdolgozta a kéziratot. (Varga Andrea bukaresti kutató szerint valójában az egész munka a Securitate dezinformáló ügyosztályának a műve volt.)

Märtinaş munkája részben történeti, részben nyelvészeti jellegű. A történeti részében – az 1944 előtt megjelent tanulmányokat (köztük a testvére, Ion írásait) felhasználva – azt bizonygatja, hogy a *csángók őseit a székelyföldi románok* között kell keresni. Nézete szerint a korábbi erőszakos magyarosítás miatt már jórészt kétnyelvű csángók,¹⁸⁰ átmenekülvén a Kárpátokon és a román nyelvi környezetbe kerülve, meg tudták őrizni őseik nyelvét, annak ellenére, hogy a magyar misszionáriusok, lelkészek, kántorok igyekeztek őket teljesen elmagyarosítani. („A csángók nem a moldvaiaktól tanultak meg románul, hanem erdélyi román őseiktől örökölték nyelvüket” – állítja a szerző (Märtinaş 1985: 18). Történeti érveit nyelvészeti „bizonyítékokkal” támasztotta alá. Művében nem szorítkozott a címben jelzett probléma kifejtésére, hanem aktuálpolitikai mondanivalója is volt, amikor kijelentette, hogy a székelyföldi románok elszékelyesítése „napjainkig tart” (Märtinaş 1985: 41). Utószavában Coja burkoltan, de ugyancsak a korábbi nemzetiségpolitikát bírálta, midőn kijelentette: „az utóbbi évtizedekben egyes csángók épp a román hivatalos álláspont – a csángóknak magyar nemzeti kisebbségként való elismerése – hatására, sőt, nyomására magyarosodtak el” (Märtinaş 1985: 166). A szerző munkájához fűzött jegyzetében, illetve megjegyzéseiben Ungureanu már konkrétabb volt: számos olyan magyar történészt, nyelvészt, etnográfust bírált, aki a hagyományos álláspontot: a csángók magyar eredetét hangoztatták.¹⁸¹

¹⁷⁸ Szűts Pál nagykövet 1988. november 3-i jelentése Beke Györgynek a Csángóföldről történt kitiltásáról. MOL, a külügyminisztérium TÜK-iratai 1988, Románia, XIX-J-1-j, 87. doboz, 128-30, 004413/1988.

¹⁷⁹ Barity Miklós nagykövet 1985. július 10-i jelentése Várkonyi Péter külügyminiszter számára Märtinaş könyvének megjelenéséről. MOL, a külügyminisztérium TÜK-iratai 1985, Románia, XIX-J-1-j, 130. doboz, 128-74, 003838/1985. Bővebben: Domokos/Vincze, 2006. Ion Coja szerint Ceauşescu utasítására adták ki.

¹⁸⁰ Az etimologizálkodó Märtinaş szerint a magyarul tökéletesen tudó, vagyis „korcs” nyelven beszélő székelyföldi románok csúfneve a csángó (Märtinaş 1985: 42).

¹⁸¹ Bírálta többek között a Korunkot és a Babeş-Bolyai egyetem magyar nyelvészeti intézetét, Demény Lajos és Imreh István történészeket, Márton Gyula nyelvészt, valamint a Népismereti Dolgozatokat és a Romániai Magyar Irodalmi Lexikont, legtöbbet pedig a Kritérionnál megjelent Moldvai csángó népművészet című kötetet szapultta, utóbbiról azt állítván, hogy az „nem a tudományt, hanem egészen más célt szolgált” (Märtinaş 1985: 149–150).

A kötet nagy visszhangot váltott ki: a nacionalista román tömegek üdvözölték (pár hét alatt elfogyott a 40 000 példány), míg magyar részről hasonló felháborodást keltett, mint három évvel korábban Lăncrănjan pamfletje, de mint ahogy erre sem lehetett nyilvánosan reagálni, Mărtinaș könyvét sem lehetett kritizálni. Román oldalról annál több méltatás jelent meg róla, 1986 februárjában pedig leközöltek a *Luceafărul*-ban egy ke-rekasztal-beszélgetést, melyben tovább „ragozták” Mărtinașnak és a két szerkesztőnek a könyvben olvasható téziseit.¹⁸² A lényeghez Valentin Rusu jutott el, amikor a beszélgetés végén szentencia-szerűen leszögezte: „a románok esetében sehol és semmikor nem folytattak elnemzetlenítő politikát, épp ellenkezőleg...”, ráadásul Romániában az ott élő nemzeti kisebbségek iránt „túlzott gondoskodás” folyik.

A Mărtinaș-féle fércmunka 1989 után tovább folytatta a diadalútját – sőt, tulajdonképpen akkor vált csak igazán széles körben ismertté. Több kiadást megért (nyugati nyelveken is kiadták), 2001. március 17-én pedig Bákóban megalakult a *Dumitru Mărtinaș Szövetség (Asociația Romano-Catolicilor „Dumitru Mărtinaș”)*, amely a szélsőjobboldali, csángó-magyar ellenes körök egyik fő fóruma lett.¹⁸³

A csángó-magyarok „gettósítása”, a „csángó-kérdés” megjelenése a nyugati közvélemény előtt

A hetvenes évek második felében – részben Király Károly (aki 1972-ig Kovászna megye első titkára, az RKP KB tagja volt) és Takács Lajos (1959-ig a Bolyai egyetem rektora, majd a hatvanas években az Államtanács egyik alelnöke) illegálisan Nyugat-Európába juttatott leveleinek, illetve memorandumának, valamint a Lázár György álnév alatt¹⁸⁴ Párizsban, majd az Egyesült Államokban megjelent jelentésnek köszönhetően – az erdélyi magyarság elnyomatásáról számos cikk, tanulmány jelent meg a nyugat-európai és tengeren túli médiában. A csángó-magyarok helyzete azonban meglehetősen ismeretlen maradt, nem utolsósorban azért, mert igen nehéz volt megbízható hírekhez, adatokhoz jutni.

Nem csak a kisebbségi kérdés szakértői számára volt „terra incognita” a csángóklakta vidék, hanem a magyarországi politikai és állami vezetés számára is. Ez annak volt köszönhető, hogy az 1945–1989 közötti majd’ fél évszázadban egyetlen egyszer jutott el erre a területre magyar diplomata. 1973-ban a bukaresti magyar nagykövetség három diplomatája járt – hivatalos minőségben – Bákó megyében, és felkerestek néhány csángó-magyar falut (Lujzi-Kalagort, Nagypatakot és Újfalut) is. A beosztottainak beszámolójából Martin Ferenc nagykövet kénytelen volt levonni azt a – teljességgel helytálló – következtetést, hogy „a nyomás – az »államin keresztül a társadalmi« – is igen nagy”.

¹⁸² Originea românească a ceangăilor. *Luceafărul*. 1986. február 15. (Az „ankéton” a két szerkesztőn, Cojăn és Ungureanun kívül olyan közismert sovinszta publicisták, „történészek” vettek részt, mint Mihai Ungheanu, Gabriel Țepelea, Valeriu Rusu vagy Mihai Diaconescu.)

¹⁸³ Bővebben lásd: Arens 2006.

¹⁸⁴ A jelentés szerzője a Babeș-Bolyai Tudományegyetem filozófiaprofesszora, Tóth Sándor volt, a kéziratot a Budapesten élő barátja, Tordai Zádor véglegesítette és juttatta ki Párizsba.

Ráadásul egy kommunista diplomatától meglehetősen szokatlan történelmi párhuzammal is élt: „Nincsenek illúzióink a feudális Magyar Állam, majd a Horthy-fasizmus »magyar szupremációt« gőgösen hirdető nemzetiség-ellenes politikáját illetően, de azért a fenti méretű és módszerű erőszakos asszimiláció a történelmi Magyarországon ismeretlen volt.” Mindezek ellenére mégis azon a véleményen volt, hogy „jelenleg nem volna kívánatos a csángókérdés-komplexum bármilyen, románoknak történő felvetése.”¹⁸⁵ Ez az álláspont végigkísérte a „létező szocializmus” időszakát. Kétoldalú tárgyalásokon 1990-ig magyar részről egyetlen-egyszer sem vetették fel a csángó-kérdést.

A „hivatalos Magyarország” ugyan nem vett tudomást a csángó-magyarok kiszolgáltatott helyzetéről, de néhány magyarországi és erdélyi magyar ellenzéki nem feledkezett meg a Kárpátokon túl élő magyar ajkú etnikai csoportról. Budapesten a csángó-magyarok szószólója – az ún. népi ellenzék támogatását maga mögött tudva – megint csak Domokos Pál Péter volt: 1982-ben levelet küldött II. János Pál pápának, melyben arra kérte a Szentatyát, hogy „ne engedje tovább a római katolikus vallás nevében és felhasználásával Moldvában folyó lélekgyilkolást, állítsa le, mérsékelje vagy legalábbis fejezze ki rosszallását. Szerezzen hathatós érvényt annak a pápai rendeletnek, amely előírja az anyanyelven történő misézést, hogy a még el nem románosított 250 000 fős moldvai csángó-magyar népcsoport nyelvében, szokásaiban, kultúrájában és vallásában fennmaradhasson.”¹⁸⁶

Egy évvel később a Nagyváradon készített szamizdat, az *Ellenpontok* szerkesztőinek a madridi „utókonferenciához” kijuttatott programjavaslata tért ki a csángókérdésre: „Követeljük, hogy a még magyar anyanyelvét beszélő moldvai csángóság – a jelenlegi statisztikai gyakorlattal szemben, mely a csángóság egészét románnak tekinti – újból magyarnak vallhassa magát, és bekapcsolódhasson a magyar kultúrkörbe. 1.) Beléphessen a magyar nemzetiség érdekvédelmi szervezetébe. 2.) Anyanyelvét szabadon használhassa. 3.) Újra létesüljenek anyanyelvi iskolák. 4.) Joga legyen vallása nyelvét megválasztani. 5.) Szüntessék meg a csángóság elszigetelését és a magyarság többi részével való kapcsolatainak akadályozását, a csángó falvak látogatóinak kiüldözését” (Vincze 2003: 378).

Mivel a budapesti vezetés (és a nyugati emberi jogi aktivisták) „látókörébe” nem került bele a csángó-magyarság problematikája, a román belügyi hatóságok is szabadabban „garázdálkodhattak”. A hetvenes-nyolcvanas években azokat a csángókat, akik nyíltan vállalták a magyarsághoz való kötődésüket (többek közt azzal is, hogy a nyilvánosság előtt a moldvai magyar népi kultúrát reprezentálták), a rendőri, állambiztonsági szervek folyamatosan zaklatták (lásd Halász 2004: 429–441, Pozsony 1994: 7–9). Különösen „rájárt a rúd” azokra, akik el merészeltek menni a csíksomlyói búcsúra és ott magyarul énekeltek, imádkoztak.¹⁸⁷ Meg kell azonban jegyezzük, hogy a „rebellis” csángók nem csak a szekusoktól és a milicistáktól kellett tartsanak, hanem a helyi „pátertől” is. A csángó

¹⁸⁵ Martin Ferenc nagykövet 1973. október 31-i jelentése a moldvai csángók helyzetéről. MOL, az MSZMP KB Külpolitikai Osztálya iratai, M-KS 288. fond, 32. csomó, 10. ó. e., 469–476.

¹⁸⁶ A levelet közli: Vincze 2003: 370–372.

¹⁸⁷ A nyelvi, tudati asszimiláció előre haladtával, és a terror fokozásával mind kevesebben vettek részt a pünkösdi búcsún.

falvakban szolgáló római katolikus papok ugyanis – a helyszínen sokszor megforduló etnográfusok tapasztalata szerint – együttműködtek a politikai rendőrséggel és messzemenően kiszolgálták a nacionál-kommunista rezsim asszimilációs politikáját. (Például ha „idegent” – vagyis „gyanús” erdélyi vagy magyarországi magyart – láttak felbukkanni a faluban, rögtön szólta a helyi rendőrnek, emellett a még imitt-amott meglévő régi énekeskönyveket, pl. a még fellelhető *Cantionale Catholicum*okat is elkobozták – ha másként nem ment, akkor a milicista „segítségének” igénybevételével. A kollaboráns papok ebben az időben már nem csak a templomban tiltották a magyar beszédet, hanem olyan intim szférákban is, mint a virrasztó, az esküvő [Pozsony 1996: 176].) Mindezekkel az intézkedésekkel a nyolcvanas évekre az egyházi és világi hatalom elérte, hogy mind kevesebben merték vállalni saját identitásukat, nyelvi, kulturális „másságukat”. (Hogy a zaklatások mit is jelentettek a gyakorlatban, azt Demse Péter csángó-magyar munkásíró zaklatásról beszámoló korabeli jelentés érzékelteti.¹⁸⁸)

Mindazonáltal nem csak azok a kiszolgáltatott, falusi csángó-magyarok voltak kitéve a rendőri önkénynek, akik rendszeresen tartották a kapcsolatot a „magyarföldiekkel”, hanem a köztük megforduló erdélyi és magyarországi néprajzosok vagy egyszerű érdeklődő turisták is.

A csángó folklór legismertebb kutatójával szemben a belügyi hatóságok már a hetvenes években retorziót alkalmaztak. Kallós Zoltánt,¹⁸⁹ akit a hatvanas években is többször zaklattak a rendőrhatalóságok, 1974. június 16-án letartóztatták¹⁹⁰ és fél évi vizsgálati fogság után december 7-én egy zártkörű tárgyaláson két és fél év börtönbüntetésre ítélték. A per koncepciójára azonban annyira nyilvánvaló volt, hogy arról nem csak a nyugati emberjogi szervezetek és a média¹⁹¹ voltak meggyőződve, hanem a kommunista Magyarország diplomatái is. Martin Ferenc nagykövet azt közölte feletteseivel, hogy „letartóztatását kizárólag politikai szempontok motiválták. A jeles folklorista egész tevékenysége, egész lénye – különösen moldvai csángó kutatásai – a román vezetés éles ellenszenvét váltották ki.”¹⁹² (A kiemelés tőlünk.) A román pártvezetés nem merte megkockáztatni, hogy a Kallós-ügy miatt esetleg az ország – akkor még igen jónak mondható –

¹⁸⁸ Barity Miklós nagykövet 1984. október 30-i jelentése Várkonyi Péter külügyminiszternek Demse Márton klézsei csángó-magyar munkásíró zaklatásról. MOL, a külügyminisztérium TÜK-iratai 1984, Románia, XIX-J-1-j, 120. doboz, 128-277, 005591/1984. (A jelentést Ferenczes István, a kötet szerkesztője előszó gyanánt közölte Demse Márton visszaemlékezésébe [lásd Demse 2005: 7-14].)

¹⁸⁹ Kallós Zoltán a moldvai csángó folklórral még lészpedi tanítóként ismerkedett meg 1956-57-ben.

¹⁹⁰ A letartóztatásról a nagykövetség pár napon belül értesítette a külügyminisztériumot. Az esettel zártkörű miniszter-helyettesi értekezleten is foglalkoztak, tekintettel a magyarországi ismertségére, illetve arra, hogy ott is megjelentek a könyvei. Az MTI augusztus 17-i bizalmas tájékoztatójában olvasható, hogy a Szabad Európa Rádió augusztus 16-i adásában elhangzott: a svájci evangélikus sajtószolgálat 7-én beszámolt a Kallóssal történekről, közölve, hogy romániai hírek szerint a letartóztatás után ismeretlen helyre hurcolták. Erdélyből származó információk szerint a pert az augusztus 23-i állami ünnep miatt elhalasztották. MOL, a Külügyminisztériumi TÜK-iratai 1974, Románia, XIX-J-1-j, 99. doboz, 128-75. ltsz., 004238 - /3.

¹⁹¹ Kallós érdekében akcióba lépett az Amnesty International, a Nemzetközi PEN Club és a Bebörtönzött Írók Bizottsága is, az esetről beszámolt több nagy nyugati lap.

¹⁹² Martin Ferenc nagykövet 1974. október 7-i jelentése Kallós Zoltán letartóztatásáról és elítéléséről. MOL, az MSZMP KB Külpolitikai Osztálya iratai, M-KS 288. fond, 32. csomó, 10. ő. e.

nemzetközi megítélése romoljon, ráadásul a neves etnográfus érdekében a magyar politikai és kulturális elit néhány tagja közbenjárt Ilie Verdeț KB-titkárnál, ezért Kallóst 1975 tavaszán szép csendben szabadlábra helyezték.¹⁹³

A korábban említett 1973-as követségi jelentésben is megemlégették a helyszínen járt diplomaták, hogy „nem csak a magyarországi turisták, de az erdélyiek – vagy ahogy a csángók mondják, »a magyar-földiek« – moldvai utazásait sem nézik jó szemmel a hatóságok”, pedig azóta, hogy megjelent Kallós Zoltán könyve, „az érdeklődő magyarok ezrei keresik fel a csángó magyar településeket. Nem ritkák az incidensek sem (magnó-szalagokat és filmeket vesznek el, rendőrséگیleg zaklatják a magyarországi és erdélyi turistákat), de számuk ennek ellenére csak nő.”¹⁹⁴

A nyolcvanas években aztán szinte rendszeres lett a moldvai csángók közt megforduló kutatók vagy egyszerűen csak a csángók sorsa iránt érdeklődők zaklatása, bántalmazása. 1985-ből már olyan helyszíni jelentések láttak napvilágot, miszerint „manapság már megközelíteni is lehetetlen a csángó településeket, mert a vasútállomásokat, az utakat a rendőrség és az államvédelem beosztottjai őrzik, és mindenkit meggátolnak a beutazásban.”¹⁹⁵

A magyar nyelvű moldvai csángók érdekvédelmi törekvései 1989 után, küzdelem a magyar nyelvű oktatás és liturgia bevezetéséért

A nyolcvanas évek legvégén úgy tűnhetett: a sztálini típusú modernizáció következtében végleg megoldódott a „csángókérdés”: a „nemzetépítési projekt” Moldvában teljes sikerrel járt: az eredetileg magyar nyelvű moldvai csángók döntő része asszimilálódott, betagozódtott a többségi románságba, méghozzá „nem csak gazdaságilag, nyelvileg, kulturálisan – állapítja meg a csángókérdés egyik legjobb szakértője –, hanem tudati síkon, a nemzeti identitás szempontjából is” (Pozsony 1996: 177). Csak az 1989-es rendszerváltás után derült ki, hogy még mindig van egy csángó csoport, amely makacsul ragaszkodik ősei nyelvéhez, a magyarhoz és továbbra is *igényli a magyar nyelvű oktatást, és valósággyakorlatot*. Hogy ennek mekkora lehet a *tényleges lélekszáma*, az kezdettől fogva komoly vitát képezett az „asszimiláció-párti”, a csángók románságát hirdető körök, valamint a csángó-magyar etnikai csoport múltjával és jelenével foglalkozó kutatók, és az érdekképviselőket felvállaló körök között.

A rendszerváltás utáni első népszámlálást Moldvában a „hagyományos” módon tartották meg. A csángó-magyarokat megfélemlítették és minden úton-módon igyekeztek megakadályozni, hogy kinyilváníthassák a magyarságukat. A katolikus papok – Petru Gherghel jászvásári püspök utasítására – a szószékről szólították fel a híveket, hogy *románnak jegyeztessék be magukat*, a kérdezőbiztosok pedig sok esetben határozottan

¹⁹³ MOL, a Külügyminisztérium TÜK-iratai 1975, Románia, XIX-J-1-j, 199. doboz, 128-75. ltsz., 51/szt/1975.

¹⁹⁴ Martin Ferenc nagykövet 1973. október 31-i jelentése a moldvai csángók helyzetéről. MOL, az MSZMP KB Külpolitikai Osztálya iratai, M-KS 288. fond, 32. csomó, 10. ő. e., 469-476.

¹⁹⁵ Erdélyi Magyar Hírügynökség / Hungarian Press of Transylvania, 1985/67. számú jelentés.

elutasították, hogy az illető csángót a magyar nemzetiségűek közé írjanak be.¹⁹⁶ Ennek az lett az eredménye, hogy a 240 000 római katolikus vallású moldvai közül már csupán 1826 (0,8%) vallotta magát magyar nemzetiségűnek. A 2002-es népszámlálás hasonló körülmények között zajlott le. Az összeírást erős kampány előzte meg, amiből a papok ismét kivették a részüket. A megfélemlítésnek és a manipulációnak köszönhetően a magyar nemzetiségűek száma 2015-re csökkent.¹⁹⁷

A „harcis statisztika” torzításait magyar részről nem fogadják el. A Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar néprajzosa a kilencvenes évek első felében kiterjedt terepkutatás folytattak Moldva római katolikusok által lakott településein, melynek során egyebek mellett a nyelvismeretet, nyelvhasználatot is felmérték. A tudományos vizsgálatok eredményeképpen Tánczos Vilmos néprajzkutató egyetemi tanár megállapította, hogy *még mindig mintegy 60 000 magyarul is beszélő csángóval lehet számolni*. Ezt az adatot később a mérvadó nyugati kutatók és az Európa Tanács riportőre is átvette.

A csángók gyors és erőszakos asszimilációjára törekvő román politikai osztály azonban 1989 után sem volt hajlandó elfogadni, hogy Moldvában még mindig van egy olyan etnokulturális és felekezeti kisebbség, melynek alapvető joga saját anyanyelvének intézményes, közösségi használata a templomi meg az iskolai életben. Emiatt a csángó-magyar érdekképviselő felvállaló értelmiségieknek a kezdeti optimista várakozások után rá kellett döbenniük: hosszú, szívós küzdelemre kell berendezkedni.

Mivel a Moldvában saját anyanyelvű értelmiségi réteg nem alakulhatott ki, főleg az Erdélyben megtelepedettek szorgalmazták a moldvai csángó-magyar kultúra és nyelvjárás védelmét, hosszabb távú fenntartásának szükségességét és európai jelentőségét. Az artikuláltabb magyar öntudattal rendelkező csángók 1990. október 20-án Sepsiszentgyörgyön megalakították a *Moldvai Csángómagyarok Szövetségét (Asociația Maghiarilor Ceangăi din Moldova)* (Tánczos 2006: 44). A Szövetség 1995-től a magyar kisebbség érdekvédelmi szervezete, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) társult tagjává vált, székhelyét pedig 1997-ben áthelyezték Bákóba, ahol ma is működik. A 21. század elején több mint 200 tagja volt a különböző moldvai csángó falvakban (egyebek mellett Szabófalván, Lujzikalagoron, Forrófalván, Nagypatakon, Lészpeden, Gajcsána-Magyarfaluban), Pusztinán és Klézsén pedig önálló fiókszervezettel rendelkezett. 1990–1992 között Sepsiszentgyörgyön kiadták a *Csángó Újság (Gazeta Ceangăilor din Moldova)* című kétnyelvű periodikát, mely kisebb szünetek után 2000-től *Moldvai Magyarság (Gazeta Maghiarilor Ceangăi din Moldova)* névvel Csíkszeredában jelenik meg, a csángók néprajzával, múltjával és jelenével kapcsolatos tanulmányokat, cikkeket, riportokat közöl.

¹⁹⁶ Konkrét példákat közöl Csoma–Bogdánfalvy, 1993. és 177. és Ősz [Erőss] Péter: Megszámláltattunk és híjával találtattunk. *Csángó Újság*. 1992 (20) 1, 3.

¹⁹⁷ Többek között lásd: Megtagadták a magyar anyanyelv beírását. *Krónika*, 2002. március 21.; Folytatódnak a népszámlálási diverziók. *Szabadság*. 2002. március 25.; Sylvester Lajos: Nemzetállami harcok népszámlálás. *Moldvai Magyarság*. 2002. 5. sz. 17.

A kilencvenes években több civil szervezetet is létrehoztak Moldvában, ami a magyar nyelvű csángók fokozatos öntudatra ébredését is jelezte. Néhány fiatal 1996-ban megalakította a *Via Spei Csángó Ifjúsági Szervezetet* (*Organizația de Tineret Via Spei*). A 2000-ben már mintegy 150 fős „Remény Útja” elsősorban a moldvai (pl. klézsei, forrófalvi, pusztinai stb.) csángó-magyar fiatalok anyanyelvű oktatásának megszervezését, magyar identitásának megerősítését tűzte ki céljául, évek óta kiadja a *Via Spei Press* című, fiataloknak szóló periodikát. 1997-ben Duma András, az MCSMSZ klézsei vezetője megindította a *Mi magunkról* (*Noi despre Noi*) című folyóiratot, mely az 1999-től megalapított *Szeret-Klézse Alapítvány* (*Fundația Siret–Cleja*) lapjává vált. Az alapítvány már 1999-ben kezdeményezte egy olyan ingatlan megvásárlását, majd annak kibővítését és berendezését, melyben iskoláskorú gyermekek és felnőttek számára hatékony anyanyelv- és kultúraápoló rendezvényeket szervezhetnek a Kárpát-medencében működő „teleházakhoz”, közösségi házakhoz hasonlóan. Végül már a 21. század elején Nyisztor Tinka Pusztinán megalapította a *Szent István Egyesületet*, mely a magyar nyelvű liturgia bevezetéséért száll síkra.

A magyarországi közvélemény – akár csak a 19. században – a kilencvenes években is élénk figyelemmel kísérte a csángó-magyarság küzdelmét identitásának, nyelvének megőrzése céljából. Az egymást követő budapesti kormányok igyekeztek politikai – és anyagi – segítséget nyújtani a „legkeletibb magyar népcsoportnak”. (Az MCSMSZ azonban szinte folyamatosan anyagi nehézségekkel küzdött/küzd.) Ezenkívül a civil szféra is felkarolta a csángó-ügyet. Például a Duna–Tisza közén fekvő Jászberényben 1990-től évente csángó folklórfesztivált és tábort szerveznek, mely az utóbbi években fokozatosan a veszélyeztetett európai kisebbségek találkozójává alakult át. A *Lakatos Demeter Egyesület* 1990-től szintén Magyarországon fejti ki működését, mely igyekszik összehangolni a csángók történelmével, népi kultúrájával és művelődési életével foglalkozó kutatásokat. Konferenciák, kiadványok és kiállítások segítségével a csángó kultúra egyetemes értékeinek reprezentálására vállalkozott.

Az MCSMSZ már 1990-től kitartóan sürgette, hogy a moldvai csángó falvakban is engedélyezzék a magyar nyelv, irodalom és kultúra iskolai oktatását azoknak a gyermekeknek, akiknek szülei azt írásban igénylik és anyanyelvű misét kértek azok számára, akik tudatosan vállalják magyar identitásukat.

Mivel a magyar nyelv és kultúra iskolai keretek között történő oktatását a hatóságok mereven ellenezték, néhány erősebb magyar identitástudattal rendelkező falusi személy (Perka/Perca Mihály, Fazekas/Olariu József, Fehér/Feer Katalin és mások) saját családi házában hétvégeken megszervezte a kisgyermekek anyanyelvű oktatását. Ez az iskolán kívüli oktatás azonban nem volt hosszú életű, pár év múlva megszűnt. Nem csak azért, mert a hatalom könyörtelenül lecsapott ezekre a szerény kezdeményezésekre, illetve az „illegális tanítókra”¹⁹⁸, hanem azért sem, mert a több-kevesebb rendszerességgel folyó

¹⁹⁸ Lásd például: Ferenczes István: Perka Mihály balladája. *Hitel*, 1994. 3. sz. 58–69. és Sorbán Attila: Hogyan ásta alá Fehér Kati az Államrendet... *Erdélyi Napló*, 1994. július 22.

oktatás nagyon kis hatékonysággal működött. Hiányzott a pedagógiai alap, a szaktanárok, a megfelelő tankönyvek – legfőképpen pedig a rendszeresség (amely hosszú távon lehetlenné tesz minden oktatási folyamatot). Az oktatás hatékonyságát vagy inkább hatástalanságát az is mutatja, hogy a fent említett „tanítók” keze közül kikerült tanítványok minimális hányada folytatta tovább tanulmányait magyarul.

A fenti folyamattal párhuzamosan, attól teljesen függetlenül 1990-ben Erdély számos magyar iskolával rendelkező városában elindult egy *alternatív csángó-oktatás*. Ennek az volt a lényege, hogy egyes moldvai csángó falvakból gyerekeket vittek ki különböző városi általános iskolákba (Csíkszeredába, Kovásznára, Székelyudvarhelyre és máshová), ahol magyarul zajlott az oktatás. Ez a forma már sokkal hatékonyabb volt, hiszen itt szaktanárok tanították a gyerekeket. Azonban ezek a tanárok (tisztelet a kivételnek) nem voltak felkészülve, felkészítve erre a speciális oktatási feladatra, és a csángó-magyar diákoknak is nagy nehézséget okozott a korábban nem ismert irodalmi magyar nyelv elsajátítása. (Az oktatás a legeredményesebb – Borbáth Erzsébet tanárnőnek köszönhetően, aki 1992-ben megalapította a *Domokos Pál Péter Alapítványt* – Csíkszeredában volt, ott az 1993/94-es tanévtől 2002/2003-ig több mint 700 csángó-magyar gyerek tanult, közülük majdnem 50-en később valamelyik felsőfokú oktatási intézményben is.¹⁹⁹) Minden probléma ellenére ez az oktatási forma már jóval több eredményt mutathatott fel és számos olyan diák, aki sikeresen továbbtanult egy felsőfokú oktatási intézményben, később, hazatérve a csángó-magyar értelmiségi réteget gyarapította. A megoldás azonban kétségkívül az lett volna, ha a saját közegében²⁰⁰, a csángó-magyar falvakban sikerül beindítani az iskolai kereteken belüli magyar oktatást. Ehhez azonban át kellett lépni a 21. századba...

A magyar nyelvű oktatás ügyében lassú elmozdulás csak azután történt, hogy 1996-ban az RMDSZ tagja lett a megalakuló jobbközép kormánykoalíciónak. A megváltozott politikai helyzetben az MCSMSZ megpróbálta elérni azt, hogy szülői kérésre a magyar nyelvet és irodalmat fakultatív tantárgyként oktatni lehessen a csángó falvak állami iskoláiban is, amit voltaképpen a Román Oktatási Minisztérium 3113/2000-es számú törvényrendelete engedélyezett és szabályozott. A Kötő József államtitkár által kidolgozott és 2000. január 31-án elfogadott rendelet már azt is tartalmazta, hogy nemcsak a szülők, hanem a kisebbségek saját érdekképviseleti intézményei is kérhetik a *fakultatív anyanyelvű oktatás* bevezetését az állami iskolákban.

2000 szeptemberében Lészpeden 7, Pusztinán 29, Klézsén pedig 25 gyermek szülei kérvényezték írásban a magyar nyelv oktatásának beindítását. Mivel Pusztinán az iskola igazgatója nem fogadta el a közös kérvényt, a szülők egyénileg is megismételték kéré-

---

¹⁹⁹ Bővebben lásd: Borbáth 2006.

²⁰⁰ 1999-ben a Székelyföldet Bákó megyével összekötő Gyimesi-szorosban fekvő Gyimesfelsőlokon létrehozták az Árpádházi Szent Erzsébet Líceumot. A kollégiummal is rendelkező római katolikus általános- és középiskola nem csak a gyimesi, hanem a moldvai csángó fiatalokat is befogadta, ez azonban – minden nagyszerűsége ellenére – még sem jelentette azt, hogy végre a szülőföldjükön tanulhatnak anyanyelvükön a csángó-magyarok, legfeljebb a földrajzi közelség jelentett (igaz, nem elhanyagolható) előnyt. Mivel komoly vonzerőt gyakorolt az iskola a csángó-magyar közösségre, hamarosan a sovíniszta, magyarellenes moldvai román média céltáblájába került.

süket. Bákó megye főtanfelügyelője, Iorga Gheorghe „elhibázottnak” tartotta a fenti minisztériumi rendeletet, melynek tényleges alkalmazása utat nyitott volna a magyar nyelv moldvai tanítása előtt, s éppen ezért határozottan leszögezte, hogy ő azt sohasem fogja tiszteletben tartani.

Klézsén 2000. szeptember 14-én szinte *polgárháborús hangulat* robbant ki, amikor az Oktatási Minisztérium magyar tanácsosából, Bákó megye helyettes főtanfelügyelőjéből, a megyei prefektúra és a Kisebbségvédelmi Minisztérium képviselőiből álló szakértői vegyes bizottság a helyszínen folytatott vizsgálódást a magyar nyelv oktatását kérelmezők körében. Miközben a szülők megerősítették korábbi álláspontjukat, a helybéli polgármester, a római katolikus plébános és a szélsőséges politikai alakulatok vezetői ismét²⁰¹ leitatattak és felbízattak egy 20-25 főből álló helyi csoportot, mely *verbális és fizikai agressziót* alkalmazva arra törekedett, hogy megfélemlítse a szülőket, s ezáltal megakadályozza a magyar nyelvű képzés beindítását. Az agresszív hangulat ellenére végül is Klézsén a korábbi 30 kérvényező közül 13 szülő a bizottság előtt is megerősítette kérését, Pusztinán 17 közül 9, Lészpeden pedig a 9 közül már csak 1 gyermek esetében tartotta fenn következetesen igényét. A vegyes bizottság ezek után megállapította, hogy Moldvában igenis *reálisan igényelik a magyar tanítást*, s a jegyzőkönyvet aláírta a tanfelügyelőség és a prefektúra képviselője is. Ezek után Andrei Marga oktatási miniszter szeptember 24-én kijelentette, hogy minden körülmény adott ahhoz, hogy Bákó megyében a minisztérium engedélyezze a magyar nyelv tanítását.

Úgy tűnt, a folyamatot most már nem lehetett feltartóztatni, végre elkezdődhet a magyar nyelv és irodalom oktatása néhány faluban.²⁰² (Ráadásul Gabriel Andreescu, a romániai Helsinki Bizottság elnöke az események kapcsán 2000. szeptember 22-én sajtókonferencia keretében jelentette be, hogy *átfogó jelentést készítenek a csángók helyzetéről*, amelynek nyomán az Európa Tanács majd a helyszínen fog vizsgálatot beindítani.) A román média sovinszta része azonnal heves ellentámadásba lendült, s azt állította, hogy a miniszter felelőtlenül „behódolt” a magyar propagandának, amikor a 3113-as rendeletével valamennyi romániai kisebbség számára lehetővé tette az anyanyelv oktatását. Bákó megye prefektúrája írásban arra figyelmeztette a román kormányfőt, hogy a magyar nyelv

²⁰¹ Lásd Rostás Szabolcs: Magyarellenes hőzöngés Klézsén. Nőket molesztáltak. *Krónika*. 2000. szeptember 15. A faluban már 5 évvel azelőtt is volt egy botrány: 1995. április 25-én az MCSMSZ tanácskozást rendezett az intézményes anyanyelvű oktatás és kulturális élet megszervezéséért. A kezdeményező az eseményre meghívták az RMDSZ ügyvezető elnökét, és az egyik alelnököt. A Bákó megyében működő szélsőséges politikai csoportosulások, valamint a helybéli római katolikus egyház vezetői elhatározták, hogy minden eszközzel megakadályozzák a magyar küldöttek tanácskozását. A félrevezetett és leitatott emberek a falu bejáratánál agresszív módon megállították a gyűlésre érkező küldöttek és meghívottak autóját, verbális és fizikai erőszakot alkalmaztak ellenük, elégették a kocsikban hozott magyar nyelvű tankönyveket. Lásd Székely Kriszta: Klézsei részek RMDSZ-küldötteket bántalmaztak. *Szabadság*. 1995. május 3. és B. Kovács András: Szemtanú a klézsei botrányokról. Magyarul is ordították, hogy nem kell nekik a „magyar szövetség”. *Romániai Magyar Szó*. 1995. május 3.

²⁰² Lásd Szöcs Levente: Elkezdődhet Klézsén a magyar nyelvű oktatás. Az OM döntésére várnak. *Krónika*. 2000. szeptember 23–24. és Tinisescu, Magdalena: Copiii ceangăi vor putea învăța limba maghiară în școli. *România Liberă*. 2000. szeptember 25.

bevezetése az iskolákban „főlöszleges etnikai konfliktusokat” okozna a régióban. Marga egy nappal később már azt nyilatkozta, hogy a szülők kérvényeit a megyei tanfelügyelőségnek is ellenőriznie kell.²⁰³

Bákó megye tanfelügyelőségének emberei tehát újra megvizsgálták azt a kérvényt, amit a klézsei szülők korábban azért írtak alá, hogy gyermekeik magyarórákra is járhassanak a helybeli iskolában. Végül is a hatóságok által keményebb eszközökkel megfélemlített szülők jelentős része visszavonta aláírását. A kudarc miatt az MCSMSZ vezetói elhatározták, hogy az állami iskolák falain kívül, magán- és közösségi házakban, délután és hétvégeken fogják megszervezni a gyermekek anyanyelvre történő oktatását. 2000 őszén a Szeret-Klézse Alapítvány székházában Hegyeli Attila, frissen végzett magyar–néprajz szakos tanár vezetésével meg is kezdték a helybeli kisgyermekekkel való foglalkozást. Mivel a délutánonként szervezett anyanyelvi, művelődési, informatikai oktatás iránt viszonylag nagy volt a gyermekek érdeklődése, csakhamar szüleik is bekapcsolódtak ebbe az alternatív oktatási formába. Az MCSMSZ által szervezett program vezetését a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége irányította szakmai és adminisztratív szempontból, anyagi téren pedig a budapesti Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatta. (Ezt az oktatási formát 2001 őszén Klézsen tovább folytatták, ugyanakkor beindították még Somoskán, Pusztinán, Trunkon, Külsőrekecsinben és Diószénben is.)

Az iskolán kívüli magyaroktatás megindítását a Bákó megyei hatóságok képtelenek voltak tudomásul venni, és 2000–2001 folyamán ismét durva eszközökkel léptek fel a csángó falvakban megszervezett magyar nyelvű oktatással szemben. Rendre behívták, majd házkutatásokkal és bírságokkal fenyegették meg azokat a klézsei családokat, akik helyet adtak az iskolai órák után zajló magyar oktatásnak, és szállással látták el az Erdélyből érkezett magyar pedagógusokat. A főtanfelügyelő azzal fenyegetőzött, ha nem felel meg a román nyelvű oktatás, *távozzanak Magyarországra*. Csakhamar rendőrök látogatták meg és *zaklatták* azoknak a székelyföldi tanároknak a szüleiket is Erdélyben, akiknek gyermekei cselekvő módon részt vettek Moldvában a magyar nyelvű oktatási programok szervezésében. A szellemet azonban minden igyekezet ellenére sem lehetett visszazárni a palackba: a sorozatos megfélemlítési akciók²⁰⁴ már nem segítettek. (A bákói bíróságon a megyei tanfelügyelőség pert indított a Szeret-Klézse Alapítvány ellen, hogy a törvénytelennek vélt anyanyelvi oktatás miatt szüntessék be véglegesen az intézmény működését. A megyei tanfelügyelőség a Kovászna megyei bíróságon hasonló keresetet nyújtott be az MCSMSZ ellen azzal a váddal, hogy az érdekvédelmi intézmény törvénytelenül szervezett anyanyelvi oktatást a csángó gyermekek számára. (A perek hosszú hónapokig húzódtak, végül az alapítványt és a szövetséget felmentették a vád alól.²⁰⁵) 2001. december 7-én a

²⁰³ Lásd Rostás Szabolcs: Váratlan fordulat csángóügyben. Marga visszakozik? *Krónika*. 2000. szeptember 26.

²⁰⁴ Egyebek mellett lásd Lukács Csaba: Megínt megfenyegették az alternatív magyar oktatás szervezőit. *Magyar Nemzet*. 2001. november 20., Gazda Árpád: 233 Bákó megyei iskola működik az egészségügyi hatóságok engedélye nélkül. Csak a magyarok szűrtak szemet. *Krónika*. 2001. december 4., valamint Rostás Szabolcs: Rendőrségi látogatás a székely tanároknál. Gyanús kivizsgálás. *Krónika*. 2002. 31. sz.

²⁰⁵ Lásd Gazda Árpád: Végérvényesen pert vesztett a tanfelügyelőség. Működhet a csángószövetség. *Krónika*. 2003. március 13.

klézsei rendőrök újra beidéztek a csángó gyermekek magyartanárait, valamint azoknak helyi befogadóit és szállásadóit. Az agresszív hangulatú kihallgatás közben elsősorban azt ellenőrizték, hogy a délutáni oktatást szervezők legálisan tartózkodnak-e a településben. Az iskolán kívüli anyanyelvű oktatás és foglalkozás a megfélemlítő aktusok után is csendben tovább folytatódott, s végül az MCSMSZ vezetői elhatározták, hogy beszerzik az összes hivatalos engedélyt az oktatási tevékenység törvényes folytatásához.

A magyar nyelvű oktatás iskolai keretek közötti elkezdését 2002-ben végül a nemzetközi szervezetek nyomása és a belpolitikai változások tették lehetővé.

A moldvai csángó-kérdés „internacionalizálása”, a nyugati közvélemény és az európai uniós intézmények figyelmének felkeltése felé az egyik első lépést még 1997-ben tette meg az MCSMSZ. Ebben az évben Csicsó Antal, a Szövetség akkori elnöke meghívást kapott Brüsszelbe az *Európai Kultúrák Tanácsa* (Open Assembly of the Cultures of Europe) összejövetelére, ahol felszólalhatott. Az egyesült Európa központjában igencsak meglepődtek azon, hogy a moldvai csángók a templomi liturgiában és az iskolai oktatásban sem használhatják anyanyelvüket, habár Románia elsőként írta alá a nemzeti kisebbségek védelméről szóló, 1995-ben Strasbourgban elfogadott keretegyezményt. Két évvel később az Európai Unió Régiók Bizottsága a Nemzetközi Yehudi Menuhin Alapítvány támogatásával az MCSMSZ elnökét és alelnökét meghívta egy, a veszélyeztetett kisebbségekkel kapcsolatos rendezvénysorozatra.

A döntő áttörést az jelentette, hogy Tytti Isohookana-Asunmaa asszony, az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének tagja 1999 júliusában felkereste a jelentősebb csángómagyar településeket. Helyszíni tapasztalatait és következtetéseit a következő évben egy nyolc pontból álló jelentésben fogalmazta meg. Fontosnak vélte a csángók korrekt tájékoztatását arról, hogy milyen alapvető emberi jogok illetik meg őket. Szorgalmazta az anyanyelv bevezetését az iskolákban és a templomi liturgiában. A finn raportőr által bemutatott jelentést az Európa Tanács kulturális és oktatási bizottságában a román képviselő, Ghiorgi Prisăcaru, valamint a bukaresti római katolikus érsek hevesen elutasította. Mindketten úgy vélték, hogy a jelentés szerves részét képezi a csángók által lakott régió „alattomos elmagyarosítását” célzó kampánynak.

2000. augusztus 19-én James Rosapepe, az USA bukaresti nagykövete látogatta meg a csángó falvakat. (Ez volt az első eset, hogy ilyen magas rangú nyugati diplomata a csángó-lakta vidéken járt.) Bákó megye hatóságának képviselői mindent megtettek annak érdekében, hogy az MCSMSZ képviselői ne juthassanak az amerikai diplomata közelébe. Szeptemberben már nem voltak ilyen „eredményesek”. Joao Ary, az ET Oktatási és Kulturális Bizottságának főtitkára, akit elkísért Komlós József, az Európai Népcsoportok Föderatív Uniójának (FUEV) alelnöke is, találkozott az MCSMSZ vezetőivel, valamint pusztinai és klézsei földművesekkel, és Bákó megye adminisztratív, politikai, oktatási és művelődési életének vezetőivel. A portugál politikust megdöbbenette, hogy a helyi hatóságok egyáltalán nem tartják be a Románia által már elfogadott és ratifikált keretegyezményeket, s a hatóságok sok helyen megfélemlítik az anyanyelvű oktatást és liturgiát kérelmező szülőket gyermekeikkel együtt.²⁰⁶ A látogatása

²⁰⁶ Lásd Simó Erzsébet: Egy misét a csángók is megérdemelnének. *Háromszék*. 2001. április 6.

során szerzett tapasztalatról jelentést készített, melyet később az Európa Tanács oktatási és kulturális bizottsága elé terjesztett.

2001. április 26-án Strasbourgban az Európa Tanács Kulturális, Oktatási és Tudományos Bizottsága elfogadta a csángó kultúra védelméről Tytti Isohookana-Asunmaa asszony által elkészített jelentéstervezetet, amit május 23-án az ET Parlamenti Közgyűlésének Állandó Bizottsága Isztambulban is elfogadott,²⁰⁷ s a testület tíz pontban fogalmazta meg az 1521. (2001) számú ajánlását Románia számára:

„1.) A csángó szülőket tájékoztatni kell a román oktatási törvényről és felvilágosítást adni részükre a nyelvekre vonatkozó rendelkezések alkalmazásának módjairól.

2.) Biztosítani kell az anyanyelven történő oktatás lehetőségét a román alkotmánynak és az oktatási törvénynek megfelelően. Ezzel párhuzamosan osztálytermekeket kell biztosítani a helyi oktatási intézményekben, valamint a falvakban a csángó nyelvet oktató tanárokat fizetésben kell részesíteni.

3.) Lehetővé kell tenni, hogy a csángó falvak templomaiban a katolikus szertartásokat magyar nyelven tarthassák, valamint hogy a csángók a vallásos énekeket saját anyanyelvükön énekelhessék.

4.) A csángó szervezetek, köztük a Moldvai Csángómagyarok Szövetsége kapjanak hivatalos elismerést, és kerüljenek fel a Nemzeti Kisebbségek Tanácsának listájára. Kiemelt figyelmet kell fordítani a csángó kisebbség szabályszerű összeírására a következő hivatalos népszámlálás alkalmával.

5.) Fejlesztési szükséges a modern tömegkommunikációs eszközökhöz való hozzájutást. A csángó szervezeteket részesítsék pénzügyi támogatásban, hogy képesek legyenek havi folyóiratot kiadni, illetve helyi rádióállomást működtetni.

6.) Helyi intézmény létesítése szükséges a csángó kultúra támogatása érdekében, a kisebbségek megismertetését, illetve tiszteletben tartását célzó programok keretében.

7.) Tájékoztatási kampányt kell indítani Romániában, amely bemutatja a csángó kultúrát, valamint a többség és a kisebbségek közötti együttműködés előnyeit.

8.) Nemzetközi szakértői bizottságot kell felállítani a csángó kultúra tanulmányozásának céljával.

9.) Megfelelő leírást kell készíteni a csángók nyelvi és néprajzi sajátosságairól.

10.) Szükséges a térség gazdasági fejlődésének elősegítése, például kis- és középvállalkozások létrehozásával a csángó falvakban.”²⁰⁸

A magyar nyelvű oktatás beindításához az uniós intézmények nyomásgyakorlása nem volt elég, emellett az is kellett, hogy a 2000-ben ismét hatalomra került posztkommunista elitnek érdekében álljon a változás. A Román Szociáldemokrata Párt az országot gyors léptekkel be akarta építeni a nyugat-európai védelmi és politikai struktúrákba. A

²⁰⁷ Közli: *Veszélyeztetett kisebbségi kultúrák Európában. 2002.*

²⁰⁸ Uo. 115–116. A jelentést 3 román képviselő nem fogadta el, az egyikük, Ghiorgi Prisăcaru egy másik jelentést terjesztett elő. Ebben azt hangoztatta, hogy a csángók valójában nem is igényelik az anyanyelvű oktatást, s burkoltan ugyan, de azt állította, hogy az erdélyi meg a budapesti magyar politikusok kreálták az úgynevezett csángókérdést.

látványos külpolitikai eredmények elérésének érdekében azonban ha fogcsikorgatva is, de teljesítenie kellett a nyugat-európai intézmények által megfogalmazott elvárásokat a kisebbségi kérdés megoldása terén. Éppen ezért 2002-ben a kormánypárt az RMDSZ-szel olyan megegyezést kötött, melyben elhatározták, hogy egy közösen kijelölt szakértői vegyes bizottság fog megoldást keresni a moldvai csángók anyanyelvi oktatásának biztosítására. Markó Béla, az RMDSZ elnöke 2002. május első hetében, magas rangú, hivatalos pártküldöttség élén meglátogatta a csángó-magyarok által lakott falvakat, hogy ott felleltározza a közösségük gondjait, és megoldásokat keressenek rájuk. Ettől kezdve felgyorsultak az események. Június 13-án az Oktatási Minisztérium is jóváhagyta a pusztinai és a klézsei szülők közjegyző által hitelesített kérvényeit, s átiratban értesítette Bákó megye tanfelügyelőségét, hogy az tegye meg a szükséges lépéseket az anyanyelvű oktatás őszi megkezdéséhez. Szeptemberében Hegyeli Attila Klézsen 17, Bilibók Jenő történelem szakos tanár Pusztinán 24 kisgyermek anyanyelvű oktatását kezdhette meg a helyi állami iskolában. Mindkét településen órák előtt, tehát a kora reggeli 7–8 óra között lehetett rendszeresen, összevont csoportokban hetente kétszer magyar órát tartani a 2002–2003-as tanévben. Egy évvel később már 6 faluban tanították az iskolában a magyar nyelvet és irodalmat,²⁰⁹ majd ez a szám tovább nőtt.

A magyar nyelvű liturgia bevezetése terén nem sikerült előbbre jutni az elmúlt 18 évben.

A Moldvában élő magyar identitású csángók közvetlenül az 1989-es romániai politikai változások után igényelni kezdték az anyanyelvű misét. A magyar nyelvű liturgia engedélyezéséért benyújtott kéréseiket a legtöbbször válasza sem méltatták, az aláírókat pedig változatos eszközökkel megfélemlítették, s arra kényszerítették, hogy követeléseiket vonják vissza. 1991 augusztusában 200 személy által aláírt beadványban kérelmeztek a magyar nyelvű szertartás bevezetését templomaikban. Duma Grigore, az akkori helyettes püspök agresszív eszközökkel tett pontot a kezdeményezésre.

Amikor II. János Pál pápa 1991-ben Magyarországon járt, több mint 1000 csángó-magyar ment ki, hogy találkozhasson Őszentségével. Ekkor magyar nyelvű misét hallgathattak, és ez a lehetőség sokakat megerősített abban, hogy nekik joguk van otthon is a magyar nyelvű liturgiához.

A pusztinai hívek 1998-ban újabb kérést írtak alá, melyben egyértelműen leszögezték: nem szeretnék politikai vagy egyházi vita tárgyává válni, de emlékeztetnek, hogy az európai törvények, a művelődési hagyományok értelmében helyénvaló lenne, ha anyanyelvű egyházi szertartáson is részt vehetnének. Emlékeztették az egyházi hatóságokat arra is, hogy a 20. század végén Csángóföldön csak titokban, magánházaknál celebrált magyar misét hallgathatnak. Úgy ítélték meg, kérésük nemcsak jogos, de kivitelezhető is, hisz a bukovinai lengyel katolikusoknak mindig is volt anyanyelvű miséjük. Levelüket azzal zárták, nem maradt más, mint addig fohászkodni Istenhez, amíg Őszentsége, a pápa engedélyezi a magyar nyelvű szentmise bevezetését templomukban. Február 23-án Dumitru

²⁰⁹ Lásd Gazda Árpád: Hat csángó faluban kértek magyartanítást. Sokasodnak a kérvények. *Krónika*. 2003. június 17.

Gabor, a jászvásári római katolikus egyház segédpüspöke, valamint Ștefan Erdeș esperes Bákóban találkozott az MCSMSZ képviselőivel, akik át szerették volna adni a főpapnak a 160 pusztinai személy által aláírt közös beadványt. A segédpüspök azonban főpapi tisztehez nem méltó, durva hangnemben azzal az ürüggyel utasította vissza a kérvény iktatását, hogy azt mindenkinek külön, egyéni módon kell kérnie. Az egyházi terror hatására ugyan a beadvány aláíróinak többsége visszavonta az aláírását, de április 18-án 80-an helyszínen ellenőrzött aláírásával iktatószám nélkül regisztrálták a kérést. A pusztinaiak hamarosan eljuttatták kérésüket a bukaresti nunciaturára és a Romániai Emberi Jogokat Védő Egyesülethez (APADORCH) is.

A magyar nyelvű vallásgyakorláshoz ragaszkodó klézseiek hasonlóképpen jártak, mint a pusztinai testvéreik. Még 1997-ben fogalmaztak egy levelet a moldvai püspökhöz, melyben magyar nyelvű misét kértek, de Gherghel még csak válaszra sem méltatta őket. Habár az Európa Tanács ajánlásában az is szerepel, hogy „lehetővé kell tenni, hogy a csángó falvak templomaiban a katolikus szertartásokat magyar nyelven tarthassák”, ám a hivatalos egyházi körök merev ellenállását ez nem törte meg, ráadásul eleinte a Szentszék is elutasította a magyar nyelvű vallásgyakorlás lehetővé tételét. (2001-ben a magyar államfő, Mádl Ferenc vatikáni látogatásakor szót emelt a magyar nyelvű hitélet lehetővé tétele érdekében, valamint azért, hogy a Magyarországon végzett moldvai papokat visszafogadják szülőföldjükön pasztorális szolgálatra.²¹⁰) Később ez annyit változott, hogy a Vatikánban, illetve a bukaresti nunciaturán közölték: a liturgia nyelvének meghatározása az adott egyházmegye belügye.

Itt kell megjegyeznünk, hogy a csángó származású katolikus lelkészek egy része képes lenne magyar nyelvű misét tartani vagy gyóntatni – „csupán” a püspökség engedélye hiányzik ahhoz, hogy ezt megtegyék. A Moldvából származó, de a gyulafehérvári vagy a budapesti teológián végzett papoknak pedig – egy két ritka kivételtől eltekintve²¹¹ – megtiltják, hogy a szülőföldjükön magyarul misézzenek.

Tulajdonképpen a magyar nyelvű liturgia ügyében az elmúlt majd' két évtizedben szinte semmi előrehaladás sem történt. Ennek alapvetően az az oka, hogy a döntően elrománosított csángó származású katolikus klérus a csángók teljes asszimilációjában érdekelt és ebben az asszimiláció-párti sovinizta román körökkel alkot érdekközösséget. (Feltűnő, hogy a szélsőségesen sovinizta, kisebbségellenes Nagy-Románia Párt) A Szentszék sem erőlteti a dolgot, egyfelől azért, mert még a kelet-európai kommunizmus összeomlása után is jelentősebbnek vélik több százezer román nyelvű és identitású római katolikus hívő meglétét, mint a moldvai csángó-magyarok lassú nyelvi, kulturális és nemzeti asszimilációjának megfékezését.

A moldvai magyar etnikai csoport a modern román állam létrejötte óta útjában van a „nemzetépítő projekten” dolgozó román politikai osztálynak. A homogenizációs, nemzetállam létrehozását megcélzó politika nem tudta – és napjainkban sem tudja/akarja –

²¹⁰ A csángó magyarok vatikáni elismerése. *Vasárnap*. 2001. október 21.

²¹¹ Lásd Gazda Árpád: Esztergomban tanult papnak egy csángómagyar fiatalember. *Magyar misét tartottak. Krónika*. 2002. július 11.

elviselni azt a tényt, hogy a román etnikai tömb közepén akad egy kis magyar „zárvány”, mely nem akar románá válni. A nemzetépítés árnyékában fennmaradt, részben magyar nyelvű és valamilyen szintű magyar identitástudattal rendelkező csángók pusztá léte „zavarja” az etnikailag homogén román állam ábrándját kergető román köröket.

Meinolf Arens német kutató egy tanulmányában leszögezte: „egy pluralista román államnak és egy nyitott, demokratikus román társadalomnak az lesz a megmérettetés, hogyan teremti meg előfeltételeit annak, hogy a katolikusok Moldvában megismerjék saját történelmüket és kultúrájukat, ami azt a lehetőséget is magába foglalja, hogy saját döntésük alapján részesei lehetnek a magyar kultúrának” (Arens 2006: 63). Valóban, az elkövetkező évtizedben a román demokrácia egyik próbaköve lesz a „csángó-kérdés” megoldása. Ehhez mindenképpen egy *paradigmaváltásra* van szükség a román értelmiség és a politikai osztály részéről. Be kellene végre látni, hogy a 19. századi asszimiláló-homogenizáló politika a 21. században már nem tartható fenn és az *etnikai-vallási kisebbségek további fennmaradása érdekében tevélegesen cselekedniük kell*.

Hogy ez bekövetkezik-e egyáltalán, az az elkövetkező évtizedekben fog kiderülni.

Szakirodalom

- ÁDÁM Magda – CHOLNOKY Győző (a forrásokat szerkesztette és sajtó alá rendezte)
2000 *Trianon. A magyar békeüldöttség tevékenysége 1920-ban*. Lucidus Kiadó,
Budapest
- ALBERT Gábor
1983 *Emelt fővel*. Magvető, Budapest
- ANDREESCU, Andreea – NASTASĂ, Lucian – VARGA Andrea (red.)
2002 *Minorităţi etnoculturale mărturii documentare: Maghiarii din România (1945–1955)*. Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj
- 2003 *Minorităţi etnoculturale mărturii documentare: Maghiarii din România (1956–1968)*. Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj
- ANTAL Árpád
2002 Csendes főhajtás Jénáki Ferenc emléke előtt. *Székelyszó* VI. (5) 131–137.
2002 Kései számvetés csángóügyben. *Székelyszó* VI. (11) 93–121.
- ANTALNÉ TANKÓ Mária
2005 Diák voltam a bákói magyar tanítóképzőben. *Moldvai Magyarorság* XV. (4) 12–14,
(5) 12–13, (6) 13–15.
- ARENS, Meinolf
2006 Néhány megjegyzés a moldvai csángók múltjáról és jelenlegi helyzetéről. In: DIÓSZEGI László (szerk.): *A moldvai csángók*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 47–70.
- ARENS, Meinolf – BEIN, Daniel
2004 Katolikus magyarok Moldvában. In: MISKOLCZY Ambrus (szerk.): *Rendhagyó nézetek a csángókról*. ELTE Román Filológiai Tanszék–Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, Budapest, 111–156.

- AUNER Károly
1908 *A romániai magyar telepek történeti vázlata*. A Szent-László Társulat kiadása, Temesvár
- BALLAGI Aladár
1888 A magyarság Moldvában. *Földrajzi Közlemények* XVI. (1) 11–23.
- BÁNYAI László
1957 *Együtt élünk, együtt építünk. (Cikkek, tanulmányok 1933–1957.)* Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest
- BARABÁS Endre
1908 *Románia közoktatásügye*. Nyomatott az „Ellenzék” könyvnyomdájában, Kolozsvár
- BARNA [BARABÁS] Endre
1911 Etelközi levelek. *Budapesti Hírlap*. (7) 30–31, (15) 6–7.
- BARTHA András (BORTO Andrei)
1998 *Pusztina – Pustina. Gondolatok egy csángó falu múltjáról és jelenéről*. Balaton Akadémia Könyvek, Balatonboglár
- BAUMGARTNER Sándor
é. n. [1940] *Moldva, a magyarság nagy temetője*. Budapest
- BEKE György
1988 *Csángópassió. Barangolások moldvai csángó-magyarok közt*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- BÍRÓ Sándor
2002 *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok (1867–1940)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
- BORBÁTH Erzsébet
2006 A moldvai csángók székelyföldi iskoláztatásának eredményei, társadalmi hatása. In: DIÓSZEGI László (szerk.): *A moldvai csángók*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 185 – 191.
- BOROS Fortunát
1943 *Csíkomylyó, a kegyhely*. Minerva Rt., Kolozsvár
- FORRAI Ibolya (szerk).
1994 *Csángók a XX. században. Élettörténetek*. Néprajzi Múzeum, Budapest
- CSERES Tibor
1982 Őszi beszélgetés Klézsén, néhai Petrás Incze parókiáján. *Mozgó Világ* VIII. (10) 24–29.
- CSOMA Gergely
1988 *A moldvai csángó magyarok*. Corvina, Budapest
- CSOMA Gergely – BOGDÁNFALVY János
1993 Népszámlálás a moldvai csángó falvakban. In: HALÁSZ Péter (szerk.): *„Megfog vala apóm szokcor kezemtül...” Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére*. Lakatos Demeter Egyesület, Budapest, 165–167.
- CSŰRY Bálint
1934 Úti benyomások a moldvai magyar testvérek (csángók) közt. *Debreceni Szemle* VIII. (6) 241–255.

CZELDER Márton

1861 Missioi levelek dr. Ballagi Mórhoz. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*. dec. 1. 1566–1567.

DEÁK Judit

1997 Csángó sorsok alakulása Sepsiszentgyörgyön. In: HALÁSZ Péter (szerk.): *Csángó sorskérdések. Az újkígyósi tanácskozás előadásai 1994. október 28–30.* Lakatos Demeter Egyesület, Budapest, 78–82.

DEMÉNY Lajos

1997 A csángó múlt a magyar és a román történetírásban – a politikai szándék és a tudományosság válaszáján. In: HALÁSZ Péter (szerk.): *Csángó sorskérdések. Az újkígyósi tanácskozás előadásai 1994. október 28–30.* Lakatos Demeter Egyesület, Budapest, 5–10.

1999 A csángó-magyarok kérdése Moldva Ideiglenes Országgyűlésén 1857-ben. In: POZSGAI Péter (szerk.): *Tűzcsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére.* Táton Kiadó, Budapest, 35–46.

DEMSE Márton

2005 *Csángó küzdelem.* Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda

DIACONESCU, Marius

2005 A moldvai katolikusok identitáskrizise a politika és a historiográfiai mítoszok között. In: KINDA István – POZSONY Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 9–20.

DIÓSZEGI László – POZSONY Ferenc

1996 A moldvai csángók identitásának összetevőiről. In: DIÓSZEGI László (szerk.): *Magyarságkutatás 1995–1996.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 105–111.

DOBOȘ, Dănuț

2002 *Biserica și școala. Din istoria operelor sociale catolice în România. I.* Editura Presa Bună, Iași

DOMOKOS Gergely [VINCZE Gábor]

2006 „Román–csángó kontinuitás”? (Húsz éve jelent meg D. Mărtinaș hírhedt könyve). *Székelyföld X.* (1) 291–306.

DOMOKOS Pál Péter (összeáll.)

1979 „...édes Hazámnak akartam szolgálni...”. Szent István Társulat, Budapest

DOMOKOS Pál Péter

1987 *A moldvai magyarság.* Ötödik, átdolgozott kiadás. Magvető, Budapest

ERŐSS J. Péter

1997 „Elvetve, elfelejtve...” In: HALÁSZ Péter (szerk.): *Csángó sorskérdések. Az újkígyósi tanácskozás előadásai 1994. október 28–30.* Lakatos Demeter Egyesület, Budapest, 64–67

FÜLÖP Mihály – VINCZE Gábor (szerk.)

1998 *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről 1945–1947.* (Iratok a magyar diplomácia történetéhez 1944–1956) Teleki László Alapítvány, Budapest

GAZDA József

é. n. [1993] *Hát én hogyne síratnám. (Csángók sodró időben)* Szent István Társulat, Budapest

GAZDA László

2005 *Codex. (Bibliotheca Moldaviensis)* Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda

GECSÉNYI Lajos

1988 Ein Bericht des österreichisch-ungarischen Vizekonsuls über die Ungarn in der Moldau. Jassy, 1893. In: *Ungarn Jahrbuch. Band 16.* Verlag Ungarisches Institut, München, 157–191.

GEGŐ Elek

1838 *A' moldvai magyar telepekről.* Kiadva az Akadémia költségén, Buda [Reprint: Státus Kiadó, Csíkszereda, 1999.]

GYÓRFFY István

1916 A moldvai csángók. In: BÁTKY Zsigmond (szerk.): *Zsebatlasz naptárral és statisztikai adatokkal az 1917. évre.* Kiadja a Magyar Földrajzi Intézet, Budapest, 68–74.

GYÖRGY Endre

1900 A moldvai csángókról. Levél a Vasárnapi Újság szerkesztőjéhez. *Vasárnapi Újság.* (43) 706–708.

HAJDÚ Demeter Dénes

1992 *In Memoriam Domokos Pál Péter.* Erdély Művészetéért Alapítvány, Budapest

HALÁSZ Péter

2002 *Bokrétába kötögetem vala. A moldvai magyarok néprajzához.* Európai Folklor Intézet, Budapest

2004 *Nem lehet nyugtunk...! (Esszék, gondolatok, útirajzok a moldvai magyarokról)* Magyar Napló, Budapest

HARANGOZÓ Imre (szerk.)

2001 „Ott, hul éltek vala a magyarok...” *Válogatás az észak-moldvai magyarság népi emlékezetének kincsestárából.* Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós

HATOS Pál

2002 Szempontok a csángó kutatás kulturális kontextusának értelmezéséhez. *Pro Minoritate.* (4) 5–16.

HEGEDŰS Lóránt

1902 A székelyek kivándorlása Romániába, 2. közlemény. *Budapesti Szemle.* (307) 31–72.

ILYÉS Sándor (összeáll.)

2006 *A moldvai csángók bibliográfiája.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

JÁKI Sándor Teodóz, P.

2003 *Csángókról, igaz tudósítások.* Való Világ Alapítvány, Budapest

JAKUBINYI György (összeáll.)

1998 *Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia.* Gyulafehérvár

JERNEY János

1851 *Keleti utazása a' Magyarok' őshelyeinek kinyomozása végett 1844–1845.* I. köt., Pest

- KOVÁCS András, B.
1997 *Szabályos kivétel. (A romániai magyar oktatásügy regénye)* Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár–Bukarest
- KOVÁCS Ferenc
1870 ...károly-fehérvári hittanár úti-naplója. In: VINCZE Gábor (szerk.): *Veszely, Imets és Kovács utazása Moldva–Oláhhonban, 1868.* Ny. Imreh Sándor az Ev. Ref. Főtanoda Gyorssajtóján, Maros-vásárhelyt (Reprint: Státus Kiadó, Csíkszereda, 2004.)
- KOVÁCS György
é. n. [1950] *A szabadság útján. (Moldvai csángók között).* A RNK Írószövetségének Irodalmi és Művészeti Kiadója, Bukarest
- LACZKÓ Mihály
1999 A Magyarországon megtelepedett csángók. In: POZSONY Ferenc (szerk.): *Csángósors. Moldvai csángók változó időkben.* (A Magyarságkutatás könyvtára, XXIII.) Teleki László Intézet, Budapest, 193–202.
- LÁSZLÓ Mihály
1877 A bukovinai és a moldvai csángók. *Földrajzi Közlemények* V. 153–168., 193–199.
1882 *Keleti testvéreink.* Franklin Társulat, Budapest
- LŐRINCZI Marinella
2005 „Oláhu Merinka, magyarul Margitka”. Antropo-onomasztikai tanulmány a pusztinai csángókról. In: KINDA István – POZSONY Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 271–292.
- LÜKŐ Gábor
2002 *A moldvai csángók. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal.* Második kiadás. Táton Kiadó, Budapest
- MĂRTINAȘ, Dumitru
1995 *Originea ceangăilor din Moldova.* Editura Științifică și Enciclopedică, București
- MIKECS László
1941 *Csángók.* Bolyai Akadémia, Budapest
- PAL, Iosif Petru M.
1941 *Catolicii din Moldova sunt români neaoși.* In: *Almanahul revistei populare catolice „Viața”.* 56–60.
1942 *Originea catolicilor din Moldova și franciscanii, păstorii lor de veacuri.* Săbăoani–Roman
- PATER Zöld
2002 *Pater Zöld.* (Bibliotheca Moldaviensis) Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda
- PÁVAI István
1999 Etnonimek a moldvai magyar anyanyelvű katolikusok megnevezésére. In: POZSONY Ferenc (szerk.): *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben.* (A Magyarságkutatás könyvtára, XXIII.) Teleki László Intézet, Budapest. 69–82.
- PETŐ Dénes
1864 Moldvai vándorlásaim. *Vasárnapi Újság* XI. (1) 3–4, 15–16, 26–28, 39–40.

POZSONY Ferenc

1994 *Szeret vize martján. Moldvai csángómagyar népköltészet*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár

1996 Etnokulturális folyamatok a moldvai csángó falvakban. In: KATONA Judit – VIGA Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 173–177.

2002 A moldvai csángók történeti tudata. *Néprajzi Látóhatár* XI. (1–4) 341–362.

2003 A moldvai csángó-magyar falvak társadalomszerkezete. *Pro Minoritate*. (3) 142–165.

2004 Nyelv és kultúraváltás a moldvai csángó falvakban. In: KISS Jenő (szerk.): *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 197–202.

2005 *A moldvai csángó magyarok*. Európai Folklór Intézet, Budapest

ȘANDRU, Dumitru

2003 *Mișcări de populație în România (1940–1948)*. Editura Enciclopedică, București

SERES Attila

2003 „A magyar nyelv annyi lélek üdvösségére eredménnyel tanítható”. Források a moldvai magyarság anyanyelvű egyházi oktatási lehetőségeinek tanulmányozásához a XIX. század végén. Klny. *Lymbus Magyarságtudományi Forrásközlemények*. 321–349.

2008 Adalékok a moldvai csángók lélekszámának vizsgálatához az 1930-as és 1940-es évek fordulóján. *Székelyföld* XII. (2) 93–113.

SICULUS [BESENYŐ/BAUMGARTNER Sándor]

1942 *A moldvai magyarok őstelepülése és mai helyzete*. Budapest–Pécs

SYLVESTER Lajos

2001 *Csupa csapás az élet. Az elsovadt moldvai magyar oktatás és a csángó szét-rajzások emlékkönyve*. (Kaláka Könyvek) Háromszék Lap- és Könyvkiadó, Sepsi-szentgyörgy

SZABADOS Mihály

1989 A moldvai magyarok a román népszámlálások tükrében 1859–1977 között. Kiss Gy. Csaba (szerk.): *Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Intézet Évkönyve 1989*. Budapest, 89–102.

SZEMES József

1942 *A Szent László Társulat Története 1861–1941*. Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém

TAMPU Ferenc

2006 Román koncepciók a moldvai csángó-magyarokról. In: DIÓSZEGI László (szerk.): *A moldvai csángók*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 201–218.

TÁNCZOS Vilmos

1996 *Keletnek megnyílt kapuja. Néprajzi esszék*. KOMP-PRESS–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár

1997 Hányan vannak a moldvai csángók? *Magyar Kisebbség* III. (1–2) 370–390.

2006 A moldvai csángók asszimilációja történeti perspektívában. In: DIÓSZEGI László (szerk.): *A moldvai csángók*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 27–46.

TATROSI János [VERES Endre]

1921 A moldvai csángómagyarok. *Katholikus Szemle* XXXV. (2) 69–76.

TUSNÁDI Imets Fülöp Jákó

1870 ...gymn. igazgató-tanár uti-naplója, 1868. In: *Veszely, Imets és Kovács utazása Moldva-Oláhhonban 1868*. Marosvásárhely (Reprint: Státus Kiadó, Csíkszereda, 2004.)

VARGA Andrea

2006 A moldvai magyar római katolikusok oktatásának kérdései és a helyi közigazgatás 1859–1920 között. In: DIÓSZEGI László (szerk.): *A moldvai csángók*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 71–76.

VARGA E. Árpád

2002 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. V. köt. Teleki László Alapítvány–Pro-Print Könyvkiadó, Budapest–Csíkszereda

VINCZE Gábor

1997 Változás a Román Munkáspárt magyarságpolitikájában: a kolozsvári magyar nyelvű felsőoktatás felmorzsolása (1950–1959) *Korunk* XVIII. (4) 70–82.

1999a Csángósors a második világháború után. In: POZSONY Ferenc (szerk.) *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben*. (A Magyarságkutatás könyvtára, XXIII.) Teleki László Alapítvány, Budapest, 203–250.

1999b *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság 2. világháború utáni történetéből*. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda

2001 A bukovinai székelyek és kisebb moldvai csángó-magyar csoportok áttelepedése Magyarországra (1940–1944). *Pro Minoritate*. (3) 141–187.

VINCZE Gábor (válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta)

2003 *Történelmi kényszerpályák – kisebbségi reálpolitikák. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához*. II. 1944–1989. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda